
Ўзбекистон ЛКСМ Марказий Комитети
«ЕШ ГВАРДИЯ» нашриёти

Тошкент—1981

МИГЕЛЬ ДЕ СЕРВАНТЕС
АЛЬФРЕД ДЕ МЮССЕ
БОЖЕНА НЕМЦОВА

Жаҳон адабиётидан

ТАНЛАНГАН НОВЕЛЛАЛАР

Нурбек таржимаси

ИШҚ ИЗТИРОБИ

Мазкур китобча жаҳон адабиёти хазинасидан танланган уч новелладан иборат. Испан адиби М. де Сервантес (1547—1616), француз адиби А. де Мюссе (1810—1857), чех адибаси Б. Немцова (1820—1862)нинг бу новеллалари романтик руҳи, мазмуни — машаққатлар оша эришилган бахт нашъаси тавсифлангани билан бир-бирига яқин. Новеллаларда жўшқин ёшликнинг мангу ҳамроҳи соф муҳаббат тантанаси, ҳақиқатнинг ёлғон, адолатнинг разиллик, фаросатнинг макр устидан ғалабаси ҳаётини ва қизиқарли воқеликлар орқали кўрсатилган.

К $\frac{70304-61}{356 \quad (04)-81}$ 64-81 4603020000

© Издательство «Художественная литература» — Ленинград — 1970, 1974

© «Ёш гвардия» нашриёти, 1981, таржима

● АНГЛИЯЛИК ИСПАН ҚИЗ ●

Инглиз дворяни, кемалар отрядининг бошлиғи Клотальдо деган киши Кадис шаҳрида инглизлар қўлга киритган ўлжалар¹ билан бирга етти яшар бир қизчани ҳам Лондонга олиб қайтди. Ота-она қизи ўғирланганини айтиб арз қилгач, синчиклаб тинтув ўтказиб, қизчани ота-онасига топиб бериш тўғрисида фармойиш берган граф Лейстернинг раъйига ва иродасига зид тарзда содир бўлган эди бу ҳодиса. Шўрлик ота-она, зероки граф мол-мулк билан кифояланиб, одамларни озод қолдирар экан, кўзларининг оқу қораси, шаҳарда беқиёс гўзал ҳисобланган яккаю ягона фарзандларидан жудо қилинишига йўл қўймас, деб умид қилган эдилар. Граф бутун флот бўйича махсус буйруқ чиқариб, қизчани ота-онасига тез топиб бериш лозимлигини, акс ҳолда, уни яширган киши, ким бўлишидан қатъи назар, ўлим жазосига маҳкум этилажагини билдирди, лекин кемасида қизчани яшириб қўйган Клотальдонини на дўқ-пўписа, на жазо ваҳимаси чўчитди. У исми Исабела бўлган бу қизчанинг беқиёс чиройига маҳлиё бўлиб қолган эди (лекин унинг бу маҳлиёлигида ҳеч қандай номуссизлик аломати йўқ эди). Хуллас, ота-она алами зиёда бўлиб, мол-мулки устига қизидан ҳам ажраб қолаверди. Клотальдо эса қувончига қувонч

¹ Англия-Голландия бирлашган флоти Кадис шаҳрига ўтказган рейд кўзда тутиляпти (1596 йил). Ирландияга испан десантини туширишга ҳозирлик кўриляётган бир пайтда инглизлар барча ҳарбий кучларни ва эҳтиёт қисмларни тор-мор келтириб, шаҳарнинг йигирма миллион дукатлик мол-мулкни ўлжа қилиб қайтган эдилар.

қўшилиб Лондонга қайтди, қизчани энг қимматбаҳо хазина ўрнида хотинига инъом этди.

Қлотальдонинг оиласи одамларнинг кўзига ўзини гўё қироличанинг мазҳабига мансуб қилиб кўрсатса-да, аслида тақдири бахайр тақозоси билан яширин католик бўлиб қолганди. Қлотальдонинг Рикаредо деган ўн икки яшар ўғли бор эди; ота-она болани имонли, художўй, ундан қўрқадиган қилиб, католик динига барқарорлик руҳида тарбиялаган эдилар. Қлотальдонинг рафиқаси Каталина художўй, фаросатли асилзода аёл бўлиб, Исабелани жуда ҳам ёқтириб қолди, уни ўз қизидек ардоқлаб ўстирди, ўқитди; қиз табиатан ўта қобилиятли чиқди, ўргатилган нарсани тез ўзлаштираверди. Вақт ўтган сари у ота-онаси ўргатганларни унутиб борди, лекин ота-онасини асло эсдан чиқармади — уларни борган сари кўпроқ қўмсай бошлади. Исабела инглизчани ўрганиш билан бир қаторда испанчани ҳам унутмади, меҳрибон Қлотальдо бу қиз она тилини унутиб юбормасин, гаплашиб турсин, деб уйига испанларни яширинча таклиф қилиб турар эди; шу тарзда қиз испанчани эсидан чиқармади, шу билан бирга, инглизчада лондонлик қизлардек бемалол гаплаша оладиган бўлиб қолди. Ҳар бир асилзода қиз билмоғи лозим, ҳатто шарт бўлган турли қўл ҳунарларни ўрганган Исабела ўқиш-ёзишни ҳам тез ўрганди. Айниқса аёлларга лозим бўлган барча музика асбобларини ишлата олишдаги уқуви, бу соҳадаги юксак маҳорати билан ҳаммани ҳайрон қолдирди; бунинг устига, табиат унга хуш овоз ҳам ато этгандики, музика чалиб, қўшиқ куйлаганида тингловчиларнинг оғизлари очилиб қоларди. Исабеланинг беҳисоб фазилатлари у ўз хўжасининг ўғли сифатида ҳурмат қилган ва севган Рикаредонинг қалбида муҳаббат гулханини алангалатди. Муҳаббат дастлаб шу тарзда намоён бўлдики, Рикаредо Исабеланинг тенгсиз жамолига, беҳисоб фазилатларига маҳлиё бўлди; Рикаредо Исабелани ўз синглисидек хуш кўрарди, унинг бу муҳаббатида беҳаёлик йўқ эди, у номус ва ахлоқ доирасидан четга чиқмасди. Лекин Исабела вояга етган сари (Рикаредо севиб қолган бу пайтларда Исабела ўн иккига кирганди) дастлабки пайтлардаги чирой шайдолиги, фазилатларидан шавқланиш энди Исабеланинг муҳаббатига сазовор бўлиш, муҳаббат лаззатидан баҳра топиш иштнёқига айлана

бошлаганди. У қизни ўз никоҳига олиш йўли билангина бунга эришмоққа аҳд қилди, ўта ҳаёли, иболи қиз бўлган Исабеладан бошқа нарсани кутиб ҳам бўлмасди, Рикаредо ҳам ўзига бошқача эрк бера олмасди, олижаноблиги, Исабелага беҳад ҳурмат унинг қалбида ёмон ниятларнинг пайдо бўлувига имкон бермасди ҳам. Тугён ураётган ана шу муҳаббатини ўз ота-онасига маълум қилишга минг марта бел боғлади, лекин уларнинг ўзларига ўхшаган яширин католик шотландиялик бадавлат ва асилзода бир қизга уйлантиришга аллақачонлар қарор қилиб қўйганларини ўйлаб, журъат этолмади. Рикаредо ота-онаси чўри қизга (агар Исабелани шундай деб аташ мумкин бўлса) уйланишига розилик бермасликларини, ўша асилзода қизга ўзининг унаштириб қўйилганини яхши биларди. Шундай фикр-мулоҳаза билан хуноб бўлган Рикаредо ўз ниятига етиш учун қандай йўл топишини билмай, дунёдан умидини узаёзди, ҳатто дунёни тарк этишига ҳам сал қолди. Бироқ охирги марта бир уриниб кўрмай туриб, дунёдан воз кечиши гуноҳ бўларди, шунинг учун ҳам дардини Исабеланинг ўзига изҳор этишга аҳд қилди.

Хонадондагиларнинг ҳаммаси Рикаредонинг афтангорига қараб, ташвишга тушди: ёлғиз ўғилни жондан ортиқ кўрган ота-онани бир ёққа қўйиб турганда ҳам, ҳамма яхши кўрарди уни; Рикаредо олижаноблиги, хушфеъллиги, ақл-идроки билан бу муҳаббатга сазовор бўлган эди. Табиблар Рикаредонинг касалини аниқлаёлмай роса хуноб бўлишди, унинг ўзи эса заъфарон ранги сабабини айтишга ботинмади ва айтгиси келмади. Ниҳоят ўз тасаввуроти қурган тўсиқларни ошиб ўтишга аҳд қилди ва кунлардан бир кун, Исабела билан ёлғиз қолганида сўлгин, хомуш овозда гап бошлади:

— Гўзал Исабела, агар билсанг, кўриб турган заъфарон рангиму беҳоллигим сабабчиси сенинг кўркем жамолинг, яхши фазилатларинг. Менинг изтиробу азобда нобуд бўлишимни истамасанг, мусаффо, пок истагимга розилигингни айт; истагим шуки, ота-онамдан яширин тарзда сени ўзимга рафиқаликка танламоқчиман; фазилатларингни менчалик яхши билмайдиган ота-онам, агар бошқача йўл тутсам ўзим танлаган бахтдан баҳраманд бўлишимга имкон бермас, деб қўрқаман. Сен меники бўлишга ризолик берсанг, мен ҳам

бир католик христиан сифатида сеники бўлишга қасам ичаман. Муҳаббатингдан баҳраманд бўлиш менга на-
сиб қилмаган бўлса ҳам, лекин черков ва ота-онам ри-
золиги билан бунга албатта эришаман, розилик бер-
санг бас, сенинг шубҳасиз меникилигинг ҳақидаги фикр-
ўй саломатлигимни тиклайди, орзу қилинган бахтиёр
дақиқалар келиб етгунча менга ором бағишлайди.

Рикаредонинг бу гапларини Исабела ерга тикил-
ганча тинглади, унинг шу топдаги туриш-турмуши, қиё-
фаси, хулқ-атвори, шарм-ҳаёси — гўзаллигига, камтар-
лиги эса оқилаликка тенг эканлигини ифодалаб турар-
ди. Рикаредо гапини тугатиб, жим қолгач, уятчан, гў-
зал ва оқила Исабела унга жавоб қайтарди:

— Сеньор Рикаредо, шафқатсиз ёинки шафқатли
худо таоло (уни қандай аташга ҳам ҳайронман) мени
ота-онамдан жудо қилиб, сизнинг ота-онангизга бахш
этди, ота-онангиз менга қилган яхшиликлар туфайли
ҳеч қачон уларнинг иродасига қарши иш қилмасликка
аҳд қилганман. Шунинг учун ҳам, то уларнинг розилиги
бўлмас экан, сиз кўрсатган бебаҳо марҳаматни мен
бахтим эмас, бахтсизлигим деб биламан. Агар улар
мени сизга муносиб кўрсалар, мен ўзимни бахтиёр деб
билардим, бутун меҳр-муҳаббатимни сизга бағишлар-
дим. Мабодо бундан воз кечишга тўғри келса, ёки бу
иш умуман рўёбга чиқмаса, мен сизга ҳар қандай
ишингизда ҳамиша омад тилайман, тақдирга тан бе-
ришдан бошқа иложимиз йўқ.

Исабеланинг камтарона ва оқилона жавоби шу би-
лан тугади, шу дақиқадан бошлаб Рикаредонинг ран-
гига ҳам сал қон кира бошлади, ота-онасининг узилаёз-
ган умиди қайтадан туғилгандай бўлди.

Рикаредо ва Исабела бир-бирларига тавозе билан:
Рикаредо кўзлари жиқ-жиқ ёш, Исабела эса Рикаре-
донинг қалби шунчалик кучли муҳаббат билан лиқ тў-
лалигидан ҳайрон ҳолда хайрлашишди. Рикаредо тў-
шакдан туриб (ота-она учун бу бир мўъжиза бўлди),
ўз ишқини энди яшириб юришни истамай, кунлардан
бир кун дардини онасига баён қилди. Рикаредо узун-
дан-узоқ гапини, Исабеласиз яшаш мен учун ўлим би-
лан баробар, дея яқунлади (мабодо Исабелага уйла-
нишига рухсат этишмаса, ҳар эҳтимолга қарши, шундай
деди). У Исабеланинг яхши фазилатлари тўғрисида
шунчалик куйиб-пишиб, ҳаяжон билан гапирдики, она-

си назарида башарти Исабела Рикаредога тегса, қиз ҳатто анча ютқизадигандек бўлиб туюлди. Она ҳозир ўзи кўниб турган нарсасига отасининг ҳам розилигини олиб беришни ваъда қилди. Ростдан ҳам, ўгли инфодалаган далилларни эрига ҳикоя қилиб, у эрини осонгина Рикаредонинг орзулари фойдасига мойил қилди ва шотландиялик қиз билан ҳал бўлиб қолган никоҳ тўйидан воз кечиш учун баҳона ҳам топа қолди. Бу пайтларда Исабела ўн тўртга, Рикаредо — йигирмага кирган эди; лекин улар ёш бўлишларига қарамай, вояга етган кишилардек ақлли, фаҳм-фаросатли бўлиб етилган эдилар.

Рикаредо ота-онаси розилиги билан никоҳнинг муқаддас тизгини қаршисида бош эгадиган кунга тўрт кеча-кундуз қолган эди; ота-онанинг бу тутқун қизни ўзларига келин қилиб оқилона ва тўғри иш қилаётганларига ишончлари комил эди; улар Исабеланинг фазилатларини шотландиялик қизнинг беҳисоб сепидан афзал билгандилар. Тўй сарполари ҳозирланди, қавм-қариндош, ёр-биродарлар тўйга таклиф қилинди. Фақат қироличагагина маълум қилиш қолган эди; одатга кўра, асилзодаларнинг никоҳ тўйлари унинг розилигисиз ўтмасди. Лекин қироличанинг розилик беришига заррача шубҳа бўлмаганидан, ундан рухсат олиш пайсалга солинган эди. Шундай қилиб, тўйга тўрт кунгина қолганда уларнинг бутун қувончлари чиппакка чиқди: қироличанинг хабарчиси Клотальдога ўз тутқунини — Кадисдан олиб келинган испан қизни эртагаёқ қиролича ҳузурига олиб бориш лозимлиги тўғрисида фармойиш борлигини маълум қилди. Клотальдо қиролича ҳазрати олияларининг фармойишини бажонидил бажаражагини айтди. Хабарчи ҳаммани паришон қилиб, ҳаяжон ва ваҳимада қолдириб кетди.

— Бу қизни католик қилиб тарбиялаганимизни, оиламизда ҳаммамиз католиклигимизни қиролича пайқаб қолса, шўримиз қурийди!— деди сеньора Каталина.— Қиролича агар тутқунликда ўтган саккиз йил ичида нималарни ўрганганини суриштиргудек бўлса, бу шўрлик қиз ҳар қанча ақлли бўлишига қарамай, бизларни бир балага гирифтор қилмай иложи йўқ.

Бу гапни эшитган Исабела:

— Сеньора Каталина, ташвиш тортманг. Худодан илтижо қиламан, ўша пайтда менга худонинг раҳми

келиб, кўнглимга шундай гапларни соладики, бу гаплар сизни ташвишга қўймай, аксинча, хурсанд қиладиган самара берса, ҳеч ажабмас,— деди.

Рикаредонинг кўнглига ғулғула тушди, аллақандай бахтсизликни ҳис этаётгандек бўлаверди. Клотальдо кўнглини хотиржам қилиш йўллариини излаб, худонинг марҳаматигаю Исабеланинг фаросатига ишонди. У ўз хонадонигагиларнинг католиклигини сездириб қўядиган бирор гапни айта кўрмасликни Исабелага уқтирди. Гарчи бу оилада ҳамма ҳар қанча жафо тортишга руҳан тайёр бўлса-да, ҳар қалай ожиз таналари бундай аччиқ қисматга қарши талвасага тушган эди. Исабела улар чўчиб турган кулфатларга дуч келтирадиган бирор иш қилмаслигини такрор-такрор айтди; тўғри бериладиган саволларга қандай жавоб қайтаришини ҳозирча тасаввур қилолмаслигини, лекин ҳали айтганидек, берадиган жавоблари ҳар қалай уларнинг манфаатига мутлақо зид бўлмаслигини, бу жавоблар улар ҳақида яхши таассурот қолдириши муқаррарлигини ифодалади. Шу кечаси улар кўп нарса тўғрисида гапиришди, хусусан, агар қиролича уларнинг яширин эътиқодларидан огоҳ бўлганида бундай мулоҳаза юритишди; қироличанинг фармойишидан кўриниб турибдики, у Исабелани фақат кўрмоқчи, қизнинг бутун шаҳарга маълум бўлиб қолган беқиёс гўзаллиги ва ажойиб фазилатлари ҳақидаги гап-сўзлар қироличанинг ҳам қулоғига бориб етгандир. Тутқун қизни қироличага ўз вақтида кўрсатмаганларидан ота-она пушаймон еди, лекин Исабелани олиб келиб уни келин қилмоқчи — Рикаредони унга уйлантирмоқчи бўлганларини айтиб, ўзларини шу билан оқламоқчи бўлишди. Лекин шунда ҳам ўзларини айблашди, чунки никоҳга қироличанинг рухсати олинмаган эди; ҳар қалай, бу гуноҳлари қаттиқ жазога гирифтор қиладиган даражада эмасди.

Шу билан хотиржам бўлиб, Исабелани тутқун қиз сифатида фақирона кийинтирмай, асилзода йигитнинг қаллиғи сифатида яхши кийинтиришга қарор қилишди. Шунга келишиб, улар Исабелани эрталаб испанча кийинтиришди — шлейфли¹ оч-яшил кундал кўйлакнинг

¹ Ш л е й ф — аёллар кўйлагининг орқада судралиб юрадиган узун этаги.

ўйиқларига гавҳар қадаб кашта тикилган, бундан ташқари, кўйлакнинг ҳаммаёғига қимматбаҳо тошлар қадалган эди; бриллиантдан маржон ва белбоғ; испан аёллари модасига мос елпигич; узун, қалин, оч-сарик сочи бош кийим вазифасини ўтарди; сочи ҳам дуру гавҳар қадаб ўрилганди. Шу тариқа башанг кийинган, кишининг ақлини оладиган даражада гўзал, сарвқад Исабела чиройли каретада Лондон кўчаларидан ўтиб борарди. Қараганларнинг кўзини қамаштирди, ҳаммани мафтун қилди. Каретада Исабела билан бирга Клотальдо, Каталина ва Рикаредо борарди, қариндошлари каретани отлиқ кузатиб боришди. Клотальдо бу дабдабани қироличанинг тутқун қизни келин каби иззат билан кутиб олиши учун уюштирганди.

Улар саройга етиб келиб, қиролича ўтирган залга кириб боришди. Исабела ғоятда яхши таассурот қолдирди. Зал кенг эди. Исабеланинг ҳамроҳлари ундан икки қадам орқага чекинишди, у олдинга чиқди. У ўртада ёлғиз тураркан, ойдин ва сокин тунда осмон кўйнида сузиб бораётган юлдуз ёхуд шуълага, ёинки тонг палласи икки тоғ орасидан чиқиб келаётган илк қуёш нурлари дастасига ўхшаб кетди. Залда ўтирганларнинг кўпчилиги назарида бўлажак ёнгиндан дарак бераётган думли юлдузга ҳам ўхшаб кўринди; Исабеланинг юлдуздек чарақлаган кўзлари ҳамманинг меҳрини қўзғади. Исабела эса камтарлик ва одоб билан қиролича қаршисида тиз чўкиб, инглизчалаб:

— Ҳазрати олиялари, чўрингизга қўлингизни ўпишга рухсат этинг, камина чўрингиз сизнинг марҳаматли улуғвор нигоҳингиздан баҳраманд бўлиб, бундан кейин ўзини синьора ҳисоблаш умидида, — деди.

Қиролича ҳеч нарса демай, қизга узоқ тикилиб қолди. Кейинчалик у ўзининг бош сарой бекасига бу тўғрида гапириб, кўз олдимда юлдузлар чарақлаб турган осмон гавдалангандек бўлди, деди: кўзлари — мисли қуёш, сон-саноқсиз бриллиантлари — сомон йўли, юзи ойдек товланганди, буларнинг ҳаммаси қўшилиб мислида турган аёллар Исабеланинг жамолига тўйиб қолиш ҳавасида бутун вужудларини кўз қилиб тикилишарди. Хонимларнинг бири Исабеланинг чақнаётган кўзларини, бошқа бир хоним юзининг таниқлигини, учинчиси қоматининг хушбичимлигини, тўртинчиси тили равонли-

гини мақтай кетди; юраги ҳасад билан тўлган бир хоним эса: «Бу испан қиз чиройли экан-у, лекин кийими менга ёқмади»,— деб қўйди.

Маҳлиё бўлиб қолган қиролича сал ўзини ўнглаб, Исабелага жойидан туришга фармойиш берди ва:

— Мен билан испанча гаплашаверинг, яхши қиз: тилингизга яхши тушунаман; испан тили — ёқимли, тинглаб ҳузур қиламан,— деди ва Клотальдога мурожат қилиб қўшиб қўйди:— Клотальдо, бу бебаҳо хазинани узоқ йиллар мендан яшириб, чакки қилибсиз; рости, жудаям қимматбаҳо хазина экан, шунинг учун ҳам кўзингиз қиймаган бўлса керак. Сиз уни менга топширишингиз лозим, қонунга мувофиқ у — меники.

— Сеньора,— дея жавоб қилди Клотальдо,— сиз мутлақо ҳақсиз, мен гуноҳқорман, гуноҳим шундан иборатки, шу хазинани сиз ҳазрати олияларининг ҳузурингизга олиб келишга арзийдиган даражага — такомилга етгунча хонадонимда асрадим. Исабелани келин қилиб, яъни ўғлим Рикаредога никоҳлаб олишга рухсатингизни сўраб, бу хазинанинг қимматини янада ошириш умидидаман. Икки ёшни қовуштириб, ўзингизга инъом қиламанки, энг қимматбаҳо тухфам шулар бўлади.

— Исмигача менга ёқди,— деди қиролича.— Фақат «Испаниялик Исабела» деган номгина камлик қилиб турибди. Бу қиз шунчалик мукамал эканки, бундан бўлак заррача кам жойи йўқ. Лекин, Клотальдо, билиб қўйинг: уни ўғлингизга менинг рухсатимсиз унаштирганингиз аён.

— Бу тўғри, сеньора,— деди Клотальдо.— Салтанатингизга мен ва менинг ота-боболарим қилган талай ҳамда муҳим хизматлар эвазига бундан кўра каттароқ марҳамат қилишингиздан умидвор эканим туфайли ҳам рухсат этишингизга ишончим комил эди. Бундан ташқари, ўғлим ҳам уйланганича йўқ.

— Ҳа, то муносиб бўла олмагунча Исабелага уйланмайди ҳам,— деди қиролича,— тўғрироғи, бу мақсадда ота-боболарининг хизматидан фойдаланишини истамайман. Шахсан ўзи хизмат кўрсатиб, бу қизга, ҳозир мен ўзимнинг қизим деб турган шу қизга муносиблигини кўрсатсин.

Бу сўзларни эшитиши биланоқ Исабела қиролича олдида тиз чўқди ва кастильчасига хитоб қилди:

— Азиз сеньора, шунчалик буюк совға бахш этади-

ган ҳар қандай кулфатни бахтсизлик эмас, катта қувонч деб билмоқ керак! Мени қизим дедингиз; шунчалик катта марҳамат қилиб, мени бахтиёр этар экансиз, мен чўчийдиган ёмонлик бўлармиди, ҳар қандай яхшиликка шубҳам қолармиди!

Бу сўзларни Исабела шунчалик назокат ва латофат билан ёқимли қилиб гапирдики, гапи қироличага жуда ҳам маъқул тушди, қиролича унинг ўз саройида яшашини лозим топди; Исабелага сарой одату қоидаларини ўргатишни бош сарой бекасига топширди.

Рикаредо ақлдан озаёзди. Назарида Исабелани эмас, ҳалқумидан жонини суғуриб олишгандек бўлди. Ҳаяжондан титраб, қироличанинг қаршисида тиз чўкиб, деди:

— Ота-боболарим замоналарида ўз қиролларига хизмат қилиб, ўша қиролларнинг марҳаматига сазовор бўлишган, мен уларнинг хизмати эвазига ҳеч нарса тама қилмайман. Агар ҳазрат олияларига марҳаматлари учун менинг хизматим зарур бўлса, марҳамат қилиб айтсангиз, ҳазрат олияларига қандай қилиб, нима қилиб хизмат қилсам.

— Ҳозир икки кема сафарга тайёр турибди,— деди қиролича.— Уларга барон де Лансакни адмирал қилиб тайинлаганман. Ўша кемалардан бирига капитанликка эса сизни тайинлайман. Ишончим комилки, аста-секин ёшлик нуқсонларини ота-боболарингизда бўлган фазилатлар билан бартараф этасиз. Билдираётган ишончимни қадрланг: истеъдодингиз ва жасоратингизни намойиш қилиб, тож-тахтимга қанчалик содиқлигингизни кўрсата олишингиз, бу хизматингиз эвазига истаган мукофотни мендан кута олишингиз учун имкон бермоқчиман. Исабелани сиз учун гарчи фазилатлари унинг ўзига энг яхши соқчи бўла олиши кўриниб турган бўлса ҳамки, шахсан ўзим асрайман. Худо ёр бўлсин сизга. Қалбингизда муҳаббат туғён ураётганини кўриб турибман, шунинг учун ҳам, ўйлайманки, мен сиздан буюк жасоратлар кутсам бўлади. Қўшинида ғалаба эвазига мукофот тариқасида маъшуқаси васлига етишни умид қилаётган ўн минг ошиқ аскарни бўлган қирол омаддидир! Туринг ўрнингиздан, Рикаредо, Исабелага айтадиган гапингиз бордир, гапиринг, эртага сафарга жўнайсиз.

Рикаредо қироличанинг қўлини ўпди, у бу юкса:

ишончу катта марҳаматни қадрларди; шундан кейин Исабеланинг қаршисида тиз чўкди. Гапирмоқчи бўлди, лекин гапиролмади: томоғига алланима тиқилгандек бўлиб, тили қимирламай қолди, кўзларига ёш қалқди, яширишга ҳар қанча уринмасин, қироличанинг ўткир нигоҳи уни тез пайқади ва шундай деди:

— Йиғлашдан уялманг, Рикаредо, бахтсизлик дақиқаларида қалбингизнинг нозиклигини пайқаганингиз учун ўзингиздан жирканманг ҳам. Душман билан юзма-юз жанг қилиш бошқа, маъшуқа билан хайрлашиш бошқа. Исабела, Рикаредони қучиб, оқ йўл тиланг унга: унинг ғуссаси бунга арзийди.

Исабела ўз эрини жон-дилдан яхши кўрадиган аёл каби Рикаредонинг итоаткор ва ғуссали қиёфасига паршонлик ҳамда изтироб билан тикилди. Исабела қиролича фармойишининг маънисига яхши тушунолмаётган турар, кўзидан дув-дув ёш оқарди: ҳеч нарса тўғрисида ўйламаётгандек, ҳеч нарсани сезмаётгандек қимир этмай тураркан, афт-ангори йиғлаётган ҳайкални эслатарди. Севишганларнинг меҳр-муҳаббат билан, ўкинчла видолашувларини томоша қилиб турганлардан кўпининг кўзи ёшланди. Рикаредо ҳамон гапиролмас, Исабела ҳам жим турар эди. Клотальдо ва унинг қавмқариндошлари қироличага таъзим қилиб, таъблари хира бўлиб, изтиробланиб, залдан кўзларида жиқ-жиқ ёш билан чиқишди.

Исабела ўзини ота-онасидан жудо бўлиб, ҳозиргина уларни дафн этган етимчадек ҳис этиб, сеньора Каталина берган таълимни янги хўжайиним ўзгартиришга мажбур қилади, деб хавотирланиб турарди. Шу тариқа у ноилож саройда қолди.

Рикаредо икки кундан кейин сафарга отланди. Икки фикр уни қийнар, унга ҳеч ором бермасди: биринчидан, у Исабелага муносиб жасорат кўрсатиш тўғрисида ўйлар; иккинчидан, виждон амрига қулоқ солса, ҳеч қанақа жасорат кўрсатмаслиги лозим эди, чунки виждони католикларга қарши қилич яланғочлашига рози эмасди. Агар католикларга қарши қилич яланғочламаса, аскарлар уни ё католик деб гумон қилишади, ёки кўрқоқ ҳисоблашади, бунинг оқибати эса ўлимга олиб боради, бутун орзу-умидлари барбод бўлади. Хуллас, католиклик эътиқодини муҳаббатига бўйсундиришга аҳд қилиб, Исабелага, шу билан бир қаторда қи-

роличага ҳам хизмат қилишга бел боғлади, бу ниятига етказишни худодан илтижо қилди, шон-шавкат ишини христианлик бурчи ҳам деб билди.

Иккала кема мувофиқ шамол билан Ҳиндистондан қайтаётган ёки Америкадан келаётган Португалия кемалари кўп бўладиган Терсейра ороли томон олти кун сузди; олти кундан кейин Урта денгизда чошгоҳ шамолли деб аталадиган кучли шамол турди; океанда бу шамолнинг номи бошқача. Шамол шунчалик кучли ва бетиним бўлдики, оролгача боришга имкон бермади, Испания қирғоқларига қараб сузишга мажбур этди. Испания қирғоқларида, Гибралтар бўғози яқинида уфқда уч кема кўринди: бири жуда катта, бошқа иккитаси — кичик. Кўринган флотилияга ҳамла қилиш нияти бориш йўқлигини билиш учун Рикаредо кемасини адмиралнинг кемасига яқинлаштирди; яқинлашмай туриб, у кемада қора байроқ кўтарилди, яна сал яқинлашганида труба билан кларнетларнинг товуши қулоққа чалина бошлади. Бу — кемада ё адмирал, ё мартабаси улугроқ бошқа биров вафот этганининг аниқ белгиси эди.

Денгизчилар хавотирланиб товуш яхши эшитиладиган даражада кемага яқин боришди (гавандан чиққанларидан бери улар бирор марта ҳам гаплашмагандилар). Адмиралнинг кемасидагилар капитан Рикаредони ўз кемаларига таклиф қилдилар, шу кечаси адмирал миясига қон қуюлиб вафот этган эди. Ҳамма хафа бўлди, Рикаредогина қувонди: бошлиғи вафот этганидан эмас, албатта, иккала кемага ҳам қўмондонлик қилиш имконига эга бўлганидан хурсанд бўлди. Қироличанинг фармойишига кўра, адмирал вафот этгудек бўлса, Рикаредо унинг ўрнини босиши керак эди. Рикаредо дарҳол адмиралнинг кемасига ўтди, бировлар марҳумга мотам тутиб йиғлаётган бўлса, бошқаларнинг янги адмиралдан хурсанд бўлаётганини пайқади. Улар ҳам, булар ҳам Рикаредога бўйсунди, қисқа маросимдан сўнг йигит адмирал деб эълон қилинди: маросимни қисқартмай иложлари йўқ эди, кўринган флотилиядаги катта кемадан иккита кичиги ажралиб, яқинлаб келаётганди.

Кемаларнинг байроғида ярим ой тасвири кўзга чалинганча, бу кемаларнинг турк флотига мансублигини фаҳмлашди. Бу — Рикаредони қувонтирди: худонинг хоҳиши билан бу кемаларни қўлга киритса, беҳисоб

бойликка эга бўлади, бундан ташқари, бирорта ҳам католикка зиён етказилмайди. Турк кемалари дуч келинган кема қайси мамлакатники эканини билиш мақсадида яқинлашгандилар, Рикаредонинг кемалари эса уларни чалғитиб, қароқчи кема эканликларини билдирмаслик мақсадида инглиз байроғи остида эмас, испан байроғи остида сузаётганди. Турклар уларни Америкадан келаётибди, шунинг учун ҳам уларни асир олиш осон деб ўйлашди. Шу боис аста яқинроқ сузиб келаверишди. Рикаредо эса тўплардан ўқ ёғдиришга қулай жойга келгунича уларни кутиб турди. Ниҳоят, яхшилаб нишонга олиб, ўқ ёғдирди. Бирданига беш снаряд даҳшатли куч билан кемалардан бирининг қоқ биқинига урилди, кема қийшайиб, чўка бошлади; унга ёрдам беришнинг иложи йўқ эди. Кутилмаган бахтсизликни кўрган иккинчи кема арқон ташлаб, уни катта кема ҳимоясига топширишга шошилди. Лекин Рикаредонинг кемалари эшакли кемалар каби тез ва чаққон ҳаракат қилди; Рикаредо замбаракларни яна ўқлашга буйруқ берди. Турклар катта кемага ўтишаётганда уларни ўққа тутишни мўлжаллаб турди. Шикастланган кема катта кемага яқин бориб, экипажи қайиқларга тушиб, катта кемага тез чиқиб олишга урина бошлади. Шикастланмай қолган кема шикастланганига ёрдам бераётганини кўрган Рикаредо ўзининг иккала кемасини ҳам унга қарши суздирди, чаққон ҳаракат қилиш, эшаклардан фойдаланиш имконини бермай, иложсиз қолдирди. Бу кеманинг экипажи ҳам қаршилик кўрсатишдан воз кечиб, фақат жонларини сақлаш умидидагина катта кемага ўтиб олишга интилди. Кичик кемалардаги христианлар ўзларини кишан ва занжирлардан халос қилиб, турклар билан қўшилиб кетишди, улар ҳам катта кемага шошилишди; омон қолганлар кема бортига чиққанда инглиз кемаларидаги мерганлар нуқул туркларни нишонга олиб ўқ ёғдираверди — Рикаредо христианларга ҳеч ҳам ўқ отмасликка фармойиш берганди.

Шундай қилиб, туркларнинг кўпчилиги ўлдирилди; катта кемага ўтиб олиб христианлар тўдасига ўзини урган туркларни христианлар уларнинг ўз қуроллари билан қира бошладилар: ҳамиша шунақа бўлади, кучлилар йиқилганда уларнинг кучи (агар қўзғалишса) кучсизларга ўтади; Англия кемаларини Испанияники

деб ўйлаб, бу хато тушунча илҳомлантирган христианлар ўз озодликлари учун курашиб, энди мўъжиза кўрсатаётган эдилар. Ниҳоят туркларнинг деярли ҳаммаси қириб ташланган, бир неча испан кема четига келиб, инглизларни испанлар деб ўйлаб, уларни чақирришди, ғалаба ўлжаларига эгалик қилишни таклиф этишди. Рикаредо улардан бу кемаларнинг қанақа кемалигини испанчалаб сўради; унга кеманинг Португалия Ҳиндистонидан келаётганини, унга қиймати миллион тилладан ошадиган зиравор-дориворлар, кўплаб гавҳар ва бриллиант юкланганини айтишди. Бўрон кемани шикастлантириб, бу ерларга суриб келибди, очлик ва ташналиқдан ҳолдан тойган экипаж кеманинг замбаракларини ҳам денгизга улоқтиришга мажбур бўлибди; кичик кемалар эса денгиз қароқчиси арнаут Мамининг мулки экан, катта кемани у куни кечагина ҳеч қандай қаршиликсиз қўлга туширган экан. Қароқчилар бойликларни ўз кемаларига олиш имконига эга бўлмаганларидан Португалия кемасини шатакка олиб, яқиндаги Ларача дарёси томон боришаётган экан. Рикаредо кемаларини улар испан кемаси деб ўйлаб янглишганларини, кемалар Англия қироличаси фармойишига биноан сузаётганини уларга айтган эди, бу янгилик испанларни чўчитиб юборди, бир балодан қутулиб, иккинчисига дуч келган эканмиз, деб ўйлаб ваҳима босди; лекин Рикаредо уларни чўчимасликка чақирди, агар қаршилик кўрсатиб ўтиришмаса, озодлик ҳада этишини айтди.

— Ҳимоя қилиш имконимиз йўқ,— дейишди испанлар.— Биз айтдик-ку, кемада артиллерия ҳам йўқ, ҳеч қанақа қурол ҳам. Шунинг учун адмиралингизнинг шафқатидан ва олижаноблигидан умид қилишдан бошқа чорамиз йўқ. Бизларни шафқатсиз турк тутқунлигидан халос этган киши ўзининг буюк саховатини ниҳоясига етказар, унинг унутилмас ғалабаси ва раҳмдиллиги ҳақида қаерга хабар етса, ҳамма жойда унинг номи шарафланади, бунга ишончимиз комил.

Испанларнинг гапи Рикаредога маъқул тушди. У ўз кемасидаги офицерларни кенгашга чақириб, христианларнинг ҳаммасини Испанияга қандай жўнатиш хусусида улардан маслаҳат сўради, чунки испанлар кўп киши бўлгани учун исён кўтариб қолишлари мумкин эдики, бу хавфнинг олдини олиш лозим эди. Испанларни якка-якка инглиз кемасига ўтказиб, қуйн палубада

битта-биттадан ўлдириш керак, ҳаммаси ўлдирилгандан кейин катта кемани Лондонга қараб бемалол олиб кетавериш мумкин, дейишди. Бу фикрга Рикаредо эътироз билдирди:

— Худо таоло шунчалик буюк марҳамат қилиб, бизларни катта бойликка муяссар этди, бунга жавобан мен шафқатсизлигимни намойиш этмаслигим керак, нонкўрлик қилмаслигим лозим; ақл ишлатилмайдиган жойда қилчнинг ҳожати йўқ. Мен—бу католиклардан бирортаси ҳам ўлмаслиги керак—уларни яхши кўрганимдан эмас, ўзимни яхши кўрганим сабабидан шундай фикрдаман, зотан мен бугунги жасоратимиз менинг ва сафдошларимнинг шафқатсиз деган ном орттиришимизни эмас, балки жасурлигимизни ифодалашини истайман: шафқатсизлик шон-шавкат йўлдоши бўлолмайди. Шундай қилиб, кемаларимизнинг биридаги барча замбаракларни катта португал кемасига кўчирмоғимиз лозим, кичик кемада озиқ-овқатдан бошқа нарса, умуман ҳеч қанақа қурол қолмасин. Денгизчиларимизни катта кемага ўтказиб, уни Англияга олиб кетамиз, бизнинг кемамизда эса испанлар Испанияларига кетаверишсин.

Рикаредонинг бу фикрига ҳеч ким қаршилик қилолмади. Баъзилар бу фикри учун уни оқил, мард, олижаноб ҳисоблашди; бошқалар эса ичларида католикларга ортиқча мурувват кўрсатяпти деб ўйлашди. Шундан кейин Рикаредо эллик нафар аскар билан Португалия кемасига отланди; улар эҳтиётлик билан қўлларида ёқилган пилта тутиб, кемага ўтиришди, уч юз чоғли киши омон қолган экан. Рикаредо кеманинг ҳужжатларини талаб қилди. Кема бортидан туриб Рикаредо билан гаплашган испан қароқчилар бошлиғи ҳужжатларни олганини, бу ҳужжатлар ҳали шикастланган кемада денгизга чўкиб кетганини айтди. Рикаредо режасини амалга оширишга дарҳол киришди; инглизлар ўзларининг иккинчи кемаларини зудлик билан катта кемага олиб бориб тақадилар, кучли ричаглардан фойдаланиб, замбаракларни кичик кемадан катта кемага кўчиришди. Шундан кейин Рикаредо христианларга мурожаат қилиб, қисқа нутқ сўзлади ва уларни бўшаб қолган кемага ўтишга таклиф қилди. Бу кемада ғамлоглиқ озиқ-овқат мўл, бир ойдан ортиққа бемалол етадиган даражада эди. Испанлар кемага ўтганларидан кейин Рикаредо уларнинг ҳар бирига тўрттадан испан

тилла эскудоси тақдим этди (бу пулларни у ўз кемасидан келтиртирди), қирғоққа чиққанларидан кейин кунларига ярар, деган мақсадда қилинган илтифот эди бу, қирғоқ эса яқин қолган, палубадан Авила ва Кальпе тоғларининг чўққилари кўриниб турарди.

Саховати учун ҳамма Рикаредога ташаккур изҳор қилди, шериклари номидан Рикаредо билан гаплашган испан эса унга деди:

— Шавкатли кабальеро, агар рухсат этсангиз, Испанияга кетишдан кўра сизлар билан бирга Англияга боришни ўзим учун катта бахт деб билардим. Испания ватаним бўлса ҳамки, мен уни тарк этганимга олти кунгина бўлганди. Ватанимда мени ғам-аламу ёлғизликдан бошқа нарса кутаётгани йўқ. Гап шундаки, бундан ўн йил муқаддам, Кадис таланган пайтда мен қизимни йўқотганман; уни инглизлар Англияга олиб кетишган бўлса керак; қизим билан бирга қариликда овунчоғимни, кўзимнинг нурини йўқотдим: жигарбандимдан жудо бўлганимдан бери ҳеч нарса мени юпатолмаяпти. Ҳам қизимдан, ҳам мол-мулкимдан жудо бўлиб шунчалик ғуссага ботдимки, савдо-сотиқ билан шуғулланишга қўлим бормай қолди, ҳолбуки ана шу савдо ишлари билан мартабам улуғ эди, шаҳримизнинг энг бадавлат савдогари эдим; ҳа, бой эдим, юз минг дукат пулдан ташқари эллик минг дукатдан ортиқроққа арзийдиган мол-мулким ҳам бор эди. Ҳаммасидан ажралиб қолдим; қизимдан ҳам ажралмаганимда мол-мулкка парво қилмаган бўлардим. Бошимизга шу кулфат тушгач, мени жуда ҳам хонавайрон қилган бу бахтсизликдан кейин қашшоқликка қарши курашишга ожиз бўлиб қолдим, хотиним (ҳув анави, бир четда ўтирган аёл) билан бирга камбағаллашган асилзодалар бошпанаси бўлган Америкага кетишга аҳд қилдик. Шу умидда кемага чиққанимизга олти кун бўлди; Кадисдан чиқишимиз билан иккита қароқчилар кемаси олдимиздан чиқди, бизларни асир қилиб олишди, бахтсизлигимиз устига бахтсизлик бўлди, агар улар Португалия кемасини қўлга киритмаганларида қисматимиз бундан ҳам бадтарроқ бўларди, ўзларингизга маълум бўлган воқеаларгача кеманинг бойлиги қароқчиларнинг диққатини бутунлай жалб қилиб турганди.

Рикаредо испандан қизининг исмини сўради, у қизининг исми Исабелалигини айтди. Бу — Рикаредонинг

тахминини тасдиқлади, бу одам севгилимнинг отаси бўлиб чиқмасмикин, деб ўйлаб турган эди. Рикаредо севгилиси ҳақида ҳеч нарса демай, эр-хотинни Лондонга бажонидил олиб боражагини ва у ерда қизнинг даргани топишлари мумкинлигини айтди. Рикаредо уларни адмирал кемасига жўнатди, Португалия кемасида зарур бўлган миқдорда денгизчи ва аскар қолдиришга фармойиш берди. Шу кечаси улар елканларни кўтаришиб, Испания қирғоқларидан узоқлашишга шошилишди. Шунини ҳам айтиш керакки, озод қилинган тутқунлар орасида кемада йигирматача турк ҳам бор эди, Рикаредо уларни омон қолдириб, ўзининг шафқат, раҳмдиллиги католикларга алоҳида эътиқоди борлигидан эмаслигини, умуман, ҳаммага нисбатан олижаноблик қилаётганини кўрсатмоқчи бўлганди; у испанларга мурожаат қилиб, дастлабки имкониятдаёқ туркларни эркинликка чиқариб юборишни илтимос қилди. Турклар бунинг учун унга миннатдорчилик изҳор этдилар.

Турғун ва мувофиқ бўлиши кутилган шамол бир оз пасая бошлади, бу — англизлар ўртасида ваҳима пайдо қилди, улар Рикаредонинг раҳмдиллиги энди жонларига бало бўлишини, у озод қилиб юборган кишилар Испанияга бориб, бошдан кечирганларини ҳикоя қилсалар, портда ҳарбий кемалар турган бўлса, етиб келиб ҳаммани қирғин қилажагини бир-бирларига айтиб, Рикаредони айблай бошладилар. Рикаредонинг ўзи ҳам шундай бўлиши мумкинлигини англади, лекин шунга қарамай, оқилона важлар топиб, ҳаммани тинчитди, яна шамол туриб, ниҳоят улар тинчланишди, елканларни тўғрилашга ҳам эҳтиёж қолмай, сузаверишди, тўққиз кундан кейин Лондон кўринди. Сафарнинг ўттизинчи куни ғалаба билан қайтишган эди.

Рикаредо адмирал вафот этгани туфайли портга ортиқча тантана билан чиқишни истамади, шунинг учун ҳам қувонч аломатларига мотам садоларини улаттирди: гоҳ сурнайларнинг қувноқ, шўх садоси, гоҳ карнайларнинг маъюс бўғиқ товуши янгради; барабанларнинг янгроқ садолари, шиддатли ҳарбий сигналлар найларнинг ғуссали ва маъюс товуши билан алмашди; бир мачтада ярим ой сурати туширилган байроқ эгик осилган, бошқа бир мачтада эса узун қора байроқ кўзга ташланар, бу байроқнинг учи сувга тегиб турарди. Шунинг тарзда бир-бирига зид садолар билан Рикаредо Лон-

дон шаҳрининг дарёсига кириб келди; лекин дарё катта кемага саёзлик қилди, катта кемани денгизда қолдиришди.

Қирғоқда томоша қилиб турган беҳисоб кишилар бир-бирига номувофиқ садолардан ҳайрон бўлиб қолгандилар. Айрим белгиларига қараб улар кичик кема барон де Лансакнинг кемасилигини танисаларда, иккинчи кичик кема қандай қилиб катта кемага айланиб қолганини тушунишолмасди. Шавкатли Рикаредо томошабинларнинг ҳар хил шубҳаларига хотима бериб, хилма-хил қурол-аслаҳаларини ярқиратиб кемадан қайиққа тушди; у орқасидан эргашган томошабинлардан ташқари ҳеч қандай аёнларисиз пиёда тўппа-тўғри саройга томон йўл олди. Кемаларнинг дарагини эшитган қиролича уни сарой бўлмаларининг бирида кутаётганди. Қироличанинг атрофида хонимлар қаторида Исабела ҳам турар, инглизча либос унга ўзининг кастилча кийимидек ярашган эди. Хабарчи қироличага Рикаредо келгани тўғрисида хабар қилди. Исабела севгилисининг номини эшитиб, ҳам чўчиб, ҳам умид қилиб, унинг қайтишидан ҳам ёмонлик, ҳам яхшилик кутиб, довдираб қолди.

Рикаредо новча, чиройли, хушбичим йигит эди, кўкраги, елкаси, оёқ ва қўлларидаги зарҳал, қимматбаҳо тош ва нақшлар билан безатилган Милан совутларида у ҳаммага бағоят чиройли кўриниб кетди. Бошида — дубулға ўрнида кенг соябонли, валлонликлар расмича пат билан безатилган катта сариқ шляпа, эгнида швейцарияликлар чолвори, белида чиройли қайишли, ажойиб қинли, энли қилич. Шу қиёфада дадил одим ташлаб залга кирди; томошабинларнинг айримлари уни уруш худоси Марсга, кўркам жамолига маҳлиё бўлиб қолган айрим кишилар эса Марс билан ҳазиллашиб унинг қиёфасига кирган Венерага ўхшатдилар.

Рикаредо қиролича қаршисида тўхтаб, тиз чўкди ва деди:

— Ҳазрати олиялари! Адмирал де Лансак миясига қон қуйилиб вафот этгач, сизнинг фармони олийингизга асосан, унинг ўрнини ишғол қилдим. Сизга кулиб боққан тақдир тақозоси билан, кутганим бўлиб, икки турк кемаси дуч келди. Бу икки кема биз олиб қайтган катта кемани шатакка олиб қайтаётган экан. Уларга ҳамла қилдик. Ҳамиша садоқат билан жасорат кўрса-

тиб мардона жанг қиладиган солдатларингиз бу гал ҳам голиб чиқиб, қароқчиларнинг кемаларини ботириб юборишди. Туркларнинг тутқунлигидан халос қилинган христианларни кемаларимизнинг бирида жўнатиб юбордим: мен уларга сиз ҳазрати олиялари номларидан озодлик бердим. Сиз ҳазрати олияларини кўриш иштиёқида бўлган бир испан эр-хотиннигина кемада олиб келдим. Мен қўлга киритган кема Португалия Ҳиндистони билан алоқа қилиб турган кемалардан; бўрон пайтида у туркларнинг қўлига тушган, турклар унга кўп куч сарфламай, тўғрироғи, ҳеч ҳам қийналмай, уни осонгина қўлга киритганлар. Бу кемадаги айрим португалияликларнинг гапига қараганда, унда миллиондан қимматроқ турадиган доривор-зиравор, дуру гавҳарлар бор. Мен бу бойликка қўл теккизганим йўқ, турклар ҳам теголмаган: худо уни ҳазрати олияларига насиб этган экан, мен фақат сиз учун асрашга фармойиш берганман. Агар кўнглимдаги хазинага муяссар бўлсам, унинг эвазига бунақа кемалардан ўнлабини сизга бағишлашга қарздорман. Кўнглимдаги хазина — ўзингиз ваъда қилган севгилим — Исабела. Сизга қилган хизматим қанчалик катта бўлмасин, Исабелага муяссар бўлсам, бугина эмас, шу хазинани менга инъом этиб, кўрсатган бебаҳо марҳаматингиз умрим бўйи каттароқ хизматлар қилишга мени қарздор қилиб қўяди.

— Туринг ўрнингиздан, Рикаредо,— деди унга жавобан қиролича.— Мукофот сифатида Исабелани сўраётган бўлсангиз, билиб қўйингки, уни мен жуда юқори баҳолаганман, кемангиздаги бойлик, ҳатто Ҳиндистонда қолган бойликларнинг ҳаммаси ҳам Исабелага арзимади. Лекин ваъда этганим учун, бундан ташқари, иккалангиз ҳам бир-бирингизга муносиб бўлганингиз учун ҳам уни бераман сизга. Жасоратингиз билан унга муносибсиз. Кемадаги бойликларни мен учун асраган бўлсангиз, мен ҳам бу бойликни сиз учун асрадим. Шундоқ ҳам ўзингизники бўлган бойликни қайтариб бериш катта марҳамат эмас, деб ўйлашингиз ҳам мумкин; лекин, менимча, сизга катта марҳамат қиляпман. Ахир, юракдаги хазина ишқида кишилар жон фидо этишади, қалбга муносиб қалб учун жаҳонда бошқа баҳо бўлиши мумкин ҳам эмас. Мана, Исабела қаршингизда, сизники у, хоҳлаган пайтингизда унга тўла эгаллик қила олишингиз мумкин. Ишончим комилки, бу

унга ҳам қувонч бўлади: ақлли қиз у, майлингизни қадрлай олади, мен марҳамат эмас, майл деяпман, унга марҳамат қилиш фақат менингина ишим бўлганидан фахрланаман... Энди бориб дам олинг, Рикаредо, эртага ҳузуримга келинг: жасоратингиз тафсилотини муфассалроқ эшитиш умидидаман. Мени кўриш иштиёқдаги ҳали ўзингиз айтган икки кишини ҳам бирга олиб келинг: бунинг учун уларга ташаккур айтмоқчиман.

Рикаредо буюк марҳамати учун миннатдор бўлиб қироличанинг қўлидан ўпди. Қиролича сарой залларидан бирига равона бўлди, атрофидаги хонимлар эса Рикаредони ўраб олишди. Аёллардан бири, сарой хонимларининг энг доноси, ҳаракатчан, чиройлиси ҳисобланган, Исабела билан дўстлашиб қолган сеньора Танси Рикаредога деди:

— Булар нимага, сеньор Рикаредо? Бу қурол-аслаҳа нима керак экан? Бу ерга келганда душман билан жанг қилишга тўғри келади деб ўйлаганмидингиз, дейман. Бу ерда Исабеладан ташқари ҳаммамиз ҳам сизнинг дўстингизмиз-ку: испан қиз бўлгани учун у сиздан нафратланса ажабмас.

— Сеньора Танси,— деб жавоб қилди унга Рикаредо,— майли, мени озгина бўлса ҳам яхши кўришга интилса, кифоя; ишонаманки, у бу ишни унча қийналмай қилади, фақат мени унутмаган бўлса; ҳусн, фазилат, ақл ҳеч қачон бағритошлик билан муроса қилолмайди.

Буни эшитган Исабела Рикаредога деди:

— Сизники бўлиш — менинг қисматим, Рикаредо, мақтовларингиз ва менга кўрсатмоқчи бўлган марҳаматларингиз эвазига мендан миннатдорчилик сифатида ҳар қанча юксак мукофот кутсангиз ҳам арзийди.

Рикаредонинг Исабела билан ва бошқа хонимлар билан суҳбати шу тарз одобли давом этди. Аёллар орасида кичкинагина бир қизча ҳам бор эди, у Рикаредодан ҳеч кўз узмади, Рикаредонинг совутлари ичида нима борлигини билгиси келиб, кўтариб қаради, найзасини ушлаб кўрди, ниҳоят болаларга хос соддалик билан яроғ-аслаҳаларга кўзгуга қараётгандек қараб, уларда ўз аксини кўрди; Рикаредо кетгач, аёлларга деди:

— Сеньоралар, уруш ажойиб нарса экан-а! Қуролли эркаклар хонимлар даврасида ҳам жуда чиройли кўринаркан-а!

Танси хоним унга қўшимча қилди:

— Рост, жудаям-а! Рикаредога тикилиб тўймайсан киши! Чиройлилиги шунчаликки, худди ойдаг-а, ерга тушиб, ясаниб кўчаларда сайр қилиб юрган ойнанинг худди ўзгинаси-я.

Қизчанинг топган гапи, Танси хонимнинг ўхшатиши хонимларни кулдирди, лекин ҳасадчилар ҳам топилдики, улар Рикаредонинг саройга совут кийиб, қуролланиб келганини одобсизлик ҳисобладилар; баъзилар бу кийимини асосли ҳисоблаб, ҳар қандай ҳарбийга ўхшаб у ҳам яроғ-аслаҳаси билан ялтираб кўринишга ишқибоз экан-да, дейишди.

Рикаредони ота-онаси, дўстлари, қариндошлари, таниш-билишлари хурсанд бўлиб, меҳр билан кутиб олишди. Кечқурун Рикаредонинг ҳарбий муваффақияти шарафига халқ сайили ўтказилди. Исабеланинг ота-онаси Клотальдонинг уйида эди; Рикаредо отасига улар тўғрисида гапирди, лекин Исабела ҳақида то бу ҳақда ўзи гапирмагунча ҳеч нарса демасликни улардан илтимос қилди. Онасини — Каталинани ҳам, хизматкорларни ҳам огоҳлантириб қўйди. Уша оқшомдан бошлаб кемадаги бойликларни баркаслар, кичик кема ва қайиқлар ёрдамида ташишди, ташиганда ҳам томошабинларнинг кўзини ўйнатиб, роса саккиз кун ташишди.

Рикаредо эртасига Исабеланинг ота-онасини қиролича кўрмоқчилигини айтиб, уларни инглизча кийинтириб, улар билан бирга саройга борди. Қиролича ўз аъёнлари билан кутиб турган залга улар бирга кириб боришди. Қиролича Рикаредога марҳамати ва эътиборини ифодалаб, Исабелани у саройга биринчи кун келган либосда ўз ёнига ўтқизган, Исабела ўша кундаги сингари беҳад гўзал эди. Исабеланинг ота-онаси бунчалик серҳашам ва улуғворлик олдида ҳангу манг бўлиб қолишди. Улар Исабелага тикилишди, лекин уни таний олмадилар, шундай бўлса ҳам сезгир юраклар бахтни ҳис этиб, гарчи улар ҳеч нарсдан хабарсиз бўлсалар ҳам, кўкраклари ғуссали эмас, қувонч билан тепа бошлади.

Қиролича Рикаредони тиз чўкишга қўймай, ёнидаги курсига ўтқизди. Бу ўта такаббурлиги билан танилган қироличанинг жуда катта илтифоти эди. Сарой аъёнлари: «Бу иззат-икром курсисига Рикаредони у келтирган қалампирлар ўтқизди»,— дейишди. Бошқалар эса: «Мой

суртиб сийласанг, тош ҳам юмшайди, деган мақол тўғрийкан. Рикаредо келтирган беҳисоб бойлик қироличамизнинг тош бағрини эритди-я»,— дейишди. Бировлар: «Ҳа, ҳозир у эгарда мустаҳкам ўтирибди, лекин уни эгардан тушириш ташвишига тушадиганлар ҳам кам эмас»,— дейишди.

Шундай қилиб, қироличанинг Рикаредога кўрсатган одатдан ташқари ҳурмати уни кузатиб турганлар орасида кўпларнинг қалбида ҳасад туғдирди. Одатда ҳукмдорнинг севикли кишисига кўрсатадиган ҳар қандай марҳамати ҳасадчиларнинг қалбига найза бўлиб санчилади.

Қиролича қароқчилар билан бўлган жангнинг муфассал тафсилотини Рикаредонинг ўз оғзидан эшитгиси келганди, у ҳикоясини бошлаб, ғалаба худонинг хоҳиши, солдатларнинг катта жасорати билан қўлга киририлди, деб тавсифлади. У солдатларнинг ҳаммасини ҳам мақтади, лекин алоҳида ўрнатилганларга алоҳида тўхталди. Бу билан у ҳаммани мукофотлашга, айримларга эса алоҳида эътибор беришга ундади. Рикаредо туркларга ва христианларга ҳазрати олиялари номидан озодлик бахш этгани тўғрисида гапираркан, Исабеланинг ота-онасига имо қилиб, деди:

— Кеча сизга айтганимдек, бу ерда турган эркак билан аёл сиз ҳазрати олияларини кўриш иштиёқида эканликларини изҳор этиб, кемада бирга олиб кетишни мендан илтимос қилишганди. Улар, гапларига қараганда, кадислик бадавлат, асилзода кишилар, ўзим ҳам бунга ишонч ҳосил қилганман.

Қиролича уларни яқинроққа таклиф қилди, Исабела эса ўзларини испан, бунинг устига, кадислик деб атаган бу кишиларга яхшироқ қараш учун қаддини ростлади; балки булар ота-онамни танишар, деб ўйлади-да. Шу дақиқада онаси ҳам унга тикилди, жон-жаҳди билан уни кузата бошлади. Вақт хиралаштирган хотиралар Исабеланинг кўз ўнгида жонланди, болалигида унга парвона бўлган аёлнинг сиймоси намоён бўлди. Кўз олдида намоён бўлиб турган ҳақиқатга ишонгиси келмай турган отани ҳам ҳаяжон босди. Рикаредо кўнглига ғулғула тушиб, «ҳа» билан «йўқ» ўртасида иккиланиб турган бу уч кишини синчковлик билан кузатаётганди. Қиролича ҳам икки испаннинг ҳаяжонини, Исабеланинг нотинчланганини пайқади: қиролича Иса-

беланинг юзидаги терни сизди, қўлини кўтариб, сочини тузатиб қўйганини кўрди.

Исабела онасига ўхшаб кўринган аёлининг гапир-шини кутаётганди, зора товуши мени бу англашилмовчиликдан қутқарса, кўзим алданганини пайқатса, деган умидда эди у. Шунда қиролича қизга она тили — испан тилида улар билан гаплашишини, Рикаредо инъом этган озодликдан нега фойдаланмаганларини сўрашни амр этди; ахир фаросатли одамларгина эмас, ақлдан маҳрум ҳайвонлар ҳам эркинликни ҳамма нарсадан устун қўядилар-ку. Исабела шу савол билан онасига мурожаат қилган эди, онаси бир оғиз ҳам гапирмай, ҳеч нарсага парво қилмаган ҳолда тўғри Исабелага ташланди, саройнинг қонун-қоидаларига, тартибларига аҳамият бермай, унинг ўнг қулоғига қўлини чўзди, қулоғининг орқасида қора холни кўриб, юрагида пайдо бўлган гумонига тўла ишонч ҳосил қилди. Исабеланинг ўз қизи эканлигига шубҳаси қолмагач, хитоб қилди: «Юрак-бағрим, жондан азиз қизгинам! Ёлғиз гавҳарим!» — ва қадам ташлашга мадори қолмай, Исабеланинг қўлига ҳушсиз йиқилди. Ота эса ўзини тута билиб, бутун меҳрини, ҳаяжонини сўз билан эмас, кўз ёши билан ифодалади, дув-дув оқаётган ёшлари нуроний чехрасини, соқолларини нам қилди. Исабела онасини бағрига босиб, отасига тикилиб қолди, қалбидаги чексиз қувонч ва тақдирнинг тақозосидан мамнунлигини нигоҳида ифодалади. Бу воқеадан зўр таажжубда қолган қиролича Рикаредога:

— Бу учрашувни уюштирганга ўхшайсиз; лекин яхши иш қилмабсиз: ногаҳоний қувонч ҳам ногаҳоний кулфат каби кишини нобуд қилиб қўйиши мумкин, — деди.

Шундай деб у Исабелага ўғирилди ва уни онасидан четлаштирди. Юзига сув сепиб онани ўзига келтиришди, ҳушига келган аёл югуриб бориб, қироличанинг қар-шисида тиз чўкди:

— Ҳазрати олиялари! Узимни унутганим учун кечиринг мени, йўқотган азиз фарзандини тўсатдан топган ҳар қандай она ҳам қувончидан ўзини йўқотади!

— Гапингиз тўғри, — деди қиролича, онасининг сўзларини Исабела унга таржима қилиб бергач.

Шу тарзда Исабела ота-онасини, ота-она эса қизини таниди. Қиролича Исабела билан тўйиб гаплашиш-

син, бир-бирининг дийдорига тўйишсин деган мақсадда ота-онасини саройда қолдирди. Бу тадбир Рикаредони ҳам қувонтирди, у қироличадан ваъдасига вафо қилишини — кўрсатган хизмати агар арзигулик бўлса, Исабелани беришини ўтинди, мабодо хизмати етарли даражада бўлмаса, мақсади йўлида янги жасорат кўратиш учун яна жўнаб кетишга тайёрлигини айтди.

Қиролича Рикаредо ўзининг тақдирлашга муносиб эканини, жасоратини намойиш қилганини, фазилатларини яна синовдан ўтказишга эҳтиёж қолмаганини яхши биларди. Шунинг учун ҳам у Рикаредога тўрт кундан кейин унга иззати билан Исабелани топширажагини айтди. Рикаредо яқин кунда Исабелага эришишига катта умид ва ишонч билан уйига қайтди, севгилисининг висолидан баҳраманд бўлишига заррача ташвиш, ташвиш уёқда турсин, ҳеч қанақа хавотирин йўқ эди: севишганларда висол умидидан бошқа умид бўлмайди.

Вақт ўтар, лекин Рикаредога керак бўлганчалик, у кутганчалик тез ўтмаётган эди. Бирор нарсани кутиб, умид билан яшаётганларга ҳамиша вақт физиллаб эмас, имиллаб ўтаётгандек туюлади. Лекин, ниҳоят, Рикаредо ўзининг олдинги орзу-умидларига қўшимча равишда Исабелада янги жозибаторликларни кўриш, шулар шавқида Исабелани янада кўчлироқ севиш иштиёқида орзиқиб кутган кун ҳам келди. Лекин ана шу қисқа муҳлат давомида у бахт кемам мувофиқ шамол билан тилакдаги кўрфаз сарин сузиб кетяпти, деб ўйлаб турган бир пайтда қўққисдан ғаним тақдир иродаси билан унинг қисмат денгизда шундақаям даҳшатли бўрон кўтарилдики, у даҳшат ичида ўлимига минг марта рози ҳам бўлди.

Қиролича ихтиёрига Исабелани топшириб қўйган бош сарой бекасининг йиғирма икки яшар граф Арнесто деган ўғли бор эди. Юксак мартаба, насл-насабининг машҳурлиги, онасининг қироличага яқинлиги — буларнинг ҳаммаси уни мағрур, такаббур этган, кеккайтириб юборган эди. Ана шу Арнесто Исабелани жондилидан яхши кўриб қолди, қизнинг шахло кўзларидаги чақин унинг юрагида аланга ҳосил қилди. У Рикаредо йўқ пайтларда тасодифий шамалар билан ўз майлини изҳор этишга йўл қўймай, чап бериб кетарди. Одатда яқинлашиш йўлидаги дастлабки уринишларга

совуқ ва нохуш муомала кўрган ошиқ мақсадидан воз кеча қолади; лекин Исабеланинг узлуксиз эътиборсизлиги ва аниқ ифодаланган эътирози Арнестога аксинча таъсир кўрсатди, Исабеланинг садоқати унинг қалбини баттароқ алангалатди, ифбатлилиги эса тобора кўпроқ куйдирди. Қиролича Исабелани Рикаредога муносиб кўриб, яқин кунлар ичида тўй бўлишини маълум қилгани унга алам қилиб, ўзини-ўзи ўлдирмоқчи ҳам бўлди. Лекин бунчалик шафқатсиз ва иснодли ишни қилишдан олдин онасига мурожаат этиб, қироличадан Исабеланинг қўлини сўрашни ўтинди; акс ҳолда ўзини-ўзи ўлдиришга тайёрлигини айтди. Она ўғлининг бу гапидан ҳайрон бўлиб қолди: ўғлининг қаҳри қаттиқ ва сержаҳллигини билар, муҳаббати қалбини қанчалик чирмаб олганини тушуниб турганидан, бу ишқ бир бахтсизлик келтирмаса эди, деб кўрқиб кетди. Шунинг учун ҳам у ноилож қолиб, қиролича билан гаплашишга ваъда берди; ҳар қандай она ҳам ўз фарзандига бахт тилайди, шу йўлда хизматини аямайди. У амалга ошиши мумкин бўлмаган бу ишнинг ўнгидан келишига кўзи етмас, қироличадек сўзи қатъий бир ҳукмдорни ваъдасидан воз кечтира олишига қурби етмаслигини билганидан, ҳар ҳолда, энг хатарли пайтларда қилинадигандек, бир уриниб кўрмоқчи бўлди.

Уша эрта Исабела қироличанинг фармойишига мувофиқ шундай ясантирилган эдики, бунини тавсифлашга ҳар қандай қалам ҳам ожизлик қиларди. Қиролича кемадан келтирилган энг яхши гавҳар маржонни ўз қўли билан Исабеланинг бўйнига тақди, бу маржонни йигирма минг дукаат баҳолашди; қиролича Исабеланинг бармоғига олти минг дукаат турадиган бриллиант кўзли узук тақиб қўйди.

Яқин кунларда ўтказиладиган бу тўйни кутган хонимлар олдиндан ҳаяжонга тушиб қолгандилар. Шундай бир пайтда тўсатдан бош сарой бекаси қироличанинг ҳузурига кириб, тўйни яна икки кунга кечиктиришни тиз чўкиб илтимос қилди: ҳазрати олиялари бу илтимосини агар инобатга олса, унга бир умр қилган хизмати эвазига бошқа ҳеч нарса тама қилмаслигини айтди. Аҳдини бузиб, тўйни кечиктиришга мажбур қиладиган сабаб нима эканини сўради қиролича. Лекин хоним то шу илтимоси қондирилмагунча, бунинг сабабини айтмаслигини гапирди; қироличанинг бу сабабни

жуда ҳам билгиси келаётгани кўриниб турарди. Хуллас, бош сарой бекаси дастлабки муроди ҳосил бўлгандан кейин, ўғлининг муҳаббати тўғрисида гапирди ва агар у ниятига етмаса ўзини нобуд қилиши муқаррарлигини тушунтирди. Бека Арнестони хотиржам қилиш учун ҳазрати олиялари қулай ва муносиб бир чора кўрарлар деган умидда тўйни икки кун кечиктиришни илтимос қилганини айтди. Ушбу галдан кейин қиролича, бу калаванинг учини топиш учун бирор чораю тадбир қилишим мумкин эди, лекин қиролича сифатида сўз берганман, буни бузишга ҳаққим йўқ, деди; қиролича лафзини бузмаслигини, Рикаредони алдашдек инсофсизликка мутлақо йўл қўймаслигини айтди.

Бош сарой бекаси қироличанинг жавобини ўғлига маълум қилди, ўғли эса юрагида рашк алангаланиб, шу заҳотиёқ қуролланиб, чиройли ва бақувват бир отни миниб, Қлотальдонинг уйига жўнади. Бақириб Рикаредони деразадан қарашга ундади; бу пайтда Рикаредо тўй либосини кийган, никоҳ тантаналари учун зарур бўлган жўралари билан бирга саройга отланаётган эди. Бировнинг бақириб-чақирганини эшитган Рикаредо ҳаяжонланиб, ким нима мақсадда чақираётганини билиш учун дераза олдига борди. Арнесто уни кўриб, хитоб қилди:

— Рикаредо! Гапимга диққат билан қулоқ сол. Менинг ҳукмдорим — қироличам сени беқиёс Исабелага муносиб бўлишинг учун хизматга юборди. Унга муносиброқ жасорат кўрсатиш имконига эга бўлдинг. Сафарга жўнаб, олтин тўла кема билан қайтдинг; шу тилла билан Исабелани сотиб олдинг, назарингда унга муносибдек кўриндинг. Қиролича — ҳукмдоримиз уни сенга ваъда қилди, ҳазрати олиялари саройда сендан яхшироқ хизмат кўрсата оладиган, Исабелага сендан кўра кўпроқ ҳақли бўла оладиган киши йўқ, деб ҳисоблади шекилли; лекин у янглишди. Мен сени Исабелага муносиб эмассан деб биламан, бу бахтга муяссар бўла олиш сенинг қўлингдан келмайди, ҳали кичиклик қиласан. Исабелага номуносиблигингни тан ол, акс ҳолда мен сени яккама-якка жангга чақираман, мард бўлсанг, олиш!

Граф жим қолди, Рикаредо эса унга деди:

— Бу таклифингизга жавоб бериш менинг ишим эмас граф, дунёда Исабелага тенг келадиган йигит ҳам

туғилмаган. Гапингиз тўғри, ростдан ҳам, Исабеланинг тенги йўқ, лекин мен бунақа қўпол муомалага чидай олмайман, шу ваздан таклифингизга розиман.

У шундай деди-да, деразадан четлашди, шошилини равишда қуролини келтиришга фармойиш берди. Рикаредонинг ота-онасини ва уни саройга кузатиб қўйиш учун йиғилган қариндошларини ваҳима босди. Арнестони қуролланган ҳолда кўрган ва унинг Рикаредога дағдаға қилаётганини эшитганлардан бири зудлик билан бу ҳақда қироличага хабар етказган эди, қиролича дарҳол гвардия капитанига тез етиб бориб, графни қамоққа олишга фармойиш берди. Капитан фармойишни бажаришга шошилди ва Рикаредо кемадан тушганидагидек қуролланган ҳолда, чиройли отга миниб, эндигина уйдан чиққан пайтда етиб келди у. Гвардия капитанига кўзи тушиб, унинг келишидан мақсадини фаҳмлаган граф таслим бўлмасликка аҳд қилди. Рикаредога бақирди:

— Кўряпсанми, Рикаредо, халақит беришди! Мендан аламингни олишни истасанг, қидир — топасан, менинг ўзимга келсак, сенинг бир адабингни бериб қўйиш иштиёқидаман, шу боис қаерда бўлсанг ҳам қидириб топаман сени; иккаламиз ҳам бир-биримизни изласак, учрашувимиз осонроқ бўлади. Ҳозирча муддаомизни кечиктирамиз.

— Бўпти,— деди Рикаредо.

Худди шу дамда капитан отряди билан етиб келиб, графга унинг ҳазрати олиялари номидан қамоққа олинганини маълум қилди. Арнесто тўғри қироличанинг ҳузурига олиб боришни шарт қилиб, бўйсунди. Капитан ҳам бунга рози бўлди, Арнестони соқчилар қуршовида саройга олиб кетди. Арнестонинг Исабелага бўлган беқиёс муҳаббатини қироличага маълум қилган бош сарой бекаси ҳозир кўзида филқ-филқ ёш-ла графнинг гуноҳидан ўтишни ҳукмдордан илтижо қилиб турарди. Арнестони олиб келишгач, қиролича у билан гаплашишни истамди, қуролсизлантириб, минорага қамаб қўйишни амр этди.

Бу кўнгилсиз воқеалар Исабелани ва унинг ота-онасини хуноб қилди: сокин умр денгизида тўсатдан кўтарилган қаттиқ бўрон уларни гангитиб қўйганди. Бош сарой бекаси Арнесто билан Рикаредонинг қариндошлари орасида низо авжланмаслиги учун, яхшиси,

Исабелани Испанияга жўнатиб юбориш керак, деб қироличага маслаҳат берди: ҳозир ҳаммани ташвишга солиб қўйган низонинг сабабчиси йўқотилиши билан жанжал ҳам даф бўлади, деди. Бунга қўшимча қилиб, Исабеланинг католиклигини, ашаддий католик бўлганидан шунча тарбиялаб ҳам эътиқодидан ҳеч қайтариб бўлмаганини гапирди. Қиролича эса унга жавобан ота-она ўргатган эътиқодни сақлай билиш кишининг катта фазилати эканини, бу фазилати билан у қироличанинг назарида янада баркамол кўринганини; уни Испанияга жўнатиш тўғрисида эса ҳеч қанақа гап бўлиши мумкин эмаслигини, чунки испан қизнинг кўркам жамоли, назокати, ажойиб фазилатларидан ҳазрати олиялари ҳаловат топажанини айтди: бугун бўлмаса, бошқа бир кун, Рикаредога берилган ваъдага кўра, Исабела унга никоҳ қилиб берилади.

Бош сарой бекасига бу кескин жавоб алам қилди, қироличага ҳеч нарса демади. Исабелани йўқотишни ўғлининг қайсарлигига барҳам бериш ва уни Рикаредо билан яраштиришга кўндиришнинг бирдан-бир чораси деб билди. У асилзода аёлнинггина кўнглига кела оладиган бир ўта шафқатсизлик қилишни кўнглига тугди: Исабелани заҳарлаб ўлдирмоққа қарор қилди. Аёллар табиатан тез ва дадил бўладилар, бу аёл ҳам хаёлига келганини тез амалга ошира қолди: ўша оқшом Исабелага шарбат тайёрлаб, заҳар қўшди ва уни юрак сиқилишига қарши дори деб Исабелага зўрлаб ичирди.

Ичган заҳотиёқ Исабеланинг тили билан томоғи шиша бошлади, лаблари қорайди, овози бўғилди, кўзи хиралашди ва кўкраги оғриди — бу заҳарланганликнинг аниқ белгиси эди. Саройдаги хонимлар рўй берган воқеадан қироличани зудлик билан хабардор қилишди, бу ишни ўз бошлиқларидан бошқа киши қилмаслигини айтишди. Қиролича бу совуқ хабарни эшитиши биланок ўлаёзган Исабелани бориб кўришга шошилди, дарҳол табибларга хабар қилишни амр этди. Табиблар келгунча бунақа воқеалар учун ҳукмдорларда кўп миқдорда эҳтиётдан сақланадиган, заҳарга қарши ичириладиган ҳар хил кукун дорилардан ичиртирди. Бу орада етиб келган табиблар эса дориларнинг миқдори ва қувватини оширишди, бош сарой бекасидан ичирган заҳарининг қанақалигини билиб беришни қироличадан илтимос қилишди. Исабелани ўша заҳарлаганига шуб-

ҳа қолмаганди. Бош сарой бекаси заҳарнинг қанақалигини айтишга мажбур бўлди, табиблар эса бу заҳарга қарши унинг таъсирини камайтирадиган тадбирларни кўришди, уларнинг зўр бериб қилган ҳаракатлари худонинг хоҳиши билан Исабела ҳар ҳолда тирик қолди, ёки, тўғрироғи, тирик қолишига умид туғдирди.

Католик аёлни ўлдириб, худонинг хоҳишини амалга ошироқчи бўлганини, шу билан бир қаторда ўғли учун хатарли бўлган бир говни йўқотмоқчи бўлганини айтиб, ўзини оқлашга роса уринганига қарамай, қиролича бош сарой бекасини қамоққа олиш, махсус соқчи назорати остида сарой зиндонларидан бирида сақлашга фармойиш берди.

Бу шумхабар Рикаредонинг қулоғига етганда, шўрлик ақлдан озаёзди: ўзини йўқотиб, қисматини лаънатлади. Хуллас, Исабела ўлмади, лекин сочи, қош ва киприклари тўкилган, юзлари заъфарон, шишган, бутун аъзойи бадани яллиғланиб шишиб кетган, кўзидан бетиним ёш оқадиган бўлиб қолган эди. Шунчалик хунуклашган эдики, бу фожиага қадар у гўзалликнинг ягона тимсоли бўлган бўлса, энди хунукликнинг ашаддий намунасига айланган эди. Исабелани олдин кўрган кишилар бунчалик бахтсизликка гирифторм бўлгандан кўра ўлиб қўя қолгани маъқулроқ эди, дейишарди. Рикаредо унинг шу аҳволига қарамай, қироличадан Исабеланинг қўлини сўрайверди, хуллас, уйига олиб кетишга рухсат олди, унинг меҳри-муҳаббати Исабеланинг жисмидан сон-саноқсиз фазилатларини ҳамон сақлаб турган қалбига кўчганди.

— Майли,— деди қиролича,— Рикаредо, уйингизга олиб боринг, лекин дағал пўстлоқ орасида турган энг қимматбаҳо гавҳарни олиб кетаётганингизни унутманг. Сиздан қай тарзда олган бўлсам, шу тарзда қайтариш умидим бор эди, бу биргина худога аён. Мабодо бунинг иложи бўлмай қолса, мени кечирарсиз. Бу жинойтнинг сабабчисини шундай жазолайманки, қасос иштиёқингиз шу билан қаноат ҳосил қилар, деган умиддаман.

Рикаредо бош сарой бекасини оқлаб, уни кечиришни илтимос қилиб, қиролича билан узоқ суҳбатлашди: унинг баҳонасида ҳар ҳолда мантиқ бор, лекин бундан каттароқ жинойтга йўл қўймаслик керак, деди. Хуллас, Исабела ва унинг ота-онаси бир қўлдан иккинчисига ўтди, Рикаредо уларни ўз хонадонига, тўғриси, ота-она-

сининг уйига олиб кетди. Қиролича Исабелага ўз меҳри-муҳаббатини ифодалаб, унга совға қилган қимматбаҳо бриллиант ва гавҳарларга яна қимматбаҳо тошлару кийимлар қўшди.

Исабеланинг бадбашаралиги икки ойга чўзилди. Олдинги кўрки қайтишига заррача умид қолмаган эди. Лекин икки ойдан кейин териси пўст ташлаб, юзи яна тиниқлаша бошлади.

Рикаредонинг ота-онаси энди Исабеланинг тузалиб кетишидан мутлақо умидини узиб, илгари Рикаредо унаштириб қўйилган шотландиялик қизга яна созчи юборишга аҳд қилишди. Ота-она шотландиялик гўзал қизни бир кўрса, Исабеладан воз кечиб қўя қолади, деган умидда бу ишни Рикаредодан яширин қилишди, Исабелани ота-онаси билан Испанияга жўнатиб юборишга тараддудландилар, уларга йўқотилган чирой эвазига катта пул бермоқчи бўлдилар.

Орадан бир ярим ой ҳам ўтмай туриб, Рикаредо мутлақо кутмаган бир пайтда, шундай гўзал бир қиз ҳамроҳлари билан уйига кириб келдики, унинг кўркини илгари бутун Лондонда фақат Исабелагина хиралаштириши мумкин эди. Рикаредо бу қизга қараб ҳайрон бўлиб қолди. Унинг келиши билан боғлиқ гап-сўзлар Исабелани нобуд қилиб қўйиши мумкинлигини ўйлаган Рикаредо хавфнинг олдини олиш мақсадида беморнинг олдига югурди. Исабела ота-онаси билан гаплашиб ўтирган экан, Рикаредо уларнинг олдида ҳеч тортинмай гап бошлади:

— Исабела, жоним! Отам билан онам мени ҳаддан ташқари яхши кўришларига қарамай, улар менинг юрагимни яхши билишмайди, сени қанчалик яхши кўришимни тасаввур қилишолмайди. Мени илгари шотландиялик бир қизга унаштириб қўйишганди, ўшани таклиф қилишибди. Афтидан, бу қизнинг чиройи сенинг қалбимга жо бўлган тимсолингни хиралаштириб, мени мафтун қилиб қўяди, деб ўйлашган бўлишса керак. Лекин мен, Исабела, сенга кўнгил берганимдан бери муҳаббатим муроди сенга жисмоний иштиёқни қондириш бўлган эмас. Тўғри, беғубор жамолинг, жисман гўзаллигинг мени мафтун қилган эди, лекин ажойиб фазилатларинг қалбимни шунчалик занжирбанд қилиб олдики, чиройли пайтларингда қанчалик яхши кўрган бўлсам, ҳозир, чеҳранг шунчалик хунуклашган пайтда

илгаригидан ҳам кўпроқ севаман сени. Бу сўзларимнинг юракдан айтилаётганини ифодалашим учун қўлингни бер.

Исабела ўнг қўлини узатди; Рикаредо унинг қўлини ушлаб, гапини давом эттирди:

— Азиз ота-онам қонимга, жонимга сингдирган католик дини билан қасам ичаман, агар бу етарли даражада пок бўлмаса, Римдаги олий руҳоний томонидан ҳимоят қилинаётган, ўзим эътиқод этадиган, қалбимга жо бўлган динни, ҳаммамизни эшитиб, кўриб турган худони ўртага қўйиб, қасам ичаман ва сени, Исабела, жонимнинг ярми деб билиб, ваъда бераман, агар мени арзитсанг, ҳозироқ сенга, фақат сенгагина уйланишга тайёрман!

Исабела Рикаредонинг гапига ҳайрон бўлиб қолди; унинг ота-онаси ҳам таажжубланиб ва ҳангу-манг бўлиб, қотиб туришарди; Исабела нима дейишини, нима қилишини билмай, уни ўз эри деб билишини, ўзини чўри қилиб топширажагини такрор-такрор изҳор этиб, Рикаредонинг қўлидан устма-уст ўпди. Рикаредо ҳам Исабеланинг хунуги чиққан юзидан ўпди, юзи тиниқ бўлган пайтларда ҳеч қачон бунга журъат этолмаган эди. Бу унашиш қизнинг ота-онаси тўккан кўз ёшлари билан табаррук этилди. Рикаредо шотланд қиз билан никоҳдан ўтмаслигини, бир иложини қилиб, ундан халос бўлажагини, нима қилишини эса яқин кунларда ўзлари кўриб, билишларини айтди; агар отам учалангизни Испанияга жўнатмоқчи бўлса, ҳеч эътироз билдирмай, ранжимай, кетаверинглар, икки йил ичида, агар тирик бўлсам, мен ё Кадисга, ё Севильяга албатта бораман; агар боролмасам, билингларки, катта бир ғов, хусусан ўлим ғов бўлади, деди Рикаредо куйиб-пишиб. Исабела икки йилгина эмас, бир умр ҳам кутаман, дарак топгунимча кутаман; вафот этганинг ҳақида хабар келган дақиқа менинг ҳам ўлган дақиқам бўлади, деди.

Мулойимлик билан ифодаланган бу сўзлар яна ҳамманинг кўзини ёшлантирди ва Рикаредо, Римга зиёратга бориб, гуноҳларимни ювмагунимча шотланд қизга уйланмайман, дейиш учун ота-онасининг олдига жўнади. У қариндошларига ва Клистерна (шотланд қизнинг исми шундай эди) билан бирга келган қариндошларига шундай асосли баҳона топдики, ҳамма унинг

гапига ишонди, негаки улар ҳам католик эдилар-да, ахир. Клистерна бўлажак қайнатасининг хонадониди Рикаредо бориб келгунча, бир йилгача кутиб турадиган бўлди. Ҳамма иш ҳал бўлгач, Клотальдо Рикаредога агар қиролича эътироз билдирмаса, Исабелани ота-онаси билан Испанияга жўнатиш умидида эканини айтди: тузала бошлаган Исабеланинг тамомила тузалишини туғилиб ўсган юртининг иқлими осонлаштирса ажаб эмас, деди у. Рикаредо, ўз режаларини сездириб қўймаслик учун, отасига нима қулай бўлса, шунини қилишни ўзини хотиржам тутиб маслаҳат берди, лекин қиролича совға қилган нарсаларнинг бирортасини ҳам олиб қолмасликни отасидан илтимос қилди. Клотальдо бунга розилик берди ва ўғлини Клистернага уйлантиришга, Исабелани ота-онаси билан бирга Испанияга жўнатишга шу кунидек қироличадан рухсат сўради.

Қиролича ҳам ҳаммасига рози бўлди ва Клотальдонинг қарорини маъқуллади. Қиролича шу кунидек юристлар билан маслаҳатлашмай, судга ҳам бориб ўтирмай, бош сарой бекасини вазифасидан четлаштирди ва ундан Исабеланинг фойдасига ўн минг эскудо ундиртиришга, дуэлга чақиргани учун граф Арнестони эса Англиядан олти йилга бадарға қилишга фармон берди.

Тўрт кундан кейин Арнесто бадарға қилинди, тоvon ҳам тўла ундирилди. Қиролича Франция, Испания, Италия билан алоқа қилиб турган машҳур француз савдогарни саройга таклиф қилди. Қиролича савдогарга ўн минг эскудони бериб, Исабеланинг отасига Севильядан ёки Испаниянинг бошқа истаган портдан пул олиш имконини берадиган ҳужжат беришини илтимос қилди. Савдогар фойда ва процентларини ҳисоблаб чиқиб, Севильяда турадиган ўзига ҳамкор бошқа бир француз савдогари номига зарур қоғоз, гувоҳнома берадиганини қироличага айтди. Бу режасини амалга ошириш учун Парижга хат ёзмақчи, у ерда севилялик савдогарга мактуб ёздириб, бу хатни Франция номидан тасдиқлаттирмақчи бўлди. Чунки бу пайтда Англия билан Испания ўртасида алоқа яхши эмас эди. Севильялик савдогар қўлида гувоҳномаси бор шахсга, пулни олиш жойи кўрсатилмаган бўлса ҳамки, таниши савдогарнинг имзоси бўлгани учун, агар Париж бу имзони тасдиқлаган бўлса ва бу ҳақда мактуб орқали огоҳлантирилса, қоғозни кўрсатиш билан пулни тўлайве-

рарди. Шундай қилиб, қиролича Исабеланинг ота-онаси пулни олиши мумкинлигига ишонч ҳосил қилди. У бу билан ҳам кифояланиб қолмай, фламанд кемасининг хўжайинини ҳузурига чақиртирди (бу кема кейинги кунни Францияга жўнаб кетиши, портларнинг бирига бориб, Испанияга Англиядан эмас, Франциядан келаётганини кўрсатадиган ҳужжат олиш учунгина ўша ёққа жўнаши керак эди) ва Исабелани ота-онаси билан бирга олиб кетишни, яхши шароит яратиб, уларнинг хавфхатарсиз бўлишини таъминлашни, Испаниянинг кема тўхтаган портларидан бирига туширишни тайинлади. Қироличага манзур бўлишни истаган кема хўжайини унинг бу илтимосини бажонидил бажо келтиражagini айтди, йўловчиларни Лиссабон, Кадис ёки Севильяга етказиб қўяжagini айтди.

Қиролича савдогардан тилхат олди; Исабелага берган қимматбаҳо тошлари, кийимларини олиб қолмасликни Клотальдога тайинлади. Эртасига Исабела ва ота-онаси қиролича билан хайрлашгани борди, қиролича уларни катта ҳурмат билан қабул қилди. Қиролича уларга савдогарнинг тилхатини, хатини топширди, йўлда керак бўладиган анча пул, хилма-хил совғалар берди. Исабела чуқур миннатдорчилигини шунчалик латофат билан ифодаладики, қироличанинг унга меҳри янада зиёда бўлди, ҳамиша ёрдам кўрсатиб туражagini айтди. Шундан кейин улар сарой хонимлари билан хайрлашишди; хонимлар Исабеланинг кетишини истамасдилар, Исабеланинг афт-ангори хунуклашган, унинг беқиёс гўзал жамолига улар ҳасад билан қарайдиган пайтлар энди ўтиб кетган, унинг фаросатидан, ақлидан мамнун эдилар. Қиролича хайрлаша туриб учаласини ҳам бағрига босди, уларга ва кема капитанига оқ йўл тилади, Испанияга омон-эсон етиб боришганини француз савдогар орқали маълум қилишни, бундан ташқари, ўз саломатлиги тўғрисида мунтазам хат ёзиб туришни Исабеладан илтимос қилди. Ўша кунни улар кемага ўтиришди, Клотальдо, хотини ва Исабелани яхши кўриб қолишган қариндошлари кўзларида ёш билан хайрлашишди. Рикаредо хайрлашгани келмади; ўз туйғуларини сездиришни истамай, у ўртоқлари билан овга чиқиб кетган эди. Сеньора Каталина сафарга атаб Исабелага кўп совғалар топширди. Кузатиб қўювчилар сафарга отланганларни тинимсиз

қучоқлашар, кўзёши қилишар, хат ёзиб туришни Исабеладан такрор-такрор илтимос этишарди; Исабела ҳам, ота-онаси ҳам уларга беҳад миннатдорчилик изҳор қилишди. Хуллас, кўзёшларга қарамай, ҳамма ризоллик билан хайрлашди.

Уша оқшом кема елканлари кўтарилди. Мувофиқ шамол билан Францияга етиб, у ердан Испанияга бориш ҳуқуқини берадиган зарур ҳужжатларни олиб, ўттиз кундан кейин Қадисга етиб борди. Қадисда Исабела билан ота-онаси кемадан тушишди. Шаҳарликлар уларни яхши танирдилар, хурсанд кутиб олишди. Исабеланинг ота-онаси қизини қидириб топгани ва уни ғайридинлар ва шунингдек инглизлар тутқунидан қутулганлари муносабати билан минглаб табрик олишди (Рикаредо олижаноблик қилиб озодликка чиқариб юборган кишилар шаҳарда бу ҳақда ҳаммага гапирганди).

Ота-онада Исабеланинг олдинги чиройи яна тикланишига ишонч пайдо бўлди. Узоқ сафардан кейин улар Қадисда бир ойдан кўпроқ мириқиб дам олишди, сўнг Севильяга бориб, француз савдогаридан олинадиган ўн минг эскудони ундирмоқчи бўлишди. Севильяга боришгач, икки кундан кейин савдогарни қидиришди, излаб топиб, унга Лондондаги француз савдогарнинг хатини кўрсатишди. Савдогар бу ҳужжатни тан олди, лекин то Париждан сўров ва огоҳлантириш хати келмагунча пулни беролмаслигини маълум қилди. Бу хатни роса интизорлик билан кутишга тўғри келди. Исабеланинг ота-онаси Авлиё Паула монастири қаршисидан каттагина бир уйни ижарага олиб, шу ерда тура бошладилар. Бу монастирда уларнинг бир жияни — хушовоз, ёқимтойгина бир қиз роҳиба эди. Бу уйни ижарага олишдан мақсад — ўша жиянларига яқин жойда туриш эди, бироқ бунинг яна бир жиҳати ҳам бор эдики, Исабела Рикаредо билан шартлашишича, йигит Севильяга келиб, Авлиё Пуала монастирида роҳиба бўлган холаваччасидан сўраб Исабелани қидириб топиши лозим эди; холаваччасини топиш учун эса шаҳарда энг хушовоз қиз қаердалигини сўраш кифоя эди; одатда бунақа белги билан кишини ҳар қаердан ҳам излаб топиш осонроқ бўлади.

Париждан хат қирқ кундан кейингина келди. Француз савдогар бу хатни олгач, икки кундан кейин Иса-

белага ўн минг эскудони санаб берди, Исабела пулни ота-онасига топширди. Отаси бу пулга Исабеланинг қимматбаҳо буюмларидан айримларини ҳам сотиб қўшиб, кўрган зиёнлардан хабардор бўлган ҳамшаҳарларини ҳайратда қолдириб, ўзининг савдо ишларини яна йўлга қўйиб юборди. Орадан яна бир неча ой ўтгач, кўрган зиёнларини қоплаб, молиявий жиҳатдан ўзини бутунлай тиклаб олди, Исабела ҳам илгаригидек чиройли бўлиб қолди, энг чиройли қиз тўғрисида гап кетган пайтларда ҳамма гўзаллик тожини «англиялик испан қиз»га кийгизадиган бўлишди. Гўзаллиги билан тилга тушган Исабела бу лақаби билан бутун шаҳарга машҳур бўлиб қолди.

Исабелалар Севильяда истиқомат қилаётган француз савдогар орқали ўзларининг Испанияга омон-эсон етиб келганларини маълум қилиб, кўрсатган улкан марҳаматлари учун қироличага миннатдорчилик билдирдилар ва ўз садоқатларини изҳор қилдилар... Клотальдога ва унинг хотини Каталинага ҳам хат ёзишди, хатида Исабела уларга она, ота деб, ота-онаси эса ўз сеньоралари сифатида мурожаат қилдилар. Қироличадан жавоб келавермади; Клотальдо ва хотинидан хат келди, хатда улар ўғиллари Рикаредо Исабелалар сузиб кетган куннинг эртасигаёқ овунниш учун сафарга чиқиб Францияга кетганини, у ердан бошқа мамлакатларга ўтишини маълум қилиб, бу ҳақдаги хабардан кейин улар ўзларининг зўр меҳр-муҳаббатларини ифода этгандилар. Бу мактубга жавобан Исабела яна иккинчи мактуб жўнатди, унда ҳам ҳурмат ва садоқатини, миннатдорчилигини изҳор қилди.

Исабела Рикаредонинг Англиядан Испанияга отланганини фаҳмлади. Бу умид уни тетиклантирди, у ўзини дунёда ҳаммадан бахтиёр ҳис этди, шу тарзда ҳаёт кечира бошладики, Рикаредо агар Севильяга келса, келиши биланоқ унинг ажойиб қизлиги тўғрисидаги гап-сўзлар уни қидирмай турибоқ қулоғига чалиниши мумкин эди. Исабела деярли кўчага чиқмас, монастыргагина борар, черков байрамларидан бошқа байрамларни тан олмасди. Уйдан ёки ибодат қилинадиган бурчакдан чиқмай туриб, ўзини жума кунги ибодатда тасаввур қилар, тоат-ибодат тўғрисидагина ўйларди.

Исабела дарё қирғоқларида ҳеч ҳам сайр қилмас, Трианга ҳам бормасди; ҳаво яхши бўлган пайтларда

Авлиё Себастиан кунда Таблад майсазорида ва Херес дарвозасида халқ жуда ҳам гавжум бўладиган сайилларга ҳам у ҳеч бормаганди. Хуллас, Севильяда бирор халқ тантанаси, бирор байрам унинг эътиборини тортолмаганди. Бутун вақтини у Рикаредони кутиб, у ҳақдагина ўйлаб, тоат-ибодат қилиб ўтказарди.

Исабеланинг бунчалик одамларга аралашмай яшаши унинг кварталдаги сатанг йигитлардагина эмас, ҳаммада, уни бир мартагина кўрган одамларда ҳам меҳр уйғотдики, унинг кўчасида кечқурунлари серендалар, кундузлари эса пойга ўтказиш одат тусига кириб қолди. Исабеланинг одамовилиги ва ошиқларнинг доимий шилқимликлари оқибатида даллоллар ҳам топилиб қолди, нарх қўйиб, эвазига мўъжиза яратишга қодирликларини мақтаб, Исабелани кўндириш қўлларидан келишини вайсай бошладилар. Ҳатто аслида алдамчиликни ва кўз бўяшни касб қилган сеҳргарларга мурожаат қилганлар ҳам бўлди. Лекин буларнинг ҳаммаси ҳам Исабеланинг иродаси олдида бир чақалик бўлиб қолаверди, у кўпикли тўлқинларга кўмилганда ҳам, шамол ҳар қанча хуруж қилганида ҳам қимир этмайдиган денгиз қоясидек бепарво тураверди.

Бир ярим йил ўтди, Исабела Рикаредо белгилаган икки йиллик муҳлатнинг охирини кутаркан, қалби тобора ҳовриқиброқ тепа бошлади. Ҳатто Рикаредо келиб кўз олдида тургандек ҳам бўлаверди; Исабела Рикаредони кўз олдига келтираркан, у билан хаёлан гаплашар, нега бунча кечикканини сўрар, унинг кечирим сўраганини эшитгандек бўлар, кечирар, энг азиз кишисидек унинг бағрига отилган бўларди, хуллас, шундай кунларнинг бирида тўсатдан Лондондан Каталинадан хат келиб қолди, хат эллик кун муқаддам жўнатилган экан. У инглизча ёзилган бўлиб, таржимаси тубандаги-ча мазмунда эди:

«Севимли қизгинам! Гильярте деган хизматкоримизни яхши биласан, Рикаредо уни ўзига ҳамроҳ қилиб олиб кетганди. Сенга маълум қилганимдек, сен кетган куннинг эртасига иккаласи Францияга ва бошқа мамлакатларга саёҳатга кетишган эди. Кеча, ўғлимдан дом-дарак бўлмаган ўн олти ойдан кейин ўша Гильярте Рикаредони граф Арнесто Францияда хоинона ўлдиргани тўғрисидаги шумхабар билан қайтиб келди. Қизим, бу шумхабарни эшитиб, мен, эрим ва бўла-

жак келинимиз қанчалик даҳшатли аҳволда қолганимизни тасаввур этарсан. Клотальдо билан иккаламиз Рикаредо учун сидқидил ибодат қилишни сендан илтимос қиламиз, азиз болагинамиз, бунга арзийди у (у сени беҳад севарди, буни яхши биласан). Бизларга сабру тоқат беришни ва имонимиз билан дунёдан осойишта кўз юмишимизни худодан илтижо қил; биз эса худодан сенга ва ота-онангга сиҳат-саломатлик, узоқ умр тилаймиз».

Ёзув ва имзо шубҳа туғдирмасди: Рикаредонинг ўлганлиги аниқ. Исабела хизматкор Гильяртени жуда ҳам яхши билар, ишончли одам, у бу ўлим ҳақидаги хабарни ўйлаб чиқариши мумкин эмас, бунга эҳтиёжи ҳам йўқ. Рикаредонинг онаси Каталина хоним ҳам ёлғон тўқийдиганлардан эмас, Исабела учун бунчалик ғуссали хабарни тўқиб юборишдан ҳеч қанақа муроди бўлиши мумкин эмас. Хуллас, минг хил ўй, турли фикрлар бахтсизлик ҳақидаги хабарнинг ҳақлигига ҳеч қандай шубҳа туғдиролмади.

Исабела хатни ўқиб чиқиб, ҳожати бўлмаган кўзёшисиз, ғуссасини ҳам қиёфасида сездириб ўтирмай, ўриндигидан турди-да, ўзини осойишта тутиб, хотиржамгина ибодат қилинадиган бурчакка томон борди. Қўл-оёғи хочга тортиб парчинланган Исо шакли ишланган муқаддас бут олдида тиз чўкиб, роҳиба бўлишга аҳд қилди, бу — табиий эди, чунки у энди ўзини тул ҳисобларди. Ота-онаси бу шумхабар туфайли пайдо бўлган қайғуларини фаросат билан ютдилар, мусибатда қизларини шу тарзда юпатиш осонроқ деб билдилар.

Юраги ғам билан тўлиб-тошган Исабела ўзини христианларга хос матонатли тутиб, ота-онасини ҳам юпатди, ниятини уларга айтди. Лекин ота-она Рикаредо белгилаган муддат ўтмагунча роҳибаликка шошмай туришни маслаҳат беришди: бу вақт ўтгандан кейингина унинг ўлими аён бўлади, сен ҳам умидингни бутунлай узиб, роҳибаликни мақбул кўришинг мумкин, дейишди. Исабела бунга кўнди ва икки йил тўлгунича, қолган олти ярим ой мобайнида роҳибалик тартиб-қондаларига риоя қилиб яшади, ўзини монастиргга тайёрлади: Исабела ҳам холаваччаси яшаётган Авлиё Паула монастирини мўлжаллаб қўйди.

Икки йил ҳам ўтди, роҳибаликка сочни кестиради-

ган кун ҳам етиб келди. Бу хабар бутун шаҳарга тарқалди; монастыр билан Исабеланинг уйи орасидаги яқин масофа Исабелани шахсан танийдиган, бировлардан эшитиб билган кишилар билан тўлди. Исабеланинг отаси дўстларини чақирди; улар ўз навбатида, ўз танишларини ҳам таклиф қилишди, шундай қилиб, Исабелани монастырга кузатадиганлар шунчалик кўп бўлдики, бунақа воқеаларда шаҳарда одам бунчалик гавжум бўлганини ҳеч қачон ҳеч ким кўрмаганди. Ибодат маҳалида шаҳар ноиби, архиепископнинг муовини, викарий ва шаҳарнинг барча асилзода хонимлари ҳозир бўлишди: узоқ ойлар мобайнида уйдан ташқарига чиқмаган ойдек гўзал қиз жамолини бир кўриш ҳавасида бўлганлар шунча кўп эди!

Роҳибаликка сочини кестирадиган қизлар одатда чиройлироқ ва нафисроқ кийинишади: ясениб юришдан энди воз кечадиган бу қизлар сўнгги марта ўзларининг яхши кийимларини киядилар. Исабела ҳам иложи борича яхши кийиниб олди. У бир маҳаллар инглиз қироличасининг қошига борганда кийган кийимларини кийди, бу либосларнинг кўрки ва қимматини илгари тавсифлаган эдик. Бебаҳо гавҳар, беқиёс бриллиантлар, маржону қиммат белбоғ Исабеланинг кўркига яна кўрк бахш этди.

Исабела ясениб, мағрурона одимлаб уйдан чиқди, унинг тенги йўқ чиройига қараб ҳамма шу баркамол чиройни яратган бунёдкорнинг улуғворлигини шарафлади. Исабела пиёда бораётган эди, монастыр жуда ҳам яқин бўлгани туфайли карета ёки фойтунга эҳтиёж йўқ эди. Лекин одам кўплиги ва монастырга яқинлашишнинг қийинлигини кўриб, ҳамма фойтундан фойдаланмаганига афсусланди. Одамлар Исабеланинг отанасини, бировлар эса унга шу чиройни ато қилган худони мақташди; яхшироқ кўриб қолиш учун кишилар оёқ учларига кўтарилишар, бир кўрганлар яна бир кўриб қолиш учун туртиниб-суртиниб олдинга интилишарди. Бир бегона одам айниқса кўп интилди (ўз уринишлари билан у одамларнинг диққатини жалб қилган эди), кийимидан унинг тутқунликдан пул тўлаб озод қилинган кишилиги кўриниб турар, кўксидagi тринитарийлар белгисидан унинг шу орденнинг роҳиблари пулига озод қилингани сезилиб турарди. Исабела монастырнинг дарвозасидан кираётганда, одатга кўра,

хотин-қизлар монастирининг бошлиғи роҳибалар билан бирга қўлида хоч тутган ҳолда уни кутиб олаётган пайтда, ана шу нотаниш киши бақриб қолди:

— Тўхта, Исабела, тўхта! Мен тирикман, роҳиба бўлишга ҳақинг йўқ!

Исабела билан ота-онаси бу овозни эшитиб, тутқунликдан озод этилган биров одамлар орасидан талпинаётганини кўрдилар. Унинг думалоқ кўк шляпаси бошидан тушиб кетиб, тўзғиган заррин сочлари, қизғиш-ранг сачрагандек қизарган оқ юзи кўзга ташланди. Бу белгилар унинг чет эллик эканини сездириб турарди. У Исабеланинг қошигача талпина-талпина зўрға етиб борди ва Исабелага тикилиб:

— Танимаяпсанми, Исабела? Яхшилаб қара — Рикаредоман, қайлигингман,— деди.

— Танияпман,— деди Исабела.— Лекин осойишталигимни бузиш учун келган арвоҳ эмасмикансан?

Исабеланинг ота-онаси югуришиб унинг қошига келишди, тикилишиб қарашди: тутқун ростдан ҳам Рикаредо эди! Йигит тиз чўкиб, кўзёши билан Исабелага мурожаат этди, одатдан ташқари кийимига парво қилмай, юзига яхшилаб қарашни илтижо қилди: шум қисмат бир-бирларига берган ваъдаларига вафо қилишга халақит бермасин! Исабела Рикаредонинг онаси ёзган хат қолдирган таассуротга, Рикаредонинг ўлими тўғрисидаги хабарга қарамай, кўз ўнгида намоён бўлиб турган ҳақиқатга ишонишни афзал билди, бегона йигитни қучоқлаб, деди:

— Сеньор, христианлик аҳдимга тўсқинлик қилишга қодир бирдан-бир киши — сиз! Ростдан ҳам сиз менинг ҳақиқий эримсиз, қалбим ҳукмдори — сиз. Хотирамда мангу ўрнашгансиз, қиёфангизни қалбимга жо қилиб олганман. Онангиз маълум қилган хабар — ўлганлигингиз ҳақидаги дарак мени ҳаётдан жудо қилолмади, рост, фақат роҳибаликни танлашга ундади; тарки дунё қилаётган эдим, лекин тангри таоло одилона тўсиғи билан мени бошқа йўлга соларкан, мен унга қаршилиқ қилолмайман, қаршилиқ қилмаслигим керак. Энди, азизим, энди ота-онамнинг уйига боринг (энди у сизнинг ҳам уйингиз), ана шунда мен муқаддас католик динимизга кўра, ўзимни бутунлай сизнинг ихтиёрингизга топшираман.

Атрофда турганлар, шаҳар ноиб, викарий, архие-

пископнинг муовини бу гапни эшитиб, жуда таажжубланишди, ҳайрон бўлиб, довдираб, воқеани, бегона кишининг кимлигини, қанақа никоҳ тўғрисида гапиришаётганини сурштира бошладилар. Исабеланинг отаси воқеанинг тафсилоти узоқ вақт ва бошқа жойни тақозо этишини айтди. Шунинг учун ҳам у бу воқеадан хабардор бўлишни истовчиларни уйига таклиф қилди, бу воқеа жуда ҳам қизиқлигини, антиқалиги билан ҳаммани ҳайратда қолдиражагини айтди. Шунда одамлар орасидан биров:

— Сеньорлар! Бу йигит машҳур инглиз денгиз қароқчиси, мен уни танийман: икки йил муқаддам Ҳиндистондан келаётган Португалия кемасини Жазоир қароқчиларидан тортиб олган йигит шу. Шубҳам йўқ, уни танидим: у мени озодликка чиқариб, Испанияга келишим учун йўл харажатимга пул ҳам берган эди: менгагина эмас, бошқа уч юз тутқунга ҳам шундай ёрдам берган эди у,— деди.

Бу гаплар ҳаммани қизиқтириб қўйди, чалкаш воқеаларни билиб олиш ва аниқлаш иштиёқи туғилди ҳаммада. Хуллас, шаҳар ноиб билан икки черков амалдори етакчилигида энг асилзода кишилар монастир дарвозасида хафа бўлиб, ҳайрон бўлиб қолган роҳибаларнинг кўзини ёшлантириб, Исабелани уйига кузатмоққа отланишди; роҳибалар ўзларини гўзал Исабела тимсолида катта бир бахтдан маҳрум бўлиб қолгандек ҳис этишди. Исабела уйига келгач, меҳмонларни кенг хоналардан бирига таклиф этди.

Дастлаб Рикаредо саргузаштларини ҳикоя қилиб бермоқчи бўлди, лекин кучига ишонмади, шўрликнинг тинкаси қуриган, бунинг устига, кастилча тез гапиролмас эди, шунинг учун ҳам Исабеланинг фаросати ва гапга чечанлигига ишонди.

Ҳамма жим қолиб, ўз ҳикоясини бошлаган Исабелага бутун эътиборини жалб қилди. Мен унинг ҳикоясини қисқа ифодалайман: Исабела ўзини Клотальдо Кадисдан ўғирлаб кетган кундан бошлаб қайтиб келгунича бошидан кечирган воқеаларни баён қилди; у Рикаредонинг турклар билан жангини, христианларга қилган олижанобликларини ҳам ҳикоя қилди; Рикаредо билан иккаласи бир-бирига сўз беришганини, икки йиллик муддат белгиланганини, Рикаредонинг ўлими тўғрисидаги хабар тўғри бўлиб кўринганини, ниҳоят

хамма кўриб турганидек, роҳиба бўлишга аҳд этганини гапирди. У қироличанинг марҳаматлигини, Рикаредо ва унинг ота-оналари ҳақиқий католиклар эканини айтиб, энди Рикаредо Лондондан чиқиб, бу ерда тутқунлар кийимида пайдо бўлгунча ўтган воқеаларни хикоя қилади, деди.

— Майли, оғир қисматимни қисқа баён эта қолай,— деди Рикаредо.— Ота-онам Исабела хикоя қилиб берган шотланд қиз Қлистерна билан мени никоҳлаб қўйишмасин деб Лондондан чиқиб кетдим. Хизматкоримиз Гильяртени ўзимга ҳамроҳ қилгандим, онамнинг мактубига кўра, у Лондонга менинг ўлганим ҳақидаги хабар билан қайтган. Франция орқали Римга жўнадим; у ерда кўнглим пок бўлди ва эътиқодим мустаҳкамланди. Мен олий руҳонийнинг оёқларини ўпдим, буюк руҳоний мадади ила гуноҳларимдан халос бўлдим, тавба қилганим ва муқаддас черковимиз бағрига қайтганимни тасдиқловчи хат ҳам олдим. Муқаддас шаҳарнинг беҳисоб азиз жойларини ҳам зиёрат қилдим. Ёнимдаги олтин ҳисоби билан икки минг эскудодан бир минг олти юзини бир саррофга бердим, у бу пулни Севильяга флоренциялик Роки исмли бировга юборадиган бўлди. Қолган пул билан Испанияга ўтиб кетиш умидида Генуяга жўнадим: бу ерда иккита кема Испанияга сафарга чиқишга ҳозирланаётгани қулоғимга чалинган эди. Хизматкоримиз Гильярте билан бирга папанинг Римдан Флоренцияга бориладиган йўлдаги сўнги мулки Аквапенденте деган жойда тунамоқчи бўлдим. Мусофирхонада ашаддий душманам граф Арнестога кўзим тушиб қолди; у оддий кийиниб, тўрт хизматкори билан Римга, албатта, диний эътиқодидан эмас, томошага бораётган экан. Мени кўриб қолишмасин деб, ҳар эҳтимолга қарши эҳтиёткорлик чорасини кўриб, бошқа хонага ўтмоқчи бўлдим. Лекин иккиландим, граф ва хизматкорларининг парво қилмаганига қараб, мени мутлақо сезишмади, овра бўлмасам ҳам бўлар, деган фикрга келдим. Кечки овқатни еб, эшикни бекитдим, ўзимни худонинг паноҳига топшириб, лекин қилични ечмай, ечинмай ўтиришга аҳд қилдим. Хизматкорим ухлаб қолди. Мен стулда мудраб ўтиравердим. Ярим кечадан кейин тўппончадан бирин-кетин отилган тўрт ўқ мени уйғотди (мени мангу ухлатиш учун, албатта), бу ўқларни граф ва унинг хизматкорлари отган экан.

Мени шубҳасиз ўлди деб ўйлашиб, тайёр турган отларига сакраб минишибди-да, мусофирхона эгасига менинг асилзодалигимни айтиб дафн этишни топшириб, жўнаб қолишибди. Мусофирхона хўжайинининг кейинчалик менга айтишига қараганда, хизматкорим ўқ товушидан ваҳимага тушган, деразадан сакраб: «О, бахтсиз бошим, хўжайинимни ўлдиришди!» деб бақирганича қочган, тўғри Лондонга жўнаган; шу тарзда у отонамга менинг ўлдирилганимни бориб айтган.

Мусофирхонанинг хизматкорлари югуриб келишиб, менинг тўрт жойимдан яраланганимни кўришибди, лекин, бахтимга, бу ўқларнинг ҳаммаси хавфсиз жойларга теккан экан. Мени, илтимосимга кўра, пок христиан сифатида ибодат қилдиришди, шундан кейин даволашди, икки ой йўлга чиқолмай ётдим.

Соғайганимдан кейин Генуяга жўнадим, лекин сафарга тайёр кема йўқ экан, елканли иккита кичик кема бор экан, мен ва икки асилзода испан бу кемачаларнинг эгаларини кўндирдик: уларнинг бири олдинда юриб, разведка қилишга, иккинчиси учаламизни олиб боришга рози бўлди. Шундай қилиб, сафарга отландик, қирғоқ яқинида сузиб, очиқ денгизга атайин чиқмадик. Биз Францияга тегишли қирғоқ яқинидан сузаётганимизда, «Уч Мария» деган жойда, биринчи кемамиз разведкада сузаётган пайтда бир қўлтиқдан икки турк кемаси — бири қирғоқдан, иккинчиси денгиз томондан қўққисдан ҳужум қилиб қолди, биз қирғоққа шошилдик, лекин бари бир бизни асир олишди. Турклар бизни талаб, яланғочлашди; кемамизни чўктиришмади, қирғоқда қолдиришди, христианлардан таланган молларни ташишда керак бўлади деб аяшди шекилли.

Асирликдаги ҳаётимни, айниқса Римда олган ҳужжатлардан ажралиб қолганимда қанчалик оғир аҳволга тушганимни тасаввур этарсизлар, бу ҳужжатлар бир минг олти юз дукат олтин пулга берилган тилхат билан бирга темир қутичада эди. Бахтимга, бу қутича асир олинган бир испаннинг қўлига тушган экан, яшириб қўйган экан, мабодо туркларнинг қўлига тушганда улар бу ҳужжатларнинг эгасини топиб, камида шу тилхатдаги пулни беришни талаб қилардилар. Бизни Жазоирга олиб боришди, у ерда мен асирларни сотиб олиб озод қилишаётган тринитарий роҳибларини учратдим.

Мен уларга ўзимни танитдим, менга раҳмлари келиб, бегона ўлкалик бўлишимга қарамай, озод қилиб олишди. Улар мен учун уч юз дукат тўлашга рози бўлишди, юз дукатини нақд тўлаб, қолганини хайри-худоин олиб келадиган кемалари келгандан кейин бермоқчи бўлдилар. Бу кема Жазоирда тўрт минг дукатга гаровда турган ўша орден роҳибларидан бирини озод қилиш учун ўз жамғармалари — йиғилган хайр-эҳсонни олиб келиши кутилаётган экан. Бу азиз оталар шунчалик саховатли кишилар эканки, бошқа тутқунларни озод қилиш учун ўзларини уларнинг ўрнига топшириб, кейинчалик пул эвазига ўзларини озод қилиб оларканлар. Мен тезроқ қутулиш ташвишида темир қутичамни изладим. Тилхатни ва Римда олган қоғозларими шу оталардан бирига кўрсатдим, ўзим учун зарур маблағдан ташқари, унинг ўзи учун тўланадиган беш юз дукатни ҳам тўлашга ваъда бердим.

Хайр-эҳсонни келтирадиган кемани бир йилча кутдик. Шу йил ичида бошдан кечирганларимни ҳикоя қилсам, алоҳида бир қисса бўлади. Фақат шу билангина кифояланаман: олдин ҳикоя қилинганидек, христианлар билан бирга мен озод қилиб юборган турклардан бири мени кўриб қолиб, таниди; бу одам шунчалик олижаноб киши эканки, мени бошқаларга танитмади, уларнинг икки кемасини ва Ҳиндистондан қайтаётган катта кемани қўлга туширганимни бошқа турклар билан қолганларида мени ўлдириб юборишар ёки султonga топширардилар — бор умрим тутқунликда ўтарди. Ниҳоят мени озод қилган азиз ота ва тутқунликдан озод қилинган ярим минг киши билан биргаликда Испанияга келдим. Валенсияда биз учун маросим ўтказишди, шундан кейин ҳамма (менга ўхшаб кийинишган ва кўкракларида асирликдан озод этилганини кўрсатадиган белгиси бўлганлар) ҳар ёққа тарқалди. Бугун рафиқам Исабелани кўриш умидида шаҳрингизга етиб келгандим, ҳамма ишни қўйиб, Исабела тўғрисида хабар топгани монастырга шошилгандим.

Бу ерда қандай воқеа устидан чиққаним ўзингизга маълум. Қўлимдаги ҳужжатларни кўздан кечириб, гаройиб ва ҳаққоний саргузаштларимнинг ростлигига ишонч ҳосил қилишингиз мумкин.

Рикаредо темир қутичадан бир нечта қоғоз чиқарди, уларни архиепископ муовинининг қўлига тутқазди;

у шаҳар ноиб билан биргаликда ҳужжатларни кўздан кечирди, бу қоғозлар Рикаредонинг ҳикояси шубҳасизлигига далил эди... Унинг гапларини узил-кесил аниқлаш учун, худонинг хоҳиши билан бўлса керак, бир минг олти юз дукат тўлаши лозим бўлган флоренциялик савдогар ҳам шу ерда ҳозир экан. У тилхатни бу ҳақда огоҳлантирувчи хат бир неча ой муқаддам келган экан. Шундай қилиб, таажжуб устига таажжуб, мўъжиза устига мўъжиза бўлди. Рикаредо ваъда қилган беш юз дукатни олиб бориб топшириши кераклигини айтди. Шаҳар ноиб Рикаредони, Исабелани ва унинг ота-онасини бир-бир бағрига босди, уларга ўзининг чуқур ҳурмат-эътиборини изҳор этди.

Икки черков амалдори ҳам шундай қилди, улар архиепископ ўқийди деб, ўз тарихини ёзиб беришни Исабеладан илтимос қилишди, Исабела бажонидил розилик берди.

Ҳозир бўлганларнинг ҳаммаси — бутун диққатлари ажойиб воқеаларга қаратилган кишилар сақлаб турган сукут бирдан бузилди: каттадан-кичик ҳамма ажойибгаройиб мўъжизалари учун тангри таолога шукр қилди, дуойи фотиҳа ўқишиб, Рикаредо, Исабела ва унинг ота-онасига саодат тилаб, ниҳоят тарқалишди. Исабела билан Рикаредо саккиз кундан кейин ўтказишга қарор қилинган тўйларига шаҳар ноибини ҳам таклиф этдилар. Ноиб бу таклифни мамнуният билан қабул қилди ва саккиз кундан кейин шаҳарнинг энг асилзодалари билан тўйга келди.

Исабеланинг ота-онаси ана шундай чалкаш йўллар орқали ва чалкаш воқеалар гирдобидан ўз қизларини излаб топдилар, мол-мулкларига ҳам қайтадан эга бўлдилар, Исабела эса беҳисоб тўсқинликларга қарамай, яратганнинг инояти ва ўз фазилатлари хосияти билан Рикаредодек асилзода, мард ва олижаноб йигитга тегиш бахтига муяссар бўлди. Улар авлиё Паула монастири қаршисидаги ижарага олган ҳашаматли уйларида ҳали ҳам яшаётган бўлсалар керак; эшитишимча, кейинчалик улар Эрнандо де Сифуэнтес деган бургослик идальгодан бу уйни бутунлай сотиб олишибди.

Бу қиссамиз инсондаги яхшлик билан чирой бирлашганда қанчалик қодир кучга айлана олишини, у

ҳатто душманларимиз орасида ҳам ҳурматга, меҳр-муҳаббатга сазовор бўла билишини тасдиқлайди; бундан ташқари, бу қисса тангрининг яхшиларга ҳар қанча фалокатлар, оғир кулфатлар оша яхшилик ато этишини аниқ кўрсатади.

● ХОЛ ●

I

1756 йили Людовик XV магистратура билан Давлат кенгаши ўртасидаги икки су¹ миқдоридаги солиққа доир можаролардан чарчаб, ўз хоҳишини парламентнинг фавқулодда мажлисида баён этмоқчи бўлганда, парламент аъзолари вазифаларини бажаришдан воз кечдилар. Шу истеъфолардан ўн олтитаси қабул қилинди, кейин эса уларнинг ҳаммасини ҳам сургун қилишга фармон берилди. «Бир тўда кишининг Франция қироли ҳукмига қарши чиқишига қандай хотиржам қарай олдингиз,— деди де Помпадур хоним президентлардан бирига,— қандай қилиб хотиржам қараб туролдингиз? Улар тўғрисида ёмон фикр туғилмадими сизда? Ҳакамлик тўнингизни бир зумгина ечиб қарасангиз, президент жаноблари, мен кўраётганларни сиз ҳам сезишингиз мумкин».

Ужарлиги учун қувғин остига олинган кишиларнинг ўзларигина эмас, қавм-қариндошлари, ёр-биродарлари ҳам жазога гирифтор қилиндилар. Қирол бегона кишиларнинг хатларини ўқиб ўзини овутарди. Эрмак учун саройда уюштириладиган томоша, ўйин-кулгилардан безган пайтларда маҳбубасини чақириб, почтада учраган қизиқарли хатларни ўқитарди. Албатта, махфий полиция агенти ролини шахсан ўзи бажармоқчи бўлиб, шу тарзда кўз ўнгида намоён бўладиган мингларча

¹ Даромаднинг ўндан бир қисмининг ҳар ливри ҳисобидан икки су миқдорида олинган солиқ (автор изоҳи).

фитналар билан овунарди; лекин оппозициянинг етакчилари билан яқиндан ёки йироқдан туриб сал-пал алоқадор кишиларнинг ҳаммасини ҳалок бўлган ҳисоблаш мумкин эди. Маълумки, Людовик XV нинг барча ожиз жиҳатлари билан бир қаторда бир кучли томони ҳам бор эди — қаҳри қаттиқ эди.

Бир оқшом камин панжарасига оёғини қўйиб, одатдагича, ғамгин бир кайфиятда исиниб ўтирганида, маркиза бир тутам мактубни кўздан кечира туриб кифтини учириб кулиб қўйди. Қирол бу кулги сабабини сўради.

— Манави ғалати мактуб экан,— деди хоним,— рости, оқилона ёзилган мактуб деб бўлмайди, лекин изтироб билан ёзилган, муаллифига раҳмим келяпти.

— Ким ёзган экан?— сўради қирол.

— Исми шарифи ёзилмаган: ишқий мактуб.

— Кимга ёзилган?

— Мана шуниси қизиқ-да. Мадемуазель д'Аннебога, менинг дугонам д'Эстрад хонимнинг жиянига ёзилган. Афтидан, менинг кўзим тушсин деб мактубни бу қоғозлар орасига қўшиб қўйишибди.

— Хўш, нималар ёзилган экан?— дея яна сўради қирол.

— Айтдим-ку, ишқий мактуб. Шунингдек Вовер билан Нофлет тилга олинган. Бу жойларда дворянлар борми? Ҳазрат олийлари биладиларми уларни?

Қирол бутун Францияни, яъни унинг дворянларини ёд билан деб мақтанишни ёқтирарди. Шахсан синчиклаб ўргангани сарой аҳлини ҳам у ўз қироллиги гербларидан яхшироқ билмасди — маълумоти айтарли даражада кенг эмас, билими ҳам кам, лекин шу билими билан фахрланиб юрарди у, мансабдор кишилар саройидаги мрамор зинапоялар каби кўз ўнгида намоён бўлар, ҳукмдор сифатида уларни ўз оёғи остида кўрарди. Бир зумлик ўйловдан кейин қошлари чимирилди, нохуш бир нарса эсига тушгандек бўлди; кейин маркизага мактубни ўқишга ишора қилиб, чуқур креслога суяниб олди-да, жилмайганча деди:

— Қани ўқинг-чи, тузуккина қиз ўзи у.

Де Помпадур хоним ишқ изҳор этиб ёзилган узундан-узоқ мактубни мулоим, хиёл кинояли оҳангда ўқий бошлади.

«Пешонамнинг шўрлигини қаранг!— деб ёзилган-

ди мактубда.— Орзу-умидларим рўёбга чиқишига ҳам-ма нарса имкон бераётганга ўхшаб турувди, бахтиёр бўлишимга ўзингиз ҳам, азиз дўстим, умид бахш этгандингиз, шундай эмасми? Лекин, мана энди, шу бахтдан воз кечмоғим керак, бировларнинг хатоси туфайли воз кечишга мажбурман. Ахир кейинчалик тубсиз жарликка улоқтирмоқ учун аввалига менга жаннатий фароғатни ваъда этмоқ шафқатсизлик эмасми? Бир шўрлик ўлимга маҳкум қилинган бўлса-ю, ҳаётга меҳр-муҳаббати афсус-надоматлар уйғотадиган нарсаларни унинг кўз ўнгида ваҳшийларча шафқатсизлик билан намоён этишининг нима ҳожати бор? Менинг қисматим ҳам шу шўрликниқига ўхшайди; қабрдан бошқа қароргоҳим, ундан бошқа умидим қолмади, чунки бошимга кулфат ёғилган дақиқалардан бошлаб мен сизга етишим тўғрисида орзу қила олмайман. Бахтим кулиб боққан пайтларда бутун умидим шундан иборат эдики, сиз меникисиз деб қаттиқ ишонган эдим; эндиликда бир қашшоқман, энди бу тўғрида орзу қилишга журъат этгудек бўлсам, ўзимга ўзимнинг қаҳрим келади, сизни бахтиёр этиш имкониятимдан маҳрум бўлиб қолган дақиқалардан бошлаб ўзим муҳаббат алангасида кул бўла туриб, сизга мени севишни ман қиламан...»

Кейинги сўзларни ўқир экан, маркиза жилмайиб қўйди.

— Хоним,— деди қирол,— ана бу инсофли одам. Лекин унинг ўз севгилисига уйланишига нима халақит бераётганикин?

— Ижозатингиз билан, ҳазрат олийлари, ўқишни давом эттираман: «Қиролларнинг энг аълоси менга бунчалик адолатсизлик қилганидан таажжубдаман. Хабарингиз бор, отам мени гвардияга корнет ёинки поручик қилиб тайинлашни илтимос қилганди, бу менинг тақдиримни ҳал қиларди, чунки сизнинг қўлингизни сўраш ҳуқуқини берган бўларди. Герцог Бирон мени гвардияга тавсия этди, лекин қирол шунчалик қатъий рад қилдики, буни аламсиз эслай олмайман, ахир, отамнинг бирон эътиқоди учун (мабодо у мутлақо хатодан иборат бўлганида ҳам) мен жазоланишим керак эканми? Қиролга садоқатим сизга бўлган муҳаббатим каби самимий, шубҳасиз. Найза яланғочлашнинг иложи бўлганда мен буни амалда ҳаммага намоиш этган бўлардим. Қиролнинг раддияси мени хуноб қиляпти;

ахир бу асоссиз шафқатсизлик, ҳазрат олийларининг ҳаммага аён саховатпешалигига зид-ку».

— Буёғи қизиқ чиқиб қолди-ку,— деди қирол.

— «Қанчалик хуноблигимизни билсангиз эди! Эҳ, азизим, Нофлет қўрғонида, Вовердаги павильонда, дарахтзорда кунбўйи ёлғиз кезаман. Йўлақларни супуришни ман этдим — ярамас боғбон кеча темир хаскашини кўтариб келибди. Хаскашни қумга теккизмоқчи десангиз... Сизнинг шабаданинг майин нафасидек енгил изларингиз турганди ҳали. Жажжи оёқчаларингизнинг учи ва оппоқ баланд пошнангизнинг изи йўлда кўзга ташланиб турарди: наздимда, сулув тимсолингиз ортидан эргашиб борар эканман, оёқчаларингиз пилдираб бораётгандай, гўё гўзал тимсолингизга бир нафасга жон битиб, ана шу ғойиб бўлиш хавфи остидаги изларингиз устида намоен бўлаётгандай туюларди. Бу ерда гулзор оралаб сайр этарканман, сиз билан суҳбатлашиш, сизни билиш ва қадрлашдек бахтга муяссар эдим. Ажойиб тарбия, беғубор кўнгил, қироличаларга хос олижаноблик, маъбудалар ҳусни-малоҳати. Ўткир дид-фаросат, бол томиб турган тил — буларнинг ҳаммаси мени мафтун этиб қўйди, ақлу ҳушимни ўғирлади. Атрофимизда биз яхши кўрадиган гуллар очилиб ётарди. Мен гапларингизга қулоқ солиб, уларнинг атридан нафас олардим: гуллар атри менга сизни хотирлатди. Энди ўша гулларнинг бошлари хам, улар мотамни эслатадилар менга...»

— Жан-Жакдан бемаъни парчами дейман,— деди қирол.— Бу сафсатани нега ўқиб ўтирибсиз?

— Ҳазрат олийлари д'Аннобо хонимнинг чиройли кўзлари ҳақи ўқишга фармойиш этдилар-ку.

— Унинг кўзлари ростдан ҳам чиройли.

— «Бир оз сайр қилиб, отамнинг ёнига қайтганимда зарҳаллари хиралашган, қурт ея бошлаган ўймакори нақшлари олдинги нафосатини йўқотган катта меҳмонхонамизда шам олдида, столга тирсагини тираб ёлғиз ўтирганини кўраман. Мени маъюс кутиб олади у... Ғуссам унинг қайғусига қайғу бўлиб қўшилади... Ате-наис! Меҳмонхонамизнинг тўрида дераза тагида кла-весин¹ турибди, менинг лабларим бир мартагина теккан гўзал бармоқчаларингиз билан уни чалгандингиз, бир

¹ К л а в е с и н — фортепянога ўхшаш қадимги музыка асбоби.

куни ўшанда нафис лабларингиз майин музикага жўр бўлганди... қўшиғингиз ҳам табассумингиз сингари мулойим эди. Уша Рамо, Люлли, Дюни¹— яна аллакимлар — ҳаммаси ҳам қандай бахтиёр кишилар-а! Рост, рост, сиз яхши кўрасиз ўшаларни, уларни унутмайсиз, ўшалар даҳоси, нафаси сизнинг лабларингизда қўшиқ бўлиб янграган. Мен ҳам клавесин ёнига ўлтириб, сиз севган ариялардан бирини куйлашга уринаман; лекин қўшиғим ўзимга қанчалик совуқ, ширасиз туюлишини қўяверасиз! Қўшиқни тўхтатиб, аккордларнинг тинишига, қоронғи гумбаз остида акс-садоси ўчишига бир зум қулоқ солиб тураман. Отам ўгирилиб қараб, қанчалар хафалигимни кўради, лекин нима ҳам қила оларди у? Ётоқлардан, меҳмонхоналардан ўрмалаб чиққан ғийбат қўрғонимиз дарвозасини ўз-ўзимиз учун беркитиб қўйди. Отам ёшлигимни, куч-қувватга тўлалигимни, фикри-ёдим орзу қанотида юксакларга парвоз этиш-ла банд эканини яхши тушунади; ота бўла туриб ҳеч қандай ёрдам беролмайди, қанчалар азоб бу унинг учун!»

— Худди бу йигит овга отланаётганда қўлидаги лочинини биров олиб қўйганга ўхшайди-ку,— деди қирол.— Нима гап ўзи?

— «Тўғри,— маркиза овозини сал пастлатиб ўқишни давом эттирди,— тўғри, биз аббат Шовлен билан яқин қўшнимиз-у, лекин қариндошлигимиз жуда ҳам узоқ...»

— Э, гап бу ёқдайкан-да,— деди қирол хомуза тортиб.— Бу анови шўртумшуқ судьяларнинг жиян-пиянларидан бири шекилли. Парламентим саховатимни суистеъмол қиляпти; уларнинг қавм-қариндошлари ҳам жуда кўпайиб қолибди.

— Лекин бу йигит узоқ қариндош экан-ку?

— Бари бир, ҳаммаси ҳам бир пуллик. Бу аббат Шовлен янсенийчи²; ўзи ёмон чол эмас, лекин истеъфога чиққанлардан. Бу мактубни ўтга улоқтиринг, унинг тўғрисида ортиқ эшитмай!

¹ Жан Филипп Рамо (1683—1764), Жан Батист Люлли (1632—1687)— француз композиторлари.

² Янсенийчи — Францияда XVII асрда пайдо бўлган ва асосчиси Янсений (1585—1638)нинг номи билан аталган диний оқим тарафдори. Янсенизм иезуитлар ҳукмронлигининг кучайишига қарши ўзига хос бир норозилик сифатида вужудга келган.

Қиролнинг кейинги гапи, албатта, ўлимга ҳукм бўлмаса ҳам, яшашни ман қилиш билан баб-баравар эди. 1756 йилда мол-мулксиз бир йигит, қирол унинг тўғрисида эшитишни ҳам истамаган бир пайтда, нима қила оларди? Гумашталиқ қилсинми, файласуф ёки шоир бўлсинми, саройда бўлмаса бу ҳунарларнинг бир пуллик қиммати йўқ.

Кўзёши билан мактуб ёзган, мактуби қиролга эрмак бўлган шевальде де Вовернинг майлу орзуси эса бутунлай бошқа эди. Маркиза мактубини ўқиётганда у хафа ва тажанг бир ҳолатда ўзларининг Нофлет қасри залларида одимлаб, отаси билан суҳбатлашаётганди.

— Версалга бормоқчиман, — деди у.

— Нима боракан уёқда?

— Билмайман, лекин менга буерда ҳам ҳеч нарса йўқ.

— Ёлғиз қолган отангизга ҳамроҳсиз, албатта, бу унчалик кўнгилли бир иш эмас, шунинг учун ҳам қўлингиздан тутиб қолмоқчи эмасман. Лекин онангиз вафот этганини унутдингизми?

— Йўқ, унутганим йўқ, ота, фарзандлик бурчимни адо этиб, умримни сизга бағишляягагим тўғрисида онамга сўз берганман. Қайтиб келаман, лекин ҳозир жўнашим шарт; ортиқ қололмайман бу ерда.

— Сабаб?

— Чексиз муҳаббат. Мен д'Аннебо хонимни жонимдан ортиқ кўраман.

— Бу муҳаббатингизнинг оқибати яхши бўлмаслигини билмайсизми? Сепсиз никоҳлар Мольер асарларидагина бўлиши мумкин. Сиз, афтидан, каминанинг қирол қаҳрига дучор бўлганини ҳам унутибсиз шекилли?

— Тақсир, сизга беҳад ҳурматимни сақлаган ҳолда, сўрашга ижозат этнинг, шу қаҳрнинг сабаби нима? Бизларнинг парламентга дахлимиз йўқ-ку. Солиқ тўлаймиз, лекин унинг миқдорини биз белгиламаймиз-ку. Парламент қиролнинг шахсий харажатларини чекламоқчи бўлса — бу унинг иши, бизга нима? Аббат Шовлен жаноблари қаҳрга учраган бўлса, бу жазони биз нега баҳам кўришимиз керак экан?

— Аббат Шовлен жаноблари олижаноб кишининг

ишини қияпти. Янги солиқни маъқулламаяпти, саройдаги ортиқча харажатлардан норози у. Де Шатор хоним даврида ҳеч ҳам бунақа ишлар бўлмасди. У ақлли, гўзал эди, ўта сахийлик билан совурганида ҳам давлатга мутлақо қимматга тушмасди. Маъшуқа ҳамда ҳоким эди, илло қиролнинг эътиборидан қолса-ю, қирол уни зиндонда чиритмаса, шунисига ҳам шукр қилиб яшаяжagini айтганди. Лекин бу Этиоль, бу Ленорман, бу очкўз наҳанг — Пуассон!¹

— Хўп, бизга нима?

— Бизга нима, дейсиз-а. Сиз ўйлагандан кўра кўпроқ дахли бор. Мана шу кунларда, қирол бизни талаётган бир пайтда унинг маъшуқаси беҳисоб бойлик орттираётганини биласизми? Олдин у бир юз саксон минг ливр йиллик даромад оладиган бўлганди, бу ҳали ҳеч гапмас, ҳозир ҳисобда ҳам йўқ бу; қирол унга қанчалик катта ақча сийлов ҳадя этаётганини тасаввур қилиш ҳам қийин; йилнинг ҳар уч ойида беш ёки олти юз минг ливрни юлқиб олиб, ҳеч нарса кўрмагандек ҳамёнига тиқиб қўяпти; кеча тузга пул олган бўлса, бугун — отхонаси харажатларига қўшимча маблағ олиш пайида; қиролнинг ҳамма саройларида хос хоналари бўла туриб, тагин Ла Селль, Кресси, Онэй, Бремборион, Мариньи, Сен-Реми, Больвью ва яна аллақанча мулкларни сотиб олган, Парижда, Фонтенблода, Версалда, Компьенда ҳовлилари бор, ғазабга учраса ёки қирол вафот этгудек бўлса — ҳар эҳтимолга қарши бутун мамлакатларга тарқатган. Европанинг барча банкларига қўйган махфий маблағларини гапирмаса ҳам бўлади. Мана шулар кимнинг ҳақидан юлқиланяпти, марҳамат қилиб айтинг-чи?

— Билмайман, ота, ҳар ҳолда мен тўлаётганим йўқ.

— Эл қатори сиз ҳам тўлаяпсиз, бутун Франция, қон аралаш тер тўкиб, кўчаларда бақириб-чақириб Пигалнинг ҳайкалини² сўкиб юрган бутун халқ тўлаяпти.

¹ Этиоль, Ленорман, Пуассон — Жанна-Антуанетта Пуассон (1721—1764), регент Филипп Орлеанскийнинг отбоқарининг қизи, солиқ йиғувчи Ленорман д'Этиолга турмушга чиққан; кейинчалик Людовик XVнинг маъшуқаси бўлиб олган ва қирол унга маркиза Помпадур унвонини берган.

² Жан Батист Пигаль (1714—1785) — француз ҳайкалтароши. Бу ерда у ясаган Людовик XVнинг ҳайкали устида сўз кетяпти.

Парламентнинг сабри тугади, янги солиққа қарши чиқди. Ҳарбий харажатлар учун бўлганда биз ҳамёнимиздаги сўнги экюни беришга ҳам рози бўлдик, ҳеч ким савдолашиб ўтирмади. Фолиб қирол бутун қиролликда ҳурмати қанчалик зўрлигини сезиб турарди; ўлим тўшагида ётганида буни айниқса яхши ҳис этганди. Ушанда ҳар қанақа келишмовчиликлар барҳам еб, оппозиция тинчланиб, норозиликлар тўхтаб — бутун Франция қиролнинг тўшаги олдида тиз чўккан ва унинг саломатлигини тилаб худодан илтижо этганди. Башарти биз қирол аскарлари ва врачлари учун ҳеч нарса демай, тўлаб юрган бўлсак, унинг маъшуқаларини таъминлашни мутлақо истамаймиз, бизларнинг де Помпадур хонимни таъминлашдан бошқа ҳам ташвишларимиз кўп.

— Мен қиролнинг маъшуқасини ҳимоя қилаётганим йўқ, ота. Мен уни ёмонламайман ҳам, оқламайман ҳам: кўрмаганман уни.

— Албатта, унинг тўғрисида ўз фикрингизга эга бўлиш учун бир кўриш иштиёқи ҳам йўқ эмас сизда, тўғрими? Сизнинг ёшингизда аёлларнинг сиртига қараб баҳо беришади. Майли, хоҳласангиз уриниб кўринг, лекин бундай ҳаловатга эришишингизга йўл қўйишмайди.

— Нега, ота?

— Чунки ақлга сиғмайдиган иш бу, чунки турк султонини ҳарамида кўриб бўлмаганидек, маркизани Брембориондаги хоналарда кўролмайсиз, ҳамма эшиклар сиз учун берк. Нима қилмоқчисиз ўзи? Бўлмайдиганни бўлдиarmoқчимисиз дейман? Саргузаштга иштиёқмандларга ўхшаб бахт қидирмоқчисиз шекилли?

— Йўқ, мен ошиқман. Мен, ота, ҳеч нарса талаб қилмайман, фақат адолатсизликка эътироз билдиarmoқчиман. Асосли умидим бор эди. Бирон жаноблари деярли ваъда берган, ўз муҳаббатимга муяссар бўлиш арафасида турган эдим, бу муҳаббатим ақлга сиғмайдиган иш эмас; ўзингиз ҳам эътироз билдирмагандингиз-ку. Энди умидларимни рўёбга чиқариш учун уринишимга рухсат этинг. Қиролнинг ҳузурига кираманми, де Помпадур хонимга учрайманми, билмайман, лекин бир бориб кўрай.

— Саройни мутлақо билмай туриб, унга бормоқчимисиз?

— Ҳеч ким мени танимаслиги туфайли ҳам сарой-га киришим осонроқ бўлар балки?

— Сизни танишмайди? Нима деяпсиз ўзи? Исми шарифингизни билмайдиган одам бораканми?.. Биз, тақсирим, қадимий дворян оиласига мансубмиз, сизни билмасликлари мумкин эмас.

— Унда янаям яхши! Қирол гапимга қулоқ солади.

— У сиз билан ҳатто гаплашишни ҳам истамайди. Версаль тўғрисида янглиш тасаввурдасиз, каретангиз дарвозасига бориб тўхташи билан дарров мақсадимга эриша қоламан, деб ўйлайсиз... Айтайлик, сарой дарвозасидан олдхонага, галереяга, юмалоқ деразали қабулхонага¹ кирганингизда ҳам, ҳазрат олийлари ҳузурига киришга биттагина эшик қолганда ҳам орангизда катта жар ётган бўлади. Атрофга аланглайсиз, ёрдамчи, ҳомий керак бўлади сизга, лекин тополмайсиз. Биз де Шовленнинг қариндошимиз, қирол қасоси қандайлигини биласизми? Дамьен²ни азоблаб аламидан чиқади, парламентни — бадарға қилиб, бизлардан эса бир оғиз гап билан ёки, ундан ҳам бадтарроқ, ҳеч нарса демай қасос олади. Қиролнинг индамагани нима эканини биласизми, гапингизга жавоб қайтариш ўрнига, ёнингиздан ўта туриб, еб қўйгудек бир тикилади, қатл этишнинг бир тури бу, Грече майдонида ёки Бастилияда жазолаган билан баровар; айтарли даражада шафқатсизликка ўхшамаса ҳамки азоби жаллоднинг азобидан кам эмас. Жазога маҳкум этилган киши, тўғри, озодликда қолдирилади, лекин саройдаги на бирор аёлга, на бирор аъёнга учрашишни ёки бирор хонага, аббатликка ёки казармага киришни хаёлига ҳам келтирмаслиги лозим. Унинг қаршисида ҳамма эшиклар беркилади, ҳамма юз ўгиради ундан, худди кўзга кўринмас турмага қамалгандек, нари бориб, бери келиб юраверади.

— Излаб-излаб бир иложини топарман.

— Бошқалар иложини тополмагандек, сиз ҳам

¹ Людовик XV нинг Версалдаги ётоқхонаси билан туташ хона, у ерга санокли, сараланган кимсаларгина киритилган.

² Дамьен Робер-Франсуа (1715—1757) — Артуадан чиққан бир француз, Людовик XV га суиқасд қилгани учун қийноққа солиниб, Грече майдонида нимталанган.

тополмайсиз. Де Меньер жанобларининг ўғли сиздан кўпроқ айбдор эмасди. Сизга ўхшаб унга ҳам ваъда беришганди, қонуний умидлари бор эди. Отаси ҳазрат олийларининг энг содиқ кишиларидан, қиролликдаги энг асилзода одамлардан эди, қирол рад қилди; оппоқ соч-соқоли билан у ўша фоҳишанинг олдига, ундан бирор нарса сўраб эмас, тушунтириш учун борди. Унинг нима деб жавоб берганини биласизми? Менга де Меньер ўз хати орқали маълум қилди, мана ўша хонимнинг гапи: «Қирол хоҳлаганини қилади; сиздан мамнун эмаслигини ўзингизга шахсан айтиб ўтиришни лозим деб билмайди; ўглингизни унвондан маҳрум этиб, гуноҳкорлигини ҳис этишга мажбур қилиш билан кифояланади. Сизни бошқача жазолаш — ишни қўзғаш деган гап, лекин у буни истамайпти. Қиролнинг иродасини ҳурмат қилмоқ керак. Сизга ачинаман, қайғунгизга ҳамдардман, мен ҳам она бўлганман, ўглингиз мартабасидан маҳрум этилганини билиш сиз учун қанчалик оғир бўлишини тушунаман». Гапларини кўрдингизми бу ифлоснинг, сиз эса унинг оёқларига бош урмоқчисиз!

— Оёқлари жуда чиройли дейишади, ота.

— Жин урсин! Бўлса бордир. Хунук аёл у, қирол яхши кўрмайди уни, буни ҳамма билади. Лекин ён беряпти, бу аёл уни жудаям ром қилиб олган. Ҳукминини ўтказиб турибди, демак, хунук башарасидан бошқа ёқадиган яна нимасидир бордир-да...

— Зукко аёл дейишади.

— Лекин тошбағир! Фазилати қурсин!

— Нега тошбағир бўлсин! Вольтернинг шеърларини бошлаб ўқийди, Руссонинг музыкасига жўр бўлиб куйлашни яхши кўради, Альзира ва Коллетта¹ни ўйнайди! Бағритошлигига ишонмайман, бўлиши мумкинмас.

— Унда бора қолинг, шунчалик ёқиб қолган бўлса, ҳузурига бир бориб кўринг. Мен, фақат маслаҳат беряпман, фармойиш эмас, лекин йўлга умрингизни беҳу-

¹ Жан-Жак Руссо ёзувчигина бўлиб қолмай, композитор ҳам бўлган. Унинг «Қишлоқ жодугари» (1752)— биринчи француз комик операсидир: Альзира — Вольтернинг шу номдаги трагедияси (1736) нинг қаҳрамони. Коллетта — Руссонинг «Қишлоқ жодугари» комик операсининг қаҳрамони.

да сарфляяпсиз. Демак, ўша д'Аннебо хонимни жудаям яхши кўриб қолган экансиз-да?

— Жудаям яхши кўраман.

— Майли, бора қолинг, тақсир.

III

Саёҳат муҳаббатни сусайтиради, ишқ алангасининг сўнишига имкон беради дейишади; саёҳат муҳаббатни мустаҳкамлайди, чунки йўлда мулоҳаза юритиш имкони бор, ҳам дейишади. Шевалье бунақанги нозик кузатишларга ҳали ёшлик қиларди. Почта каретасида юришдан чарчади, йўлнинг ярмида миниладиган от ёллади, соат бешларга яқин Людовик XIV давридан қолган эскича номдаги «Қуёш» меҳмонхонасига келиб тушди.

Илгари Нофлет қўрғони яқинида хизматда бўлган бир кекса руҳоний Версалда турарди; шевалье уни танир, яхши кўрарди. Соддагина чол ва камбағал одам бўлган шу руҳонийнинг сарой аббати деган сердаромад вазифада ишлайдиган бир жияни бор эди, шевальега ўшанинг фойдаси тегиши мумкин эди. Шунинг учун ҳам шевалье ўша йигитнинг олдига борди, эътиборли киши экан; бақбақалари осилган; шевальени яхши кутиб олди, гапига диққат билан қулоқ солди.

— Жин урсин!— деди у.— Жуда пайтида келибсиз-да. Бугун кечқурун саройда опера ўйналади, аллақандай бир тантана ҳам бор, рости, қанақа тантаналигини билмайман. Мен бормайман: ўзимни маркизадан ранжигандек кўрсатиб юрибман, ундан ундирадиган нарса бор; лекин омадингиз бор экан, қўлимда герцог д'Омоннинг хати бор, эсимдан чиқибди, ким учундир ундан сўраб ёздириб олган эдим. Боринг. Тавсия қилинмагансиз, лекин спектакль пайтида бу шарт эмас. Кичик фойедан ўтаётганида қиролнинг эътиборини тортишга интилинг. Унинг бир нигоҳи қисматингизни ҳал қилади.

Шевалье аббатга миннатдорчилик билдирди, уйқусиз ўтган тун ва отдан тушмай кунбўйи йўл босганидан роса чарчаган бўлса ҳам меҳмонхона кўзгуси олдида таранди, ошиқларча енгил-елли кийинди. Айтарли даражада тажрибаси бўлмаган бир хизматкор аёл кийинишда унга қўлидан келганича ёрдамлашди, зар-

дўзи камзулига упа сепиб қўйди. Хуллас, бахтини излаб йўлга тушди. Ахир у эндигина йигирмага кирган йигитча эди-да!

У саройга қўйлашганда қоронғи тушиб қолган эди. Тортиниб панжарага яқин борди, соқчидан йўлни сўради. Унга катта зинапойни кўрсатишди. Зинапой ёнида турган швейцардан опера ҳозиргина бошланганини, қирол, бутун сарой аҳли залдалигини эшитди¹.

— Маркиз жаноблари саройдан тўғри ўтсалар,— деди швейцар (Шевальени у ҳар эҳтимолга қарши маркиз деб атагани),— тўғри театрга кириб борадилар. Агар апартаментлардан ўтмоқни лозим топсалар...

Шевалье саройни илгари ҳеч кўрмагани. Синчковлиги устун келиб апартаментлардан ўтаганини айта қолди; малайлардан бири йўл кўрсатиш учун унга эргашмоқчи бўлгани, ҳожати йўқ, ўзим яхши биламан, деди. Шундай қилиб, юракда сал ҳаяжон билан ёлғиз одимлаб кетди.

Версаль чароғон эди. Пастки қаватдан томга қадар қандиллар, шамдонлар, зарҳал билан безатилган мебеллар, мрамор — ҳамма нарса ярқираб эди. Қироличанинг ётоғидан бошқа ҳамма эшиклар ланг очиқ. Илгариларгани сари шевальенинг ҳайрати, ҳаяжони қанчалик ортиб бораётганини тасаввур этиш қийин: унинг кўз олдидаги манзара кўрки ва теварак-атрофнинг жозибадорлигини эмас, шу чароғон оламда ўзининг ёлғизлигидан ҳам ҳангу манг эди у.

Ростдан ҳам, улугвор залда, ибодатхонада, монастыр ёки қалъада ёлғиз қолганимизда атрофимизни ўраган муҳит аллақандай сеҳрли, ғалати бўлиб туюлади. Улугвор бино кишини сиқаётгандек, деворларидан нималардир тикилаётгандек, акс-садо гапини тинглаётгандек туюлади; кишининг ўз қадам товуши чуқур сукунатни бузади, ўз-ўзидан ваҳм босиб, ҳадиксираб, эҳтиёткорона одимлай бошлайди.

Шевалье ҳам дастлаб шундай бўлди, лекин тез

¹ Ҳозиргача сақланган, Людовик XV, тўғрироғи, де Помпадур хоним қурдирган, лекин 1769 йилдагина қуриб битказилган, 1770 йилда герцог Беррийский (Людовик XVI) билан Мария-Антуанеттанинг никоҳи муносабати билан тантанали тарзда очилган зал кўзда тутилаётгани йўқ. Бу ерда Людовик XVI даврида ҳам одат бўлган, гоҳ галереялардан бирида, гоҳ бошқа залда ўтказилган кўчма театр кўзда тутиляпти (автор изоҳи).

орада синчковлиги устун келди, уни олға етаклади. Ойнаванд галерея деворлари чилчироқлар ёғдусини такрорлаб акс эттирар эди. Девору шифтларда парвоз этаётган қанчадан-қанча илоҳа, фаришта, подачи болалар акс эттирилган, бутун сарой беҳисоб гулчамбарлар билан безатилгандек кўзга ташланаётгани ўз-ўзидан равшан. Бу ерда ҳамма нарса — бахмал, зардўзи тахтиравонлар, серҳашам креслолар қўйилган кенг заллар буюк қирол даврининг тантанавор руҳини сақлаб, савлат тўкиб турарди; у ерда, қарта столи теварагида гижимланган юмшоқ ёстиқли диванлар, йиғма курсилар тартибсиз жойлашган, кераксизлигидан кўра жозибдорлиги кўзга кўпроқ ташланадиган ҳамиша бўм-бўш, эшиклари нуқул очиқ ва бир-биридан ўтиладиган меҳмонхоналар тизмаси; у ер-бу ерда бениҳоядек кўринадиган даҳлизларга чиқиладиган махфий эшиклар; ўзаро кесишадиган мингларча зинапоялар, минглаб йўлақлар; баҳайбат кишиларга мўлжаллаб қурилгандек тизма устунлар, эстрададар; яширинмачоқ ўйнашга мўлжалланганга ўхшайдиган пардозхоналар; порфир камин ёнида Ванлоонинг улкан картинаси; ёғоч қўғирчоқ олдида унутилган малҳам қутичаси; гоҳ ўта улуғворлик, гоҳ ўта нафосат, ҳаммаёқда ҳашам, исрофгарчилик ва ором, кишини маст қиладиган беҳисоб ғалати ва турли-туман хушбўй ҳидлар, ҳарорат, шаҳвоний ҳислар уйғотадиган ҳаво, гул ва атир ҳидлари билан тўлиб-тошган. Йигирма ёшда ва мутлақо ёлғиз ҳолда шундай жойда, шундай ажойиботлар орасида турганда гангиш ҳеч гап эмас. Шевалье, тушдаги каби, омад сари одимлаётган эди.

— Чинакам сеҳрли сарой,— деб пичирлади у, ростдан ҳам адашган шаҳзода тилсимланган қасрни топгани ҳикоя қилинган эртақлардан бири амалда рўй бераётгандек туюлди унга.

Ана шу беқиёс кўшкда наҳотки одам боласи яшаётган бўлса? Наҳотки шу креслоларда яқиндагина гўзал қоматлари ёстиқларда из қолдирган чинакам аёллар ўтирган бўлса? Ким билсин? Ана шу қалин парда орқасида, бениҳоя ва ярқироқ галереяларнинг ичкари-сида бундан юз йил муқаддам уйқуга кетган малика, этаги қат-қат гардишли кўйлак кийган пари муҳайё бўлар, мрамор устунлар, зарҳал югуртилган панеллар ортидан бирор сарой маъбудаси чиқиб қолар?

Бу ҳашаматларга маҳлиё бўлган йигит тузукроқ хаёл суриш иштиёқида беихтиёр ўзини диванга ташлади, бировнинг ишқида шу ерларга келгани тўсатдан эсига тушмаганида узоқ ўтириб қолган бўлармиди. Шу пайтда унинг севгилиси д'Аннебо хоним ўзининг қадимий қўрғонида нима қилиб ўтирганикин?

— Оҳ, Атенаис!— тўсатдан деди у.— Нега бу ерда вақтни бекорга ўтказяпман энди! Эсимни еб қўйдимми? Худойим, қаерда турибман, нималар бўляпти ўзи?

У ўрнидан турди, бу нотаниш оламда яна одимлай кетди ва у, албатта, бу оламда адашиб қолди. Галереянинг ичкарасида оҳиста гаплашаётган икки ёки уч малай кўринди. Ушаларнинг олдига бориб, томошахонага қандай бориш кераклигини сўради.

— Агар маркиз жаноблари,— жавоб беришди унга (уни яна шу титул билан улуғлашди),— мана шу зинапоядан пастга тушиб, галерея бўйлаб ўнгга юрсалар, галереянинг охиридаги уч зинага кўзлари тушади, ана ўшандан юқорига чиқишлари керак; шу ерда чапга буриладилар, кейин Диана, Аполлон, Муза ва Баҳор залларидан ўтиб, яна олти зина пастга тушадилар, сўнгра ўнг томонда олдида қоровул турган бир зални ортда қолдириб, министрлар зинапоясига чиқадилар, у ерда бошқа малайлар бор, ўшалар кўрсатиб қўйишади.

— Ташаккур,— деди шевалье,— шу қадар аниқ тушунтиришдан кейин ҳам адашсам ўзимдан кўраман.

Яна дадил одимлаб, теварак-атрофини томоша қилиш учун тўхталар, яна муҳаббати ёдига тушиб қолиб, йўлини давом эттирарди, шу тарзда чорак соатдан кейин, ҳали айтишганидек, бошқа малайларга дуч келди.

— Маркиз жаноблари адашиб қолибдилар,— дейишди улар,— саройнинг нариги қанотидан боришлари керак эди; майли энди, қайтиш осон. Жаноблари мана шу зинапоядан тушсинлар, кейин Маъбуда, Ёз залларидан...

— Ташаккур,— деди шевалье.

«Кўчада юрган бекорчига ўхшаб нуқул суриштиравериб бемаънилик қиялпман,— деб хаёлидан кечирди у.— Бунақада беҳудага обрўйимни тўкиб қўяман. Албатта, улар менинг устимдан кулишга журъат этишмайди, лекин ҳашамдор залларни санаб юришнинг нима

кераги бор менга, бари бир бирортасини ҳам билмайман».

У имкони борича тўғрига қараб юраверишга аҳд қилди. «Гарчи бу сарой жуда ҳам чиройли, жуда ҳам улуғвор, ҳатто бизнинг ов қилинадиган қўриқхонамиздан уч ҳисса узунроқ бўлганида ҳам бари бир ниҳояси бор-ку, шундоқ бўлгач, ниҳоясига етарман ахир».

Лекин Версалда бир йўналишда узоқ юриш осон эмасди, кейин қиролнинг қароргоҳини ов қўриқхонаси билан қишлоқчасига тенглаш, афтидан, бу ерда уя қурган маъбудаю малонкаларга маъқул тушмади шекилли, шўрлик ошиқни яна йўлдан адаштириб, турган гапки, уни жазолаш учун эрмакка янгидан-янги мрамр ва зарҳал йўлаклар сари етаклай бошладилар, у яшил йўлу йўлқалари кесишиб-чалкашиб кетган улкан боғда адашиб қолган қишлоқи сингари юра-юра ҳадеб бир жойдан чиқиб қолаверди.

Пиранезининг¹ «Рим обидалари»да бир туркум гравюралар бор, уларни рассом ўзининг туши сифатида тасвир этган, рассом бошдан кечирган воқеалар хотираси — алаҳсираб кўрилган тушдек намоён этилган. Уша гравюраларда ҳашаматли готик усулида қурилган заллар тасвирланган; тош саҳнда — турли механизм ва машиналар, филдирак, арқон, ричаг, катапульталар ва ш.к.— ишга солинган қудратли куч ва мўъжизали қаршилик мужассамлантирилган. Деворга зинапоя қурилган, Пиранезининг ўзи ундан зўрға юқорига кўтариляпти, зинапоянинг охириги поясидан нари — тубсиз жарлик, бечора Пиранези нима қилса ҳамки, ҳар ҳолда энди юқорига чиқолмайдн деб ўйлайсиз, агар яна бир қадам қўйса — жарга қулаши аниқ; лекин юқорироққа қаранг — яна бир зинапоя турибди, юқорига тик кўтаририлган, бу зинапояда ҳам Пиранези, бошқа бир жар ёқасида турибди. Яна баландга қаранг — яна бошқа зинапоя, яна баландроқда шўрлик Пиранези яна бошқа бир жар ёқасида турибди. Ундан юқорида яна зинапоя, шўрлик Пиранези юқорига кўтариляпти яна, энг юқорисида тағин зинапоя ва Пиранези булутлар орасида — хуллас, гравюранинг рамкасига етгунча шу воқеа такрорланаверган. Сабрсизлик оқибатида рўй

¹ Жованни Батиста Пиранези (1707—1778)— италиян гравюрачиси, архитектор (тарж.).

берадиган гангиш, фойдасиз интилиш бу гравюрада босинқираш аллегорияси тарзида аниқ ифода қилинган.

Шевалье залдан залга, галереядан галереяга ўта-вериб, ниҳоят, аллақандай ваҳм ичида қолди.

— Жин урсин,— деди у,— бемаънилик-ку бу. Бу лаънати саройда (энди унга сарой жозибадор кўринмаётганди) мафтун бўлиб, қойил қолиб, ҳаяжон босиб юриб, энди ҳеч чиқиб кетолмайман шекилли! Тилла этик кийган шаҳзода Фанфаринегга ўхшаб олифтагарчилик қилмай кетай, дастлаб дуч келган малайлардан бирини ёнимга олиб кирмайманми бу саройга, томоша бўлаётган зални кўрсатиб қўярди-ку!

Шевалье сўнгги пушаймони билан хуноб бўлаётган шу пайтда, худди Пиранезига ўхшаб, учта эшик олдидаги майдончага чиқиладиган зинапоянинг қоқ ўртасида турарди. Уртадаги эшик ортидан аллакмиларнинг секин, мулойим, ёқимли шивирлаётгани қулоғига чалинди, у ўзини тия олмай, қулоқ сола бошлади. У, яхши иш қилмаяпман, деб ўйлаб, қалтироқ босиб энди яқинлашган эди ҳамки, эшикнинг иккала табақаси ланг очилди. Ичкаридан урилган анвойи хил атир ҳиди аралашган ҳаво оқими, ойнаванд галереяларни ҳам туссизлантирадиган ёғду уни бирдан гангитди-ю, беихтиёр орқага чекинди.

— Маркиз жаноблари кирмоқчимидилар?— сўради эшик очган қарол.

— Томошага кирмоқчийдим,— жавоб қилди шевалье.

— Ҳозиргина тугади-ку.

Шу пайтда спектакль намойиш қилинган залдан юзлари оқ ва пушти тусли нафис бўёқлар билан пардоз берилган ғоят гўзал аёллар чиқа бошладилар; кекса ва ёш сарой аёнлари уларни қўлтиқларидан эмас, қўлларидан, ҳатто қўлларининг учидан ушлаб, фақат бармоқларини сал тегизиб бирга чиқа бошладилар, хонимлар гардишли кўйлаklarини ғижим қилмаслик учун ёнлари билан юраётган эдилар. Серҳашам бу жамоа оҳиста гаплашар, уларда қувноқлик билан бирга камтарлик, эҳтиром кўзга ташланиб турарди.

— Нима гап?— деб сўради шевалье, тасодифан кичик фойега бориб қолганини тушунолмади.

— Ҳозир қирол чиқади,— деб жавоб қилди бир қарол.

Дадилликнинг ҳар нарсага даъват этаверадиган бир тури бор, бунақа журъат осон туғилади; бу ёмон тарбияланган кишилар хислатидир. Одоб чегарасидан чиқмайдиган даражада дадил бўлган вилоятлик йигитимиз бундай хислатга эга эмасди. «Ҳозир қирол чиқадди», деган гап қулогига чалиниши билан чўчиб кетиб, жойида қотиб қолди.

Қирол Людовик XV ов пайтларида ҳеч қийналмай от устида ўнлаб лье масофани бемалол боса оладиган, қиролларга хос ўта такаббур бир киши эди. У ўзини Франциянинг биринчи дворяни ҳисоблаши асоссиз эмас, маъшуқалари унга, дворянлар орасида энг чиройлиси ва энг қад-қомати келишгани сизсиз, дейишларида жон бор эди. Ул зотнинг креслодан туриб, ёлғиз одимлаганларини камдан-кам кўрганлар. У д'Аржансон жанобларининг елкасига қўлини қўйиб, тўғрироғи беписандлик билан ташлаб, қизил пошнасини паркетда тўқиллатиб (шунақа ланж қадам ташлашни ўша удум қилганди) фойе эшигида намоён бўлганида пичирпичирлар тўхтади; сарой аъёнлари чинакам таъзимга ҳам журъат этолмай бошларини эгдилар, гўзал хонимлар эса бувиларимиз ўз вақтида тиз букиб таъзим қилиш деб атаган, бизнинг давримизда инглизлардан ибрат олиб қўпол қўл бериб кўришиш билан алмаштирилган карашмали саломга шайландилар — қаппайма серҳашам кўйлақларининг қат-қат этаклари яшириб турган тиззаларини хиёл букдилар.

Қирол ҳеч кимга парво қилмади, ўзига ёққангагина қаради. Уз эсдалиқларида Версаль саройида бўлганини тавсифлаган Альфьери балки шу пайтда ўша ерда ҳозир бўлгандир:

«Чет эллиқлар агар жуда ҳам атоқли кишилардан бўлмаса қирол улар билан гаплашиб ўтирмаслигини билардим; шунга қарамай, Людовик XV нинг ҳиссиз ва ҳўмрайган башарасига мен ҳеч ҳам кўника олмадим. Унга тавсия этишган одамни оёғидан-бошигача кузатар, бу одам унга ёқмаётганга ўхшарди. Уйлайманки, башарти бирор девга: «Мана бу чумолини таништиришга ижозат этинг», деб мурожаат қилганларида, ҳатто ўша ҳам унга қараб, жилмайган ва: «Э, жажжи жонивор шу экан-да!» деган бўларди-ёв, деб ўйлайман».

Хуллас, камгап ҳукмдор гўзал хонимлардан ибо-

рат гулзорни оралаб ва бутун сарой бўйлаб одамлар гуруҳи орасида ёлғиз одимларди. Шевалье узоқ ўйлаб ўтирмади, қиролдан ҳеч нарса кутиб бўлмаслигини, муҳаббати тўғрисида гаплашишнинг ҳеч ҳам иложи йўқлигини англади.

«Қанчалик бахтсизман!— деб ўйлади у.— Қиролдан икки қадам берида турганимда ҳам орамизда катта жар бўлажагини отам жуда тўғри айтган экан. Борди-ю мени қабул қилишини ўтинишга журъат этган чоғимда ҳам ким ҳомийлик қиларди менга? Қим таништиради мени? Мана у, ҳокими мутлақ, бир оғиз гапи билан қисматимни ўзгартира оладиган, мени бахтиёр этишга қодир, барча орзу умидларимни рўёбга чиқара оладиган киши. Мана, қаршимда у; қўл чўзсам, кийимига тегади... Лекин, назаримда, вилоятимизнинг энг чеккасида тургандек олисдаман ундан. У билан гаплашиб бўладими? Унга мурожаат қилиб бўладими? Менга ким ёрдам бера олади?»

Шевальенинг хаёлидан шу гаплар ўтиб, хуноб бўлиб турган бир пайтда ғоятда назокатли, қад-қомати келишган бир ёшгина гўзал аёл чиқиб келди; у оддий кийинган — эғнида каштасиз оқ кўйлак, гавҳар тақинчоқлари ҳам йўқ, фақат сочига атиргул қадалган. Вольтернинг таъбири билан айтганда «анбар анқитиб турган» бир жанобнинг қўлига таяниб, юзларини елпиғич билан бекитиб, оҳиста гаплашиб келарди. Ҳазиллашиб, кулишиб турганида тўсатдан елпиғич қўлидан чиқиб кетиб, креслонинг тагига, худди шевальенинг оёғи остига келиб тушди. Йигит ўша заҳотиёқ уни олиш учун бир оёғи билан тиз чўкди; ёш хоним йигитга шундай мафтункор кўриниб кетдики, нақ тиз чўкиб турганича елпиғични хонимга тутқизди у. Хоним жилмайиб, бошини сал қимирлатиб, йигитга миннатдорчилик билдириб, ўтиб кетди, лекин хонимнинг нигоҳидан шевальенинг юраги дукурлаб кетди, бунинг сабабини эса унинг ўзи ҳам билмасди. Юраги беҳуда талвасага тушмаганди. Бу ёш хоним ундан норози кишилар «кичкина Этиоль» дейдиган, бошқа бир хиллар эса «қиролича» дегандек оддийгина қилиб «маркиза» деб қўя қоладиган аёл эди.

IV

«Менга ҳомийлик қиладиган, менга ёрдами тегадиган ана шу! Қаранг-а! Аббат қисматингни бир нигоҳ қилиши мумкин деганди-я, тўғри айтган экан! Ҳа, оқил ва гўзал бу кўзлар, жилмайиб турган нафис бу гунчадаҳан, бошмоғининг ипак попуклари чулғаган оёқчалар... Мана менинг саховатли фариштам!..»

Шевалье меҳмонхонага қайтаётганида деярли овозини чиқариб ана шуларни хаёлидан ўтказди. Ногаҳоний бу умид учқуни қандай қилиб пайдо бўлди унда? Ёшлик руҳлантирдими ёки маркизанинг кўзлари унда умид туғдирдими?

Лекин мушқули ҳали осонлашмаган эди. У энди қиролнинг ҳузурига кириш тўғрисида ҳеч ҳам ўйламас, лекин мени маркизага ким таништираркин, деб бош қотираётган эди.

Туннинг катта қисмини д'Аннебо хонимга мактуб ёзиш билан ўтказди, бу мактуб ҳам де Помпадур хоним қиролга ўқиб берган мактубга жуда ўхшаш эди. Бу мактубни китобхонга ҳавола қилишнинг ҳожати йўқ. Тентаклардан ташқари, ошиқлар ҳам бир фикрни такрорлаб туриб, янги гап айтдим деб ўйлайди.

Шевалье эрталаб барвақт кўчага чиқди, сайр этиб юриб хаёлга берилди. Ҳомийси аббатга яна бир бор учрашиш унинг хаёлига ҳам келмас, шу пайтда бунга нима халақит бераётганини сўралгудек бўлса, сабабини ўзи ҳам тушунтириб беролмасди. Қалбида ваҳм ва журъат, ясама уятчанлик ва хаёлий нималаргадир эришиш иштиёқидан иборат туйғулар туғғини жўш урмоқда эди. Ростдан ҳам, у кечаги саргузаштини ҳикоя қилса аббат нима деб маслаҳат берарди? «Елпиғични ердан олиб бериш шарафига муяссар бўлибсиз, шу тасодифдан фойдалана олдингизми? Маркизага нима деддингиз?»— «Ҳеч нарса демадим». «Дейиш керак эди».— «Гангиб қолдим, ўзимни йўқотиб қўйдим». «Яхши эмас; тасодифдан фойдалана билиш лозим, лекин ҳали ҳам иложини топса бўлади. Хоҳласангиз, сизни фалончи жанобларига таништириб қўяман. У билан яхши танишимиз. Ёки фалон хонимга таништирайми? Бу хоним билан ундан ҳам яқинроқман. Сизни довдиратган ўша хоним билан яна бир учрашувингизни таъминлаймиз, энди бу гал...» ва ҳоказо...

Лекин шевалье бунақа гапларни мутлақо хаёлига келтирмади. Агар саргузаштини бировга ҳикоя қилгудек бўлса иш бузиладиганга, ҳатто пачаваси чиқадиганга ўхшарди унга. У ўз-ўзига ҳеч қачон қулоқ эшитмаган, мисли кўрилмаган бир воқеа рўй берганини таъкидлар, бу воқеа қисматим билан иккаламизнинг ўртанизда сир сақланмоғи керак деб ҳисобларди; бу сирни дуч келган бировга айтилса қадрини йўқотадиганга, унга номуносиб бир одам бўлиб қоладиганга ўхшаб кўринаётган эди. «Кеча Версаль саройига ёлғиз бордим-ку, нимага энди Трианонга ҳам ёлғиз боролмас эканман?» (Шу пайтларда қирол маъшуқасининг қароргоҳи ўша ерда эди.)

Тасодифларга камдан-кам умид боғлайдиган, таваккалчи бўлмаган фаросатли киши бундай мулоҳазани тентаклик деб ҳисоблайди, ҳисоблаши ҳам керак; лекин энг совуққон кишилар ҳам, агар улар бир пайтлар ёш бўлган бўлсалар (ёшлигида ҳам ёш бўлмайдиган одамлар бўлади) бу ғалати туйғуни бошдан кечирганлар, унинг ожизлик ва шу билан бир қаторда жасорат, тақдирни синаб кўриш иштиёқида хатарларга гирифтормангун туйғулигини яхши билдилар: кўрлигининг сезиб турасан, лекин кўраман деб ҳисоблайсан, қаёққа бораётганингни билмайсан, лекин йўлдан қолмайсан, бораверасан.

Бу ерда бутун жозибадорлик бепарволикда, беҳабарликда, хаёл оғушидаги санъаткорда, ўз севгилисининг дарчаси тагида тунни ўтказаётган ошиқда, шунингдек, солдатда, қиморбозда ҳам бўлади бу туйғу.

Шевалье шу тарзда қаёққа бораётганини деярли билмай Трианонга равона бўлди. Гарчи ўша пайтларда айтганлардек башанг бўлмаса-да, ҳар қалай тузуққина кийинган, йўлда дуч келган малайлар қаёққа бораётганини суриштиришга ботинолмайдиган ўзгача бир виқор билан одимламоқда эди. Шунинг учун ҳам ҳеч қанақа тўсиқсиз, меҳмонхонада олинган баъзи йўл-йўриқларга асосланиб, барпо қилинганидан бери жуда кўп хурсандчилик ва хафагарчиликларни кўрган мрамор сарой панжараси олдига қийналмай етиб борди. Бахтга қарши, дарвоза берк экан. Авзойидан ҳеч кимни кутмаётгани кўриниб турган, оддий ёмғирпўш кийган семиз дарвозабон қўлини орқага қилиб панжаранинг нариги томонида, хиёбонда айланиб юрган эди.

«Қирол шу ерда,— деб ўйлади шевалье,— ёки мар-
киза саройда эмас. Турган гапки, дарвозанинг беркли-
ги, хизматкорларнинг сайр қилиб юргани хўжайинлар
ё ҳеч кимни қабул қилмаслигини, ёки уларнинг ўзлари
йўқлигини билдиради».

Нима қилиш керак? Бир дақиқа муқаддам у ўзига
жуда ишонган, дадил эди, бирдан бўшашиб, пима қи-
лишига ҳайрон бўлиб, яна гангиб қолди. Кўнглига кел-
ган: «Қирол шу ерда!» деган гап кечаги: «Ҳозир қи-
рол чиқади!» деган гапдан кўпроқ ваҳм бостирди уни;
кеча қиролни билмас эди, энди совуқ нигоҳ, ҳиссиз
улуғворлик таниш эди унга.

«Эҳ, худойим! Қани энди ҳавойи бир одамдек шарт-
та шу боққа кирсам-у, анҳор соҳилида қаҳва ичиб
ўтирганида тўсатдан ўша ҳокими мутлаққа рўбарў
бўлсам, қандоқ бўларди?»

Шўрлик ошиқнинг кўз ўнгида шу заҳотиёқ нохуш
Бастилия гавдаланди; хаёл кўзгусидан жилмайиб ўта-
ётган маркизанинг гўзал тимсоли ўрнида минора, зин-
дон, жазоланган кишиларга бериладиган қора нон, сув
намоён бўлди — Латюднинг¹ қисматидан хабардор эди
у. Уйга берилди, умидлари аста-секин сўна бошлади.

«Лекин,— ўйлади у тагин,— мен ҳеч қандай ёмон-
лик қилганим йўқ-ку, қирол ҳам менга ёмонликни раво
кўрмас. Мен адолатсизликка қарши ўз норозилигимни
ифодаламоқчиман; мен ҳеч қачон ҳеч кимга ҳажвия
тўқиганим йўқ. Кеча Версалда мени яхши кутиб олиш-
ди, малайлар ҳурмат билан қарашди! Нимадан қўр-
қаман? Нодонлик қиялпманми? Бир гап бўлар».

Дарвозага яқин бориб, итариб кўрди. Қулфланма-
ган экан. Дарвоза табақасини итариб, дадил ичкарига
кирди. Дарвозабон ўгирилиб, норози қиёфада унга ўқ-
райди.

— Нима керак сизга? Қаёққа?

— Мен де Помпадур хонимнинг олдига боряпман.

— Қабул белгиланганми?

— Ҳа.

— Қани хат?

Уни энди маркиз ҳисобламаётгандилар, бу гал унинг

¹ Латюд Жан-Анри (1725—1805)— француз авантюристи.
Маркиза Помпадурнинг ишончини қозониш учун унга ёлғон фитна
тўғрисида хабар қилган. Қамоққа тушиб, ўттиз беш йил ётган, «Хо-
тиралар»ини ёзиб қолдирган (1791—1792).

қўлида герцог д'Омоннинг хати ҳам йўқ эди. Шевалье маъюсланиб ерга тикилди ва оқ пайпоғи билан Рейн рангли тошларидан ишланган тўқаларини чанг қоплаганини кўрди. Пиёда келиш удум бўлмаган жойга яёв келиб хатога йўл қўйган эди у. Дарвозабон ҳам ерга қараб, уни бошидан-оёғигача эмас, оёғидан-бошигача кузатди. Камзули тузук, лекин шляпасини чаккасига қийшайтириброқ кийган, сочидаги упа эса тўкилиб битган эди.

— Хатлари йўқ экан-да. Хўш, нима хизматлари бор эди?

— Мен де Помпадур хоним билан гаплашмоқчийдим.

— Ростдан-а! Гаплашиш шунчалик осон деб ўйлаганмидилар?

— Билмайман. Қирол шу ердами?

— Эҳтимол. Чиқинг ташқарига, тинч қўйинг мени.

Шевалье жаҳл қилмоқчи эмасди, лекин бу қўрс муомала унинг рангини ўчирди.

— Мен малайларга чиқиб кетишни буюрган пайтлар бўлган, лекин ҳеч қачон бунақа буйруқни малайдан эшитмагандим!

— Малай?! Мен малайманми?— дарғазаб қичқирди дарвозабон.

— Малаймисиз, дарвозабонмисиз, хизматкормисиз — ишим йўқ: кимлигингиз қизиқтирмайди мени.

Дарвозабон қизишиб кетиб, қўлларини мушт қилиб тугганича шевалье томон юрди. Бу дағдагадан ўзига келган шевалье қиличини хиёл суғурди қинидан.

— Эҳтиёт бўлинг,— деди у,— мен дворянман, сиздек бир дағал одамни аждодларингиз қошига жўнатсам — бу менга фақат ўттиз олти ливргагина тушади.

— Дворян бўлсангиз ҳам, тақсир, мен қиролнинг хизматидаман, бурчимни бажаряпман, агар...

Худди шу пайтда шикор бурғусининг товуши қулоққа чалинди — Саторий ўрмони томондан келаётганди товуш. У акс-садо бериб оҳиста сўнди. Шевалье найзасини қинига тикди, жанжални унутиб:

— Эҳ, жин урсин! Қирол овга жўнаяпти-ку, нега менга шунга айта қолмадингиз?— деди.

— Бунинг менга даҳли йўқ, сизга ҳам даҳли йўқ.

— Қулоқ солинг, азизим! Қирол бу ерда эмас, менда ҳеч қанақа хат йўқ, расмий қабул ҳам белгиланма-

ган. Мана бунга бир тўйиб ичиб оласиз, киритиб юборинг мени ичкарига.

У чўнтагидан бир нечта тилла танга чиқарди Дарвозабон нафрат тўла кўзлари билан яна унга ўқрайди.

— Бу қанақа гап?— деди у қаҳрланиб.— Қирол саройига шунақа қилиб кирарканларми? Эҳтиёт бўлинг, ҳайдаб юбориш ўрнига қўлларингизга кишан солишим ҳам мумкин.

— Сен-а? Сен аблаҳ-а?!— бақирди шевалье, яна жаҳли чиқиб қиличи дастасига чанг солиб.

— Ҳа, мен,— деди семиз киши.

Ана шу жанжал пайтида, муаллиф таассуф-ла, қаҳрамони диққатини четга тортишига тўғри келди, зотан осмон бетини қалин булут қоплаб олган — момақалди роқ яқинлаб келмоқда эди. Мана чақмоқ чақнади, кетидан момақалди роқ гулдираб, катта-катта ёмғир томчилари туша бошлади. Ҳамон тилла тангаларини қўлида тутиб турган шевалье чанг қоплаган бошмоғига катталиги тангадек келадиган ёмғир томчиси тушганини кўрди.

— Минг лаънат! Ёмғирдан сақланиш керак. Шалаббо қиладиган кўринади.

Шундай деб чаққон одимлаганча, Цербер ғори, яна ҳам тўғрироғи дарвозабоннинг бошпанаси сари юрди, у ерга етгач, тортиниб-нетиб ўтирмай ўзини таппа дарвозабоннинг катта креслосига ташлади:

— Э худо! Жудаям жонимга тегдингиз-да! Қандай бахти қаро одамман-а! Сиз мени бир фитначи деб ўйлаясиз шекилли, ҳазрат олийларига гуноҳдан ўтишни илтимос қилиб ёзилган арзнома борлигини тушунгингиз келмаяпти. Мен вилоятдан келган бир одамман-у, лекин сиз ғирт аҳмоқ экансиз.

Дарвозабон жавоб қайтариб ўтирмай, бурчакда турган ойболтасини қўлига олди ва шевальега ўқталди.

— Даф бўласизми йўқми!— бақирди у.

Гоҳ сусайиб, гоҳ яна авжига чиқиб турган бу жанжал энди жиддий тусга кириши мумкин эди, дарвозабоннинг семиз қўлидаги ойболта энди бўлакча бир тарзда титрай бошлаганди. Иш шу тариқа давом этса, оқибати қандай бўлиши мумкин? Буни билмадим-у, лекин шевалье тўсатдан бошини буриб:

— Э, анави келаётган ким бўлди?— деб қолди.

Чиройли от (инглиз оти эмас эди, у пайтларда ингичка оёқли отлар машхур эмасди) устида бир йигит йўрттириб келаётган эди. Йўл лой, дарвоза сал оқиқ турарди. Отлиқ дарвоза олдида тўхтади, дарвозабон бориб дарвозани очди. Бир зумлик ҳордиқдан сўнг чопар отни ниқтади, от бир сапчиди-ю, лойда тойиб, йиқилди.

Йиқилган отни турғизиш осон эмас, ҳатто хавфли. Бундай пайтда қамчи иш бермайди. Уз кучи билан туришга интилган жониворнинг оёқларини типирлатиши хунук оқибатларга сабаб бўлиши мумкин, айниқса чавандознинг оёғи эгар остида қолганда.

Лекин шевалье бу ҳақда ўйлаб ўтирмай, ёрдамга шошилди, эпчиллик билан ҳаракат қилиб отни турғизди, чавандоз ҳам унинг ёрдамида қаддини ростлади, лекин лойга ботган, оёғи ҳам оқсаб, зўрға ҳаракат қиларди. Уни суяб дарвозабоннинг хонасига олиб бориб, худди ўша катта креслога ўтқизишди. Шундан сўнг у шевальега мурожаат қилиб деди:

— Тақсир, сиз дворянсиз, бунга шубҳам йўқ. Менга катта ёрдам қилдингиз, лекин бундан ҳам каттароқ бир ёрдам берсангиз. Мана бу қиролнинг маркизага мактуби, сезиб турибсиз, жуда ҳам шошилиш; тезроқ етказиш иштиёқида отим билан иккаламиз ҳам белимизни чиқариб қўйишимизга сал қолди. Бу аҳволда, бунинг устига оқсаб, маркизага мактубни олиб бориб беролмаслигимни кўриб турибсиз. Бунинг учун менинг ўзимни кўтариб олиб боришга тўғри келади. Шу мактубни мен учун сиз элтиб беролмайсизми?

У шундай деб, чўнтагидан зарҳал ҳарфлар билан хат ёзилган, қиролнинг муҳри босилган катта конверт чиқарди.

— Бажонидил, тақсир,— деб жавоб қилди шевалье, конвертни қўлига ола туриб ва бамисоли патдек енгил, эпчил ҳаракат қилиб, оёғи ерга тегмай югура кетди.

V

Шевалье саройга яқинлашар экан кираверишда уни яна бир эшикбон қарши олди.

— Қиролнинг фармойиши билан,— деди йигит, бу гал ойболтадан ҳеч ҳам ҳайиқмай, мактубни кўрсатиб, бир тўда малайлар орасидан дадил ўтиб кетди.

Кираверишда қоқ ўртада қотиб турган новча қарол қиролнинг фармойиши ва муҳрига кўзи тушиши билан шамол эгган теракдек таъзим қилди, жилмайиб, бармогининг учини ўймакори нақш билан безатилган эшикнинг бир четига босди. Усти пардали кичик эшик шу ондаёқ оҳиста очилди. Бир озғин киши жилмайиб имо қилди, шевалье ичкарига киргач, эшикнинг пардаси яна секин тушиб, эшик бекилди.

Малай йигитни меҳмонхонага, кейин икки ёки уч чоғроқ даҳлизга, оромгоҳнинг эшиги қараган даҳлизга, сўнгра яна бир меҳмонхонага бошлаб кирди, шу ерда у шевальедан бир оз кутиб туришни илтимос қилди.

«Наҳотки бу ерда ҳам Версаль саройидагидек бўлса?— ўйлади шевалье.— Наҳотки яна яширинмачоқ ўйнашга тўғри келса?»

У пайтларда Трианон на ҳозирги, на қадимий қиёфасида эди. Де Ментенон хоним Версални ибодатхонага айлантириб юборган эди, де Помпадур хоним эса уни пардозхона қилди, деган гап бор. Трианон тўғрисида ҳам шунақа гаплар бор, бу «мўъжаз чинни сарой» де Монтеспаннинг пардозхонаси бўлган дейишади. Бу пардозхоналарнинг вазифаси нимадан иборатлигидан қатъи назар, уларни Людовик XV ўз билганича ўзгартирган эди. Бобоси улуғворлик билан сайр этган равону айвонлар унинг хоҳишига кўра кўп сонли хоналарга ажратилди. Улар турли-туман рангларга бўяттирилган, қирол ана шу мўъжаз хоналар ва бахмал билан қопланган айвончаларда капалакдек парвоз этарди. «Менинг хоналарим маъқул бўлдими сизга? Дид билан жиҳозланибдими?»— деб сўради у бир гал гўзал графиня де Серандан. «Йўқ,— деб жавоб қилди графиня.— Мен деворнинг зангори рангда бўлишини истардим». Зангори ранг қирол ёқтирган ранг эди, бу жавоб унга маъқул тушди. Кейинги учрашувда де Серан хоним меҳмонхона девори ўз дидига мос зангори рангга бўялганини кўрди.

Шевалье ёлғиз қолдирилган меҳмонхона зангори ҳам, оқ ҳам, пушти ранг ҳам эмас эди, девор кўзгу билан қопланган эди. Гўзал, қад-қомати келишган жувонхона деворларидаги кўзгуларда минг марталаб такрорий акс этса қанчалар жозибадор кўриниши маълум. У ёқишга интилган кишисининг бошини айлантиради, кўзини ўйнатади, гир атрофдан қуршаб олади. Қаёққа

қараса гүзал аёлнинг жамолига кўзи тушади. Нима қилиши мумкин? Ёки қочиб қутулиши керак, ёки ўзини мағлуб ҳисобламоғи лозим.

Шевалье боққа ҳам қаради. Кесиб текисланган бута ва айланма йўлкалар, ҳайкаллар ва мрамор вазалардан маркизанинг подачиларга хос диди амалга оширган, кейинчалик Дюбарри хоним ва қиролича Мария-Антуанетта ривожлантириб такомиллаштирган нафосат кўзига ташланди. Инжиқлик энди қишлоқча дидни эрмак қилмоқда эди. Бошини кўтариб турган сув калтакесаги, илмий номлар билан аталган жиддий қиёфали илоҳа ва фаришталар, ҳурпайма ясама соч кийган мрамор бюстлар яшил ўсимликлар қоплаган тахмонларда ғазабдан музлагандек кўринар, игнабаргли дарахтлар орасида қад кўтараётган инглиз услубидаги боғга тааж-жубланиб тикилишаётгандек туюларди. Майсазор, ариқчалар, кўприклар Олимпни тахтдан тушириб, унинг ўрнига сут фермасици вужудга келтирмоқчига ўхшарди — табиатнинг бу ғалати ижодидан инглизлар тушунмай туриб нусха кўчиришга уринишарди; ўша йилларда Версалнинг ўзида туриб Версал диққинафаслигидан қутулиш йўлини топа олмаётган тантиқ ҳукмдорнинг эрмаги бўлиб қолган болалар ўйинининг ўзгинаси эди бу.

Лекин шу топда ўнгидан келган омади шевальени шунчалар мафтун этган, шунчалар ҳайрат-ла чулғаган эдики, бирор танқидий мулоҳаза унинг хаёлига келолмасди. Аксинча, ҳаммасидан завқланишга тайёр эди, аслида қўлидаги конвертни худди вилоятлик йигит ўз шляпасини елпингандек елпий туриб, завқланаётган эди ҳам, шунда келишгангина оқсоч қиз эшикни очиб, сенинггина деди:

— Кириг, тақсир.

Шевалье аёлга эргашди, яна бир нечта махфий даҳлиздан ўтиб, дераза қопқоғи ярим ёпиқ турган катта бир хонага кирди. Шу ерда оқсоч қиз тўхтаб, афтидан, нимагадир қулоқ сола бошлади.

«Тағин яширинмачоқ ўйини», ўйлади шевалье.

Лекин бир неча секунддан сўнг яна бир эшик очилди, худди унга ўхшаган чиройлигина бошқа бир оқсоч қиз худди у айтган сўзларни нақ ўшандай оҳангда такрорлади:

— Кириг, тақсир.

Шевалье Версалда ҳаяжонланган бўлса, уни бу ерда ундан ҳам кўпроқ ҳаяжон босди, чунки у ҳозир илоҳа истиқомат қилгувчи эҳром остонасидалигини билиб турган эди. Юраги дукурлаб, ичкарига кирди; енгил пардалардан зўрға кириб турган ёғду нимқоронгилик билан алмашинди, димоғига кишининг руҳини енгил қилувчи ёқимли ҳид урилди; хизматкор аёл шойи парда четини сал сурди, назокат-ла оддийгина жиҳозланган катта хонанинг тўрида ўтирган хонимни — яқиндагина ўзи елпиғичини ердан олиб берган гўзал аёлни — ҳар нарсага қодир маркизани кўрди.

Нафис матодан кенг кўйлақ кийган хоним стол ёнида бошига қўлини тираб ёлғиз ўтирар, авзойи жуда ташвишли кўринарди.

— Қиролнинг қошидан келяпсизми?

Шевалье жавоб ўрнига мактубни маркизага бера туриб таъзим қилди. Маркиза мактубни олди, тўғриси юлиб олди. Мактубни очаётганида қўлларининг титроғи сезилиб турар эди.

Қиролнинг ўзи ёзган бу мактуб узундан-узоқ бўлиб, маркиза аввал унга кўз югуртиб чиқди, кейин лабларини қимтиб, қошларини чимириб, зўр диққат билан ўқий бошлади. Бу дақиқаларда у чиройли эмас эди, кичик фойеда кўринган парига ўхшамасди. Хатни ўқиб бўлгач бир зум ўйга берилди. Қути ўчган юзига аста-секин қирмизи ранг югурди (бунчалик эрталаб ҳали бу юзларга бўёқ тегмаганди); қиёфаси яна жозибадорлашди, нафис юзларида чинакам гўзаллик жилоланди; ёноқлари атиргулнинг икки гулбаргидек кўринди. Маркиза хўрсинди. Қўлидаги хат столга тушди, шевальега ўгирилиб, беқиёс гўзал жилмайиб деди:

— Сизни анча куттириб қўйдим, тақсир, сабаби ҳали тўшакда ётгандим, ҳозир ҳам бутунлай ўрнимдан турган эмасман. Шунинг учун сизни бу ерга махфий йўлак орқали келтирдим; бу ерда ҳам, уйимдагидек, жонимга тегишади. Қиролга жавоб ёзмоқчиман. Топширим сизни қийнаб қўймасмикин?

Энди гапирмасликнинг иложи йўқ эди; нафасни ростлаб олиш учун етарли имкон берилган эди.

— Хоним,— деб маъюс гап бошлади йигит,— менга катта марҳамат қилияпсиз, лекин, рости, бахтга қарши, мен шу марҳаматингиздан фойдаланиш имконидан маҳрумман.

- Нега?
- Ҳазрат олийларининг ҳузурига боришдек шарафдан маҳрумман.
- Бу ерга қандай қилиб келдингиз?
- Тасодиф туфайли. Мен йўлда йиқилиб тушган чопарни кўрдим, у мендан илтимос қилдики...
- Нима қилиб йиқилди?— деб сўради маркиза шўхчан кулиб. (Шу дақиқада у, афтидан, жуда бахтиёр кўринар, шу боис уни кулдириш қийин эмасди чоғи.)
- Ҳа, хоним, боғнинг дарвозаси олдида оти тойиб йиқилди. Бахтига, ўша ерда мен бор эдим, туришга ёрдамлашдим, камзули лойга белангани учун ўзига топширилган ишни бажаришни мендан илтимос қилди.
- У ерда нима қилиб тургандингиз?
- Хоним, ҳазрат олийларига илтимоснома билан келгандим.
- Ҳазрат олийлари Версалда туради-ку.
- Тўғри, лекин сиз бу ерда турасиз-ку.
- Шунақа денг! Демак, менга топшириқ бермоқчийкансиз-да?
- Хоним, илтижо қиламан, ишонинг...
- Нимага қўрқиб кетдингиз, сиз биринчи эмассиз-ку. Лекин нега энди менга мурожаат этияпсиз? Мен ҳам бошқа аёлларга ўхшаган... фақат бир аёлман-да.
- Маркиза жилмайиб шундай деркан, ҳозиргина ўқиган мактубига тантанавор нигоҳ ташлади.
- Хоним,— деди шевалье,— мен ҳамиша эшитиб келганманки, эркаклар ҳукм қилади, аёллар эса...
- Аёллар ҳукмга рағбатлантиради, шундайми? Шундай бўлса, тақсир, Францияда қиролича бор.
- Буни биламан, хоним, эрталаб шунинг учун ҳам бу ерга келгандим.
- Маркиза одатда оҳистагина айтиладиган бунақа мақтовларга кўникиб кетган эди, лекин бу шароитда шевальенинг кейинги гапи жуда ёқиб кетганга ўхшади.
- Нимага ишонгандингиз, бу ерга кира олишингизга нима ишонтирганди? Ахир, ўйлайманки, йўлда бирор от йиқилишига ишониб келишингиз мумкин эмас-ку!
- Хоним, ўйладимки... умид қилгандимки...
- Нимадан умид қилгандингиз?
- Умид қилгандимки, бирор тасодиф билан...
- Тағин тасодиф! Тасодиф ҳамроҳингизми дейман;

лекин сизни огоҳлантириб қўяй, ҳомийлик қиладиган кишингиз бўлмаса, тасодифларга ишониб бўладими!

Ҳақоратланган омад бунчалик ҳурматсизлик учун қасос олмоқчи бўлдими, ишқилиб, маркизанинг кейинги саволидан борган сари хафа бўла бошлаган шевалье тўсатдан кеча ердан олиб маркизага тутқизган елпиғичнинг стол четида турганини кўриб қолди. Йигит уни эпчиллик билан олди ва худди кечагидек, тиз чўккан ҳолда маркизага тутқизди:

— Мана, хоним,— деди у,— бу ердаги бирдан-бир дўстим.

Маркиза олдин гўё ҳайрон бўлди, бир зум ўйлаб, гоҳ елпиғичга, гоҳ шевальега қаради.

— Э! Гапингиз тўғри!— деди маркиза ниҳоят,— сизмидингиз у, тақсир, мен энди танидим сизни. Де Ришелье жаноблари билан томошадан чиқаётганимда кўргандим сизни. Бу елпиғич қўлимдан тушиб кетганда, айтганингиздек, ўша ердайдингиз.

— Ҳа, хоним.

— Уни ердан олиб, ҳурмат билан менга тутқизгандингиз, ҳақиқий рицарлардек; мен сизга ташаккур ҳам изҳор этмадим, лекин шунчалик ҳурмат билан елпиғични олиб берган йигит пайти келганда жонини ҳам аямаслигига имоним комил эди, бу — биз аёлларга ёқади.

— Гапингиз тўғри, хоним, ҳозир ҳам, буёққа келиб туриб, қилич яланғочлаб дарвозабон билан олишиб кетишимга сал қолди.

— Худо сақласин-а!— деди маркиза, яна яйраб кулиб.— Дарвозабон билан-а! Нима учун!

— Мени киритгиси келмади.

— Чакки бўларди унда. Тақсир, кимсиз ўзи? Нима қилиб юрибсиз?

— Хоним, исмим шевалье де Вовер; мени Бирон жаноблари гвардияга корнетликка тавсия қилган эди.

— Э-ҳа! Яна эсимга тушди. Нофлетдан келгансиз; д'Аннебо хонимни яхши кўрасиз...

— Буни қаёқдан биласиз, хоним?..

— Э, огоҳлантириб қўяй, мен хавфли аёлман. Хотирам панд берган пайтларда фол очаман. Сиз аббат Шовленнинг қариндоши бўласиз, шу сабабдан сизни рад этишган, шундай эмасми? Қани илтимосномангиз?

— Мана, хоним; лекин, рости, мен ҳеч тушунолмаёпманки..

— Тушунишниг нима кераги бор сизга? Туринг ўрнингиздан, илтимосномани столга қўйинг. Мен қиролга жавоб ёзаман; сиз илтимосномангизни ҳам, менинг жавоб хатимни ҳам қиролга элтиб берасиз.

— Ахир, хоним, мен ҳали сизга айтдим шекилли...

— Бораверасиз. Бу ерга қиролнинг номидан келдингиз-ку, шундай эмасми? Бўпти-да! Қиролнинг олди-га қироличанинг, яъни де Помпадур хоним номидан борасиз.

Шевалье ҳеч нарса демай, зўр таажжуб ичида таъзим қилди.

Қиролнинг маъшуқасига аслида қаттиқ ҳақоратдан бошқа нарса бермаган бу мартабага эришмоқ учун қанчадан-қанча музокаралар олиб боришга, найрангу фитналар уюштиришга, қанчалик матонат кўрсатишга тўғри келгани аллақачонлар ҳаммага маълум эди. Мана, ўн йилдирки, у орзусига, истаганига эришди, муддаолари рўёбга чиқди. Шу вақтга қадар шахсан нотаниш бўлган, маркиза муҳаббатини ёзган мактубидангина билган йигит — де Вовер жаноблари ёқимли бир янгиликдек унга маъқул тушди.

Шевалье маркизанинг креслоси орқасида қимир этмай туриб, уни кузатди: дастлаб у чин юракдан, самимият билан берилиб ёзди, кейин тўхталиб, бурнини ушлаб ўйлаб-ўйлаб ёза бошлади. Асабийлашди, тепасида турган шоҳиддан тортинаётгани сезилди. Ёзганини ўчириб, бошқатдан ёзди; тан олиш керакки, бу ҳали мактубнинг ҳомакиси эди.

Шевальенинг қаршисида, столнинг нариги томонида серҳашам Венеция кўзгуси ярқираб турарди. Камтарин йигит бошини кўтаришга зўрға журъат қилиб, унга қаради. Орқа томонда туриб у маркизанинг ойнадаги аксини, саройнинг янги аъёни ҳисобланган маркизанинг ташвишли ва гўзал юзини кўрмаслиги мумкин эмасди.

«Бунча чиройли!— ўйлади йигит.— Афсуски, бошқа бировга кўнгил берганман-да, лекин Атенаис ҳам чакки эмас, бундан ташқари, у туриб, бошқа бировга кўнгил беришим хоинлик бўлурди!..»

— Нималар деяписиз?— деб сўради маркиза (шевальенинг ўзи сезмаган ҳолда овоз чиқариб ўйлайдиган одати бор эди).— Нима дедингиз?

— Менми, хоним? Кутиб турибман.

— Мана, хат тайёр,— деди маркиза ва бир варақ

қоғозни олди; оқиста бурилар экан, кўйлагининг ёқаси елкасидан пастга сурилди.

Ғалати нарса бу мода дегани! Бувиларимиз саройга серҳашам кўйлақларда кўкракларни деярли очиқ ҳолда боришарди, буни мутлақо ҳаёсизлик деб ҳисоблашмасди; лекин улар елкаларини бутунлай беркитиб олардилар, бизнинг давримизда гўзал хонимлар балларда, операларда елкаларини ҳам очиб юришади. Гўзалликнинг янги кашфиёти бу.

Де Помпадур хонимнинг оппоқ, нозик ва кўркам елкасида сутга тушган пашшани эслатадиган кичкинагина холи бор эди. Шевалье ўзини одобли кўрсатишга интилаётган ҳавойи йигит қиёфасида ана шу холдан кўзини узолмай қолди, маркиза эса қўлида патқалам тутган ҳолда ойнадаги шевалье аксига қараб турган эди.

Шу кузгуда уларнинг нигоҳлари тўқнашди, нигоҳларнинг бири: «Сиз беҳад гўзалсиз»ни ифодаласа, бошқаси: «Жаҳлим чиқаётгани йўқ»ни ифодалади.

Лекин маркиза кўйлагининг ёқасини кўтариб қўйди.

— Сиз, тақсир, холимга тикилиб қолдингизми дейман?

— Тикилаётганим йўқ, хоним; мафтун бўлиб турибман.

— Олинг, мана хат; илтимосномангиз билан бирга қиролга олиб бориб беринг.

— Ахир, хоним...

— Хўш?

— Ҳазрат олийлари овда; Саторий ўрмонда ов бурғулари товушини ҳалигина эшитгандим.

— Рост-а, эсимдан чиқибди! Ҳа, эртага, эртага бўл-маса, индинга олиб бориб берасиз, бари бир эмасми?.. Йўқ, ҳозир етқизинг. Ҳозир бориб, Лебелга¹ беринг. Хайр, тақсир. Шуни ҳам айтиб қўяйки, ҳозиргина сиз тикилиб турган холни бутун қиролликда фақат қиролгина кўрган; дўстингиз тасодифга келсак, унга айтиб қўйингки, марҳамат қилиб, жуда ҳам ҳаддидан ошмасин, ҳозиргидек ўз-ўзи билан баланд овозда гаплашишга барҳам берсин. Хайр, шевалье.

Маркиза кичкинагина қўнғироқчани секин чалди, кейин нафис тўр билан безатилган енгини тирсагигача ҳимариб, йигитга қўлини чўзди.

¹ Лебелъ — Людовик XVнинг маҳрами.

Йигит яна таъзим қилиб, маркизанинг бармоқлари учини ўпди. Маркиза буни қўполлик ҳисобламади, аксинча, жуда ҳам камтарлик аломати деб тушунди.

Шу ондаёқ ёшгина оқсочлар муҳайё бўлишди (катта-роқлари ҳали ўриндан турмаган эдилар), улардан кейин эса қад-қомати теракни эслатадиган озгин сарой оғаси йигитни жилмайиб кузатиб қўйди.

VI

Шевалье «Қуёш» меҳмонхонасидаги ҳужрасида ёлғиз, эски креслода ўтириб бир кунни ўтказди, орадан яна бир кун ўтди — ҳеч қандай янгилик рўй бермади.

«Ғалати аёл! Нозик ва ҳукми зўр, саховатли ва қаҳри қаттиқ, ўта енгилтак ва ўта ўжар! У мени унутиб юборди. Пешонам қурсин! У ҳақ, ҳамма нарсага қодир у, мен ҳеч нарсага арзямайман».

У ўрнидан туриб, хонада уёқдан-буёққа юра бошлади.

«Ишим ўнгидан келмади, ўнгидан келмади-да, қўлидан ҳеч иш келмайдиган бечора эканман-да. Отам тўғри гапирган экан! Маркиза мени эрмак қилди. Рост: мен унга тикилиб турганимда ўзининг гўзаллигидан хурсанд бўлди, қаршимда турган кўзгудаги аксига қараш унинг ўзи учун ҳам кўнгилли эди, рости, гўзалликда қиёси йўқ бир аёл экан. Ҳа, кўзлари шахло эмас, лекин мафтункор! Латур¹ ҳам, олдинроқ Дидро ҳам унинг портретини ифодалаш учун бўёқ ўрнига капалакларнинг қаноти гардини ишлатишган. Бўйи новча эмас, лекин қадди жудаям келишган! Эҳ, Атенаис д'Аннебо! Эҳ, менинг севгилигинам! Мен уни унута олармидим?»

Кимдир эшикни икки ё уч марта тикиллатди, бу — шевальенинг ғуссали хаёлини бўлди.

— Ким?

Шевалье Трианонда кўрган новча, қора кийим, этсиз болдирларини кўрсатиб турган чиройли шойи пайпоқ кийган озгин қарол хонага кирди ва тантанавор таъзим қилиб, деди:

¹ Латур Морис-Кантен (1704—1788)— француз портретчи рассоми. У мойбўёқ билан ишлаган.

— Бугун кечқурун, шевалье жаноблари, саройда маскарад бўлади, маркиза хоним сизни ҳам таклиф қилиб, мени юбордилар.

— Жуда соз, тақсир, жудаям миннатдорман!

Озғин қарол кетиши билан шевалье қўнғироққа ёпишди: бундан уч кун муқаддам бутун санъатини ишга солиб уни кийинтирган хизматкор аёл яна ўша зардўзи камзулни янада яхшироқ қилиб кийгизиб қўйди унга.

Шундан кейин йигит саройга ошиқди, бу гал у таклиф қилинган ва қиёфаси хотиржам, лекин қалби нотинч, ўзига мутлақо нотаниш бўлган бу оламга дастлаб қадам қўйган пайтларига қараганда анча таҳликали эди.

Илк марта кирганидагидек у бу гал ҳам Версаль саройининг ҳашамидан кўз узолмаган ҳолда, ҳозир жуда гавжум бўлган галерея бўйлаб атрофларига аланглаб, нега таклиф қилингани сабабини тушуна олмай, ҳайрон одимларди; унга ҳеч ким парво қилмас, яқин ҳам йўламасди. Орадан бир соат ўтгач, зерикиб, саройдан чиқиб кетмоқчи бўлди, бир хилда кийинган ниқобли икки аёл пастак диванда ўтиришган эди, шевалье ўшаларнинг олдидан ўтиб кетаётганида, улар тўсатдан йигитни тўхтатишди. Уларнинг бири бармоқларини тўппончага ўхшатиб шевальега ўқталгандек бўлди; ёнидаги аёл шунда ўрнидан туриб, йигитга яқинлашди.

— Эшитишимча, тақсир,— деди у, беписандлик билан йигитнинг қўлтиғидан тутиб,— маркиза билан алоқангиз бор экан-а.

— Кечирасиз, хоним, ким тўғрисида гапиряпсиз ўзи?

— Ким тўғрисидалигини яхши биласиз

— Ҳеч тушунолмаяпман.

— Тушуниб турибсиз!

— Ҳеч ҳам.

— Саройда ҳамма хабардор бундан.

— Мен саройга мансуб одам эмасман.

— Ўзингизни гўлликка солаверманг. Мен сизга, ҳамма билади, деяпман.

— Билса билар, хоним, лекин мен ҳеч нимани тушунолмай турибман.

— Лекин уч кун илгари бир чопар Трианон саройи

олдида оти тойиб йиқилганини биласиз-ку. Сиз ўша ер-дамидингиз ахир?

— Уша ерда эдим, хоним.

— Уни турғизиб қўйдингизми?

— Ҳа, хоним.

— Кейин саройга кирдингизми?

— Кирдим.

— Сизга хат беришдимми?

— Ҳа, хоним.

— Уша хатни қиролга олиб бориб бердингизми?

— Албатта.

— Қирол Трианонда эмасди, овда эди у, маркиза Ёлғиз эди... Тўғрими?

— Тўғри, хоним.

— Сиз берганда у эндигина тўшагидан турган эди; маркиза кийиниб ҳам улгурмаган, айтишларича, енгил кўйлақда эди.

— Оғзини ёпиб бўлмайдиган одамлар валдирайве-ришади.

— Тўғри, лекин, маркиза билан нигоҳларингиз тўқнашган, ўша қарашингиз маркизага ҳам ёққан дейишади.

— Нимага шама қиялпсиз ўзи, хоним?

— Сиз маркизага ёқиб қолибсиз.

— Билмадим, бўлмағур гап, лекин мен кутмаган, мени тўлқинлантирадиган бебаҳо, нодир бу самимият шунақа бемаъни гапларга сабаб бўлган экан, бу мени фоятда ранжитади!

— Жудаям қизиққон экансиз, шевалье, авзойингиздан бутун саройни дуэлга чақирмоқчига ўхшайсиз, лекин ҳаммани ўлдиролмайсиз.

— Хўш, хоним, чопар йиқилган бўлса, хатни мен етқазибман, нима қипти?.. Сўрашга рухсат этинг, нега энди мени тергов қиялпсиз?

Ниқобли аёл унинг қўлини қисиб, деди:

— Гапни эшитинг. Қиролни маркизадан кўнгли қолган, лекин қирол илгари ҳам уни яхши кўрганига ҳеч кимнинг ишонгиси келмайди. Маркиза эҳтиётсизлик қилиб қўйди — икки су миқдордаги солиқ хусусида бутун парламент билан ўчакишди, ҳозир ундан ҳам кучлироқ душман орттиряпти — иезуитлар орденига қарши иш қиялпти. Маркиза мағлубиятга учрайди, лекин ҳа-

локатга учрашидан олдин ўзини ҳимоя қиладиган қуроли бор ҳали.

— Бўлса бордир, менинг нима ишим бор?

— Ҳозир айтаман. Де Шуазель жаноблари де Берни жаноблари билан носоз; уларнинг бири иккинчиси нима қила олишини билмайди; Берни истеъфога чиқадди, Шуазель унинг ўрнини эгаллайди; бир оғиз гапингиз шуни тезроқ амалга ошириши мумкин.

— Тузукроқ тушунтиринг, хоним, нима қилишим керак?

— Трианонга борганингизни ўзингиз гапириб берсангиз кифоя.

— Саройга борганимнинг бунга, иезуитлар билан парламентга нима алоқаси бор?

— Менга бир оғиз гап ёзиб беринг, маркиза шу билан даф бўлади. Ишонингки, бу билан энг яхши ёрдам берган бўласиз, чексиз миннатдорчиликка сазовор бўласиз...

— Яна бир марта кечирим сўрайман, хоним, сиз мендан разиллик қилишни талаб қиляпсиз-ку.

— Сиёсатда олижаноблик бўладими?

— Бу гапларга тушунолмаёпман. Де Помпадур хоним елпигичини қўлидан тушириб юборди; мен ердан олиб, уни хонимга бердим; у менга миннатдорчилик билдирди, у ўзига хос марҳамат билан менинг ҳам миннатдорчилик билдиришимга имкон берди.

— Ўзингизни шунча гўлликка солганингиз етар! Вақт ўтяпти; менинг исми шарифим графиня д'Эстрад. Сиз д'Аннебо хонимни, менинг жиянимни яхши кўрасиз... Рад этмай қўя қолинг, фойдаси йўқ; сиз корнетлик мартабасини сўраяпсиз... эртагаёқ шу мартабага муяссар бўласиз, иннайкейин, агар Атенаисни яхши кўрсангиз, яқин орада менинг жияним ҳам бўлиб қоласиз.

— О, хоним, саховатингиз учун ташаккур!

— Лекин олдин айтишингиз керак.

— Йўқ, бўлмайди, хоним.

— Менга қизни жудаям яхши кўрасиз дейишади-ку.

— Бу рост, жонимдан ҳам яхши кўраман; лекин бирон вақти келиб муҳаббатимни унга ошкора изҳор этиш шарафига муяссар бўлсам, номусим ҳам пок сақланмоғи керак.

— Жудаям ўжар экансиз, шевалье! Охирги гапингизми шу?

— Ҳам биринчи, ҳам охиргиси.

— Гвардия хизматидан воз кечяпсизми? Жиянимга уйланишдан воз кечяпсизми?

— Ҳа, хоним, агар фақат разиллик эвазигагина уларга эришадиган бўлсам, эришмаганим маъқулроқ.

Д'Эстрад хоним шевальега синчковлик билан кўзларини қадаб турди; шевальенинг мутлақо иккиланмаётганига қаттиқ ишонч ҳосил қилгач, оҳиста одимлаб ундан узоқлашди ва одамлар орасида кўздан ғойиб бўлди.

Бу ғалати воқеадан ҳеч нарсани тушуна олмаган шевалье галереянинг бир бурчагига ўтиб ўтирди.

«Бу аёлнинг муддаоси нима?— ўйлади у.— Эси жойида бўлмаса керак. Аҳмоқона туҳмат қилиб давлат тўнтариши қилмоқчи шекилли, жиянига эришмоғим учун мендан разилликни талаб қиляпти. Лекин унда Атенаис мендан юз ўгиради-ку, борди-ю у бунақанги фитнага қўшиладиган бўлса, менинг ўзим ҳам ундан воз кечиб қўя қоламан! Қизиг-а! Туҳмат қилиб шундай марҳаматли маркизанинг обрўсини тўкишим керак эмиш, номини булғаб, ғийбат қилиб-а... Ҳеч қачон бунақа ишни қилмайман, ҳеч ҳам!»

Шевалье одатдаги паришонлиги тутиб, жойидан туриши, хаёлидаги фикрларини гапира бошлаши мумкин эди, шунда тўсатдан бировнинг пуштиранг бармоқлари елкасидан тутди. Юқорига қараб, қаршисида ҳалиги уни тўхтатишган, бир хил ниқобли аёлларни кўрди.

— Шундай қилиб, бизга ёрдам бермайсизми?— деб сўради улардан бири ўз овозини сал ўзгартиб. Иккаласининг кийими ҳам бир хил, афтидан, улар йигитни чалғитиш иштиёқида бўлсалар ҳам, шевалье алданмади. Ҳозир гапираётган аёлнинг нигоҳи ҳам, товуши ҳам ҳозиргина ўзи билан гаплашган аёл эмаслигини фаҳмлади.

— Гапирасизми, тақсир?

— Йўқ, хоним.

— Ёзиб бермайсизми?

— Ёзиб ҳам бермайман.

— Ростдан ҳам жуда ўткир экансиз. Хайр поручик!

— Нима дедингиз, хоним?

— Мана гувоҳномангиз билан никоҳ қоғозингиз.

Шундай дея туриб аёл унга елпиғични итқитди.

Шевалье икки марта қўлида тутган елпиғич эди бу. Очилган елпиғичдан ҳалланган садафлар орасида Бу-

шенинг жажжи амурлари тасвири намоён бўлди. Унинг де Помпадур хонимникилигига йигитда шубҳа қолма-ганди.

— Э худо! Маркиза, наҳотки сизсиз-а?

— Бўлиши жуда ҳам мумкин,— деди аёл ва ниқо-бининг иякдаги қора тўрини секин қўтарди.

— Нима дейишга ҳам ҳайронман, хоним...

— Ҳеч нарса демасангиз ҳам бўлади. Олижаноб йи-гит экансиз, биз ҳали учрашамиз, чунки бизнинг хизма-тимизда бўласиз. Қирол сизни отлиқ гвардияга тайин қилди. Унутманг, керак пайтда тилни тия билишнинг хосияти катта.

— Бизни кечиринг,— деб қўшиб қўйди у кулиб ва кета туриб,— жиянимизни топширишдан олдин сизнинг тўғрингизда баъзи маълумотларга эга бўлгимиз кел-ганди.

● БАРУШКА ●

Кўп ўлкаларда мавжуд бўлган ғалати бир одат бизда ҳам бор: фойдали юмуш ўрганеди, тажриба орттиради, омадини бериб қолса бахтини ҳам топиши мумкин, деган умидда ёш қизларни қишлоқлардан, айниқса шаҳарчалардан йирик шаҳарларга хизматга беришади. Бадавлат шаҳарликларда бу одатга қарши эътироз йўқ, албатта. Лекин узоқни кўрадиган оталар ва айниқса ўз жинсларининг заиф жиҳатларини яхши биладиган ғамхўр оналар ўзларининг ожиз қизларини шаҳарга, кишилар қисмати ғоятда айқаш-уйқаш бўлиб кетган, ҳар қандай содда қалб ҳар қадамда минг хил найрангга дуч келадиган, ҳаёт шиддатли дарёга ўхшайдиган, бу дарёнинг қудратли гирдоблари ёш қизларни писта пўчоғидай чирпирак қилиб оқизиб кетиши мумкин бўлган жойга юборишлари тўғри эмаслиги хусусида бир ўйлаб қарасалар ёмон бўлмасди. Оддий одамлар ҳанузгача бунини фаҳмлаб етганларича йўқ. Аксинча, кўпгина оталар қизлари, айтайлик, Венада таниш ортирганидан мақтаниб гапиришади, оналар эса севимли қизлари юбориб турган қўш-қўш узук, гулдор кийимлар, турлитуман совғалардан хурсанд, қизлари немисча гапирадиган бўлиб қолганидан, байрам кунлари уйларига келганларида бадавлат кишиларга ўхшаб савлат тўкиб юришларидан мамнун.

Т. деган шаҳарчада ҳам шунақа одат бор эди. Бу ерни шаҳар ҳисоблайдилар-у, лекин у қишлоқдан номи билан, уйлар батартиб қурилгани билангина фарқ қилади, холос. Аҳолиси ғаллакорлик билан шуғулланади, шу сабабли деҳқонлар далада банд бўлган пайтларда

уйда бирорта шаҳарликни топиш амримаҳол. Қамбагалроқ одамлар далада иш бўлмаган пайтларда бирор ҳунар билан банд бўлади.

Шу ерда Бартош деган кимса энг бадавлат деҳқонлардан ҳисобланар, ҳамма уни ишнинг кўзини биладиган киши ва яхши қўшни сифатида ҳурмат қилар эди. Унинг қўрғони энг чеккада бўлганидан ҳам қишлоқ уйига ўхшаб кетади. Ҳовлиси кенг, ундаги бинолар ҳам ўз ҳашами билан помешчикларникичалик бўлмасад, анча кенг, дид билан қурилгани кўриниб туради.

Йўл ёқасидаги уй олдида иккита гулзор барпо қилинган. Уларда денгизнинг нариги томонидан келтирилган гиёҳлар савлат тўкиб турмаса ҳамки, чиннигул, атиргул, мармарак, лаванда, хинагул, нилуфар, саллагул ва бошқа гуллари яшнаб, кўз нурини олади. Гуллаб бўлгандан кейин уларнинг ўрнини кузги гуллар эгаллаб, ўтган ёзни эслатиб, келажакка умид тугдириб туришади. Таомларга ишлатиладиган гиёҳлар ҳам экилган бу ерда. Саримсоқ, пиёз, шивит, порей ва бодринглар гўё: «Хушбўй гуллар бир пулга қиммат нарса, бу ернинг нафосати — биз бўламиз», — дейишаётгандек. Бу гулзор боғчаларда фаросату уқувли қўллар ҳукмрон экани, бирор мажбурият билан эмас, дид талаби билан меҳнат қилингани кўриниб турибди.

Боғчаларнинг ўртасидаги тош ётқизилган йўлка асосий пиллапояга олиб боради; пиллапоядан гумбаз остидаги даҳлизга кирилади. Даҳлиздан чапда ошхона, уй эгалари ва хизматкорлар овқатланадиган жойлар, ўнгда — уй эгасининг меҳмонхонаси, унинг ёнида — ҳужра. Ошхона ёнида ертўла эшиги кўриниб турибди, ундан нарида — ҳовлига чиқиладиган йўлак, бу йўлакдан бутун қўрғон манзараси кўзга ташланади.

Қарши томонда — шамолгоҳ тепаликда омбор, уй ёнида пастқам иморатлар, омборнинг ёнгинасида хўжалик асбоб-ускуналари қўйиладиган бино, сал нари — чоғроққина чўчқахона, кейин пича кенгроқ қўйхона, ундан кейин — оғилхона, унинг ёнида — пичанхона. Уларнинг қаршисида уч қаватли чоғроқ бир иморат бўй чўзган: бу бинонинг юқори қавати каптархона, ўртаси — товуқхона, пастки қавати — ўрдак, ғозлар учун. Унинг ёнида отхона ва отбоқар билан молбоқарнинг ҳужраси. Бу иморатлар чўзиқ тўрт бурчак ҳовли ҳосил қилган, ҳовлининг ўртасида четан девор билан ўраб,

усти похол билан ёпилган молхонада ўн икки сигир, уларнинг баъзилари сомон кавшаб юради, баъзилари кавш қайтариб ётади. Уй ёнида насосли қудуқ топ-тоза новлардан моллар суғорилади. Қўрғонга икки дарвозадан кириш мумкин. Шарқий дарвоза ёнида ит уйчаси бор. Ит эса кўпинча ҳовлида савлат тўкиб айланиб юради.

Хуллас, бу хонадондаги ҳамма нарса эгасининг бадавлатлигинигина эмас, шунингдек, унинг фаросатли, ишчан одамлигини, отаси ҳам, айтишларича, бу қўрғонни қурган, агрофига тартиб билан арғувонларни эккан бобоси ҳам шунақа кишилар бўлганини англатиб турар эди. Дарахтлар якшанба кунлари остида дам оладиган хизматкорларга, суҳбатлашгани йиғилишадиган кўни-қўшниларга соя ва салқин беради.

Қўшнилар Бартошнинг олдига келиб туришади: у меҳмондўст, тажрибали одам, хўжалик ишлари юзасидан маслаҳатини аямайди. Фақат қўшни хотинлар келишмайди бу хонадонга, сабаб — Бартошнинг хотини вафот этганига анча вақт бўлган. Лекин қизлар якшанба кунлари йиғилишади, ёшлик кўрки, шавқи билан тўлиб-тошган қизлардан озмунчаси келадими бу ерга! Сунъий нафосатга, машқ қилиб ўрганилган сохта қилиқларга, сийқаси чиққан гапларга кўниккан шаҳарлик бу даврага тушиб қолса борми, қизларнинг қай бирига қарашини билмай, борди-ю шулардан бирини танлаш тавсия этилса кимни танлашини билмай, гангиб қолиши турган гап. Лекин шу нарса аниқки, бу қизлардаги ҳақиқий покликни кузатганида, дуч келган қизни тузоққа илинтираман деб ўйлаб юрадиган бу йиғит ўзининг худбинона муддаосидан ўзи ҳам уялиб кетади. Бахтни ҳар иккала томоннинг чин муҳаббатисиз тасаввур қила олмайдиган, бахт билан муҳаббатни бир-биридан ажратишни шармандалик деб билувчи соддалик замирида қандайин қудрат яширинганини шу ерда англаган бўлурди. Бартошнинг уйида тўпланадиган қизлар ёш авлодимизда келажагимизнинг жонли куртаклари мавжудлигини кўрсатувчи ёрқин далил эдилар.

Бартошнинг қизини — Барушкани ҳар қандай одам жамики қизлар орасидан дарров таниб оларди. Барушка дугоналаридан чиройи, кийими билан ажралиб турмас, балки мезбон — уй бекаси бўлгани учун меҳмонла-

рини очиқ чеҳра билан кутаётгани, марҳамати, мулозамати, ҳаммадан ҳаракатчанлиги билан, тўғрироғи — ҳамма ерда ҳозир-нозирлиги билан дугоналари орасида кўзга кўпроқ ташланиб турар эди.

Барушка уқувли, эпчил қиз эди. Унинг қоп-қора шаҳло кўзлари завқ-шавқ, айни пайтда олижаноблик ва саховат билан порлаб турарди. Бу кўзлар қанчалик мафтункор боқса, шунчалик ҳуркитар, аксинча, қанчалик жиддий ва лоқайд тикилса, шунчалик мафтун этарди. Қуюқ киприклар, камондек қора қошлар, мағрур бурун, думалоққина ияк, пушти лаблар орасида мунчоқдек текис кўринадиган садаф тишлар, латиф, беғубор юзлар бежирим қоматга муносиб тушган, буларнинг ҳаммаси бир бўлиб, Барушканинг гўзалликда беқиёслигини намойиш этиб турарди. Албатта бу гўзаллиқни антик гўзаллик деб бўлмас, чунки антик гўзаллиқни илоҳаларгагина хос чирой деб ҳисоблайман.

Барушка фақат якшанба кунлари дугоналари даврасидагина гўзал эмасди. У ҳаммавақт — далада ҳам, ошхонада ҳам ёки ҳовлида юрганида ҳам ҳаммага ёқарди. Эрталаб соат тўртда у хизматкор аёлни уйғотар, кечқурун ҳамма уйқуга бош қўйганда ҳовлини бир кўздан кечириб чиқмагунча кўнгли тинчмасди. Барушка қўрғоннинг соқчи фариштаси эди. Ота, албатта, бунини яхши тушунарди. У қизини шаҳарчасига эркалатиб тантиқ қилиб ўстирмаган, ота ўз меҳрини марҳума хотинидан хотира бўлиб қолган ёлғиз ва қадрдон қизига нисбатан чексиз ишончи билан ифодаларди. Бартош ҳали қаримаган бўлишига қарамай, хотинининг хотираси ҳурмати, бошқа уйланишни ўзига эп кўрмаган эди. Қизи бебаҳо хазинаси эди унинг. Қизига ҳурмат билан қараган кишиларгина Бартошнинг ҳурматиغا сазовор бўла оларди. Барушка отасининг номус-ори, фахри эди, баъзан якшанба кунлари улфатлари билан ўтириб, кайфи ошиб қолган пайтларда ҳамманинг олдида мақтанишдан ўзини тийиб қололмасди ота:

— Менга куёв бўладиган йигит анавидан, фалончидан мутлақо бошқача бўлиши керак, — дерди Бартош, бойвачча йигитларни ёки қизининг қўлини сўраганларнинг номларини тилга олиб. Кейин у ёки бу йигит ни-ма сабабдан қизига муносиб эмаслигини тавсифлаб кетарди.

Бундай пайтларда ҳеч ким Бартошга очиқ эътироз

билдирмаса ҳамки, таъби хира бўлиб, кўнглида: «Мақтанчоқлик яхшиликка олиб бормайди. Бахт қуши қўлингга қўнгандан кейингина қувон-да! Қизга ишониб, катталик қиладимки киши, одам боласининг бахти доимий эмас», дейдиган кишилар бўларди. Шунга қарамай, Барушкани ҳамма ҳурмат қилар, унинг бойлигидан мағрурланмаётганини ҳар ким кўриб-билиб турар, шунинг учун ҳам қизнинг орқасидан:

— Эрга тегиш хаёлида ҳам йўқ! Вақт-соати етса, бировни ўзи танлар, ўшанда Бартош чол қизининг хоҳишига зид иш қилолмайди,— деб қолишарди.

Ошиқ йигитларнинг ҳар бири кўнглида умид учқуни бор эди. Барушка ҳаммасига баравар хушмуомалада бўлгани учун у билан ёлғиз гаплашган ҳар йигитда, мени маъқул кўряпти, деган фикр пайдо бўларди. Бошқалар билан ҳам шу тарзда гаплашаётганини кўрган йигитнинг кўнглида шубҳа пайдо бўлар, лекин, барибир муддаосидан воз кечкиси келмасди.

Фақат Бартошнинг яқиндагина ота-онасидан мерос қолган кичикроқ бир хўжаликка эга бўлиб, унда ҳафсала билан ишлаб, оқилона ҳаракат қилаётган ёш бир қўшнисини Барушкани самимий яхши кўриб қолганди, уни беҳад ҳурмат қилганидан қизнинг қўлини сўрашни ўзига эп билмай юрарди. Ҳолбуки унга Бартош ҳам, қизи ҳам эътироз билдирмаслиги мумкин эди. Ярош — Барушканинг камсуқум ошиғини шундай атардилар — бошқа бойваччалар қатори қиз унга ҳам ҳурмат билан қараётганидан хурсанд эди. Барушка бошқаларга қараганда унга кўпроқ ишонар, уни ўз акасидек кўриб, дўстлашган эди. Бошига бирор ташвиш тушганда қиз дардини унга айтар, рўзғорда бирор кўнгилсизлик рўй бериб қолган пайтларда қизиққон отасини хафа қилиб қўйишдан қўрқиб, Бартошдан олдин у билан маслаҳатлашиб олар эди. Барушка турли вақт, турли шароитда ёрдам сўраб Ярошга мурожаат қилар, албатта, ўзи ҳам керак пайтларда Ярошга ёрдам берар эди. Баъзан бойвачча йигитларда, Барушка Ярошни яхши кўрар экан, деган фикр туғилар, лекин биз турганда у бир камбағални таълармиди, деб ўзларини юпатишарди.

Барушкада, ростдан ҳам, эрга тегиш хаёли йўқ эди. Ешман, кўп нарсани ўрганмоғим керак ҳали, деб ўйларди у. Негаки отаси унга ҳамшиша шундай деб уқтирар ва сўзини бундай хулосаларди:

— Қизим, ҳали шаҳарда ҳам бир оз яшаб, оламдан хабардор бўлишинг керак, бунинг учун сен қийналмайдиган бирор жойни топишим керак.

Бу гапдан қизининг юраги қанчалар сиқиларди-я! Албатта, Барушка шаҳар ҳаёти билан танишгиси келар, лекин, шу билан бир қаторда, отасини, уй-жойини, ўрганиб қолган дугоналарини ташлаб кетгиси келмас эди. «Борди-ю уёқда ёқтиришмаса-чи?— деб ўйларди қиз кўп.— Мендан кулиб юришса-чи? Балки хафа ҳам қилишар». Лекин фикри тез ўзгарар, ўзига-ўзи: «Ҳар ҳолда шаҳарда анча нарсани ўрганаман! Эҳ, шаҳарда маза қилиб яшашса керак! Борсам ҳам бир йилга бо-раман-да, бир умрга эмас-ку»,— деб қўярди.

Авлиё Вацлав кун яқинлашиб келарди. Тунлар узайган, ҳамма иш ҳовли ичида қилинадиган пайтлар эди. Бир кун, уй эгалари одатдагидек хизматкорлар билан бирга овқатланишаётган, Барушка эса дастурхон атрофида ҳаммадан кўпроқ парвона бўлиб турган эди, шунда Бартош:

— Барушка, шаҳардан жавоб келди. Иш-пишингни йиғиштир. Буёққа кел, манави хатни ўқи,— деб қолди.

Барушка отасининг қўлидан хатни олиб, ўқий бошлади:

«Муҳтарам почча!

Мактубингни олдим, қизингга бирор жой топишни мендан илтимос қилган экансан. Бу мени жуда тааж-жублантирди. Лекин рафиқам, агар Бартошнинг қизи иш ҳақиға муҳтож бўлмаса, фақат иш ўрганмоқчи бўлса, ўзимизга иккинчи хизматкор қилиб олишга тайёр эдим, деди. Яна ўзинг биласан.

Ҳамқишлоғинг

А р т у ш Ш л я ф и т ч е к».

Қитобхон, албатта, бу фамилияни қийналмай ўқийди, лекин Барушка ўқиёлмай тутилиб қолди, шунда отаси хатни унинг қўлидан олди.

— Ростдан ҳам, қизиқ-ку!— деди у.— Имзосига қарамабман, бу хат Славичекдан эди-ку. У онангнинг амакиваччаси бўлади. Адвокатликка ўқишга юборишган эди, айтишларича, катта одам бўлиб кетибди. Сени ишга олмоқчи бўлгани яхши: бегона жой эмас. Мен сени, қизим, хизматкор қилмоқчи эмасман. Ўзингга

маълум: муҳтож жойимиз йўқ, ота-онамдан қолган меросни манглай терим билан орттирдим. Онангдан сенга бундан кам давлат қолмаган. Бировнинг хизматига беришга эҳтиёжим йўқ. Лекин, бир кунмас-бир кун бадавлатгина бека бўласан, бадавлат кишилар рўзгорини қандай тутишини билиб қўйганинг яхши.

Бу гапни эшитиб, Барушка ловиллаб кетди, рангрўйи бирдан оқарди. Хизматкор аёллар бўлишса йиғлашиб, шивирлаша бошлашди.

— Шўрлик Барушка!

— Наҳотки ойим қизимиз оқсоч бўлиб борса?

— Нима қипти!— деди отбоқар.— Бахтига ўзига ўхшаган раҳмдил бир аёл топилибди, боргани тузук. Ёшлигида кўриб қолгани яхши.

— Бунақа яхшилик қиладиганлар кам... Қани энди ўша бир йил тезроқ ўтиб кетса!

Барушканинг катта шаҳарга хизматга кетиши ҳақидаги гап тезда бутун шаҳарчага тарқалди. Одатдагидек, сафар тўғрисида ҳар хил мулоҳазалар юрита бошлашди. Кўпгина қўшни аёллар ўшанда:

— Бартош қизини қанақа ҳунарга ўргатмоқчийкин? Шаҳарда қизимни зора бирор шаҳзода яхши кўриб қолса, деб умид қилмаётганмикин?— дейишди.

— Бизнинг Каченкамиз ҳам шаҳарда-ку,— деди бир қўшни.— Бу ерда иккаласи жуда аҳил эди, яхши бўлибди, учрашиб туришади.

Бировлар яхши бўпти деса, бошқалар чакки бўляпти, дейишди. Яна бири бу масалада бошқалардан кўра билимдонроқлигини ифодалаб: «Гап нимадалигини билиб турибман, лекин гапириб ўтирмайман»,— дегандек мийиғида кулиб қўйди. Хуллас, аёллар шу тарзда роса мулоҳаза юритишди. Қизлар эса:

— Барушка амакиваччасиникида қийналмас, ҳар қанақа одам билан ҳам муроса қилиб кетаверадиган қиз ўзиям. Фақат бир йил кўролмаслигимиз чатоқ-да, соғиниб қоламиз, бир йил оз вақт эмас,— дейишди.

Йигитлар ҳам уларнинг гапларини маъқуллар, лекин ҳар қайсиси ўз ичида мулоҳаза қилар, кўнглидагини ошкор гапиргиси келмасди.

Барушка сафарга тайёрлана бошлади. У кийимларини қутига тахлади; кераклисини танлаш анча қийин бўлди. «Эски кийимларимни олсам, жудаям қашшоқ экан деб ўйлашади,— ташвишга тушди қиз,— янгила-

римни олсам, жуда сатанг экан дейишади». Хуллас, Барушка камтарлиги билан сатанглиги муроса қила оладиган даражадаги кийимларни танлади. Лекин юраги ғаш, хомуш эди, кийимларини тахтлай туриб, қутига озгина кўз ёши томмади.

Хонадондаги ҳар бир тирик жон зоти айрилиқни ҳис эта бошлаган эди. Барушка одамларга ҳам, тилсиз жониворларга ҳам меҳрибон эди, жўнаш арафасида уларнинг ҳаммасини ҳам хурсанд қилгуси келар, бутун йил мобайнида уларни кўра олмаслигини ўйлаб, қўлидан келгунча бирор яхшилик қилишга интиларди. Сигирларга яхшилаб ем бериб, товуғу каптарларга донни кўпроқ соча бошлади. Соқчи ит Глидонь бўлса эгаси кетиб қолишини фаҳмлагандек нуқул унинг орқасидан эргашар, дийдорига тўйиб қолгуси келаётгандек, бекаси ёнидан жилмас, кези келди дегунча унинг оёғи остига бориб ётарди. Уйдагиларнинг ҳаммаси хаёлан Барушка билан хайрлашар, жудолик дақиқалари яқинлашган сайин ҳамманинг шундай ажойиб қизни серғалва, алдамчи олам қаърига улоқтираётган хўжайиндан норозилиги орта борарди. Отанинг ўз қизига, меросхўрига муҳаббати туфайли шундай қилаётгани билан уларнинг нима иши бор!

Жума куни Бартош:

— Ишларинг қалай, Барушка? Тайёрланиб тур, эртага эрталаб шаҳарга жўнаймиз,— деди.

— Мен тайёрман, ота,— деб жавоб қилди қиз ва кўзлари бирдан намланди.

— Амакиваччангникига борамиз. Шаҳарликлар қишлоқдан олиб бориладиган совғани яхши кўришади. Қизим, ғоз, ўрдак, бир хурма ёғ, пишлоқ, тухум, яна ўзингга маъқул майда-чуйдалардан ол.

Барушка бунақа ишларни қойил қиларди. У умуман ҳамма нарсага ақли етадиган фаросатли қиз эди, бундан ташқари, яна шуни ҳам айтиш керакки, у кўпчилик шаҳарлик таннозлардан кўпроқ маълумот ҳам олган эди. Уша пайтларда Т. да ўз бурчини сидқидил адо этаётган ёш бир руҳоний хизмат қилмоқда эди. Бартош унга ишонди, қизини ўқиттирди, бу — қиз учун нур устига нур бўлди. Руҳоний Барушкага эринмай таълим берди, табиатан уқувли бўлган қиз ундан кўпгина нарсени ўрганди. Кўпгина китоблар билан танишди. Ўз устозидек, қиз ҳам камтар, билимини пеш қилиб

бошқалар олдида мақтанавермасди. Ақли қуюлган, фақат қобилиятини намойиш этадиган шароит туғилмаганди, шунинг учун ҳам, гарчи қишлоқ ҳаёти берган имкондан фойдаланиб, табиат қўйнида узлатда яшаш унга маъқул бўлса ҳамки, назарида катта шаҳар уни қўйнига чорлаётгандек эди.

Шапба куни, қуёш ботаётган пайт. Турли тоифа, турли қиёфадаги талайгина одамлар шаҳардан: бировлар сайр қилиб, бировлар ишдан, бировлар керак нарсасини харид қилиб ва бошқа юмушларини бажариб, уйларига қайтишяпти. Бир нечта арава шаҳарга томон боради, шулар орасида биттаси йўловчиларнинг диққатини кўпроқ жалб қилди. Бир от қўшилган бу оддийгина араванинг аравакаши эллик ёшларда, ўзини яхши сақлаган, бақувват, забардаст одам, бир қўлида қамчи, иккинчисида юган тизгини.

— Чу, Қоравой, югур!— деб бақариб қўяр, от билан аравакаш орасидаги суҳбат шундан нарига ўтмасди.

Аравакашнинг ёнида қиз ўтирибди. Кун бўйи чўзилган йўл азоби, офтоб, шамол, чанг, оддийгина қўйлак ва бошига ташланган одми рўмол қизнинг чиройини сусайтира олмаган, қиздаги малоҳат кўзга яққол ташланиб турарди.

Ҳурматли китобхон, албатта, биз тавсифлаган бу кишилар Бартош билан шаҳарда хизматга ёлланишни дилига туккан қизи Барушкалигини фаҳмлади. Лекин йўловчилардан аксарининг бу гўзал қиз қаёққа кетаётганини жуда-жуда билгиси келарди.

Йирик шаҳарларда томошабинларнинг ғалати бир тоифаси мавжуд, кўчадан бирор аёл ўтгудек бўлса, театрда саҳнага тикилишаётгандек кўз тикишади унга. Мана шунақалар Барушкага роса тикила бошлашди. Бунақа нафосатни улар камдан-кам кўрарди!

— Мени ёнингга ола қол,— деди ўшалардан бири.

Унинг бу гапини ҳамроҳлари нималар деб давом эттирганини тавсифлаб ўтирмайман. Бу хилдаги қўш маъноли ҳазилларда ҳеч қандай янгилик йўқ эди: бекорчи шилқимлар ҳаммавақт ҳамма ерда бир хил — жонга тегади.

Барушка эса йигитларнинг ўзига бунчалик тикилишлари сабабини тушуна олмас, уёқ-буёғига қарар,

отасига, аравага нигоҳ ташлар, томошабон ҳеч нарса тополмай, ҳайрон бўларди. Ниҳоят у атрофдагиларга қарамасликка ҳаракат қилди.

— Намунча тикилишади бизга?— деб пичирлади Барушка отасига.

— Қўявер, тижилишаверсин!— деди отаси.

Шунда Бартош борадиган ерини билмаслигини эслаб қолди. Отни тўхтатди, чўнтагини кавлаб, адрес ёзилган мактубни олди, ўқиб, яқинидаги бекорчилардан сўради:

— Фалон кўчадаги фалон уй қайдаллигини билмай-сизларми?

Шу заҳотиёқ бамисоли оломон тилга кирди, биров у деди, бирови бу деди, ҳаммалари бараварига ганира бошлаб, ҳеч нарсани англаб бўлмади, буни уларнинг ўзлари ҳам фаҳмлаб, ҳаммалари хохолаб кулиб юборишди. Барушканинг ҳам кулгиси қистади, аммо Бартошнинг жаҳли чиқди, жаҳл билан отга қамчи босиб, бақирди:

— Чу-у!

Қоровой олға юлқинди. Бартош қаёққа кетаётганини ўзи ҳам билмай борар экан: «Бир оз юрайлик, тузукроқ биров чиқиб қолар олдимиздан. Бу жинилардан ёруғлик чиқмайди, бўлмағур бекорхўжалар экан», деб кўнглидан ўтказди. Шунда йигитлардан бири хаёлидан ўтган гапни унинг авзойидан уқиган каби, унга мурожаат этди:

— Хафа бўлманг! Сизларни мен ўша уйга олиб бориб қўяман.

Новча, қад-қомати келишган, чўзиқ юзли, узун сочли, мўйлаби ўзига ярашиб турган йигит эди бу. Овози жарангдор, тиниқ, очиқ чеҳрали, қув эмаслиги башарасидан кўриниб турган бу йигитнинг хизматга тайёрлиги Барушкага маъқул тушди, қиз эҳтиром билан унга розилик берди. Бартошнинг қовоғи солинди, лекин ҳеч нарса демади.

— Бу расом болага ишонма, Барушка!— деб бақирди йигитлар.

Зимдан йигитни куватган қиз уларнинг бу гапига парво қилмади, лекин беихтиёр қизариб кетди. У бу йигитлар исмини қаердан билганларига ҳайрон бўлди, қутисига «Барушка Бартошова» деб ёзилгани эсида йўқ эди шўрликнинг. Күзатиб қўймоқчи бўлган йигит-

нинг рассомлигини маълум қилганлари учун йигитлардан хурсанд бўлди. Бировнинг кимлигини билмай, бир зумгина бўлса ҳамки, ҳамроҳ бўлиш хавотирли-да.

— Бу жанобга ёнимизда жой йўқ, орқамиздан лўкиллаб келиши эса одобдан эмас,— деди Барушка, отасига пичирлаб.— Мен тушиб, бирга юра қолай.

Бартош индамади, отни тўхтатди. Барушка аравадан тушиб, йигит билан ёнма-ён юрди, бундан йигит ҳам хурсанд бўлгани авзойидан сезилди.

Йигит шўх экан. У Бартош бораётган уйнинг энг қисқа йўлини яхши биларди, лекин қиз аравадан тушиб, бирга ёнма-ён юра бошлагач, йўлни иложи борича узоқлаштирмоқчи бўлди. Қизга яқинлашиб, унинг қўлидан тутди, оҳиста сиқиб ҳам қўйди. Соддадил Барушка ҳам шундай қилди, йигит ўз ғалабасидан мамнун эди.

Ибодатхона ёинки диққатни тортадиган бошқа бирор бинога кўзи тушганда Барушка йигитдан унинг қанақа бинолигини сўрар, йигит бино тўғрисида билганларини унга муфассал ҳикоя қиларди. Қизнинг саволлари унга катта ҳаловат бахш этар, йигитнинг жавоби қизга ёқар, шу тарзда кўнгиллари ҳам тобора яқинлашаётган эди. Барушка дастлаб ундан миннатдор бўлди, кейин ишонди, йигит эса дастлаб қизга қизиқиб қаради, кейин уни ақли, синчковлиги туфайли ҳурмат қила бошлади. У ўзида содир бўлган ўзгаришни ҳис этиб, ғоятда хижолат тортди ва ниҳоят Бартошга қараб:

— Мана сиз сўраган уй,— дер экан, бунинг таажжубланадиган жойи йўқ эди.

— Ниҳоят-э!— деди Бартош беихтиёр, Барушка эса хомуш тортди. «Бизни қандай кутиб олишаркин?» деган хаёлда эди у.

Уйи олдида арава тўхтаганини эшитиб, пани Славичкова деразадан қаради. Аравага кўзи тушган заҳоти ким келганини фаҳмлади. Соғлом, озодагина кийинган қизни кўргач, Бартошнинг қуруқ келмаганини билди, ошпаз билан хизматкор аёлга аравадан юкни, янги хизматкорнинг қутисини туширишга ёрдамлашишни буюрди. Ўз изинларига бериладиган қизнинг юкини ташишга ёрдамлашиш талаб қилингани учун иккаласи-

нинг ҳам, айниқса ошпаз аёлнинг энсаси қотди. «Тўхтаб тур, мендан кўрасан ҳали!»— деб кўнглидан ўтказди у.

Ҳамма нарса ташилиб, жой-жойига қўйилгач, Бартош билан қизи уй бекаси ва пан Славичек ҳузурига киришди. Пан Славичек Бартошнинг бақувват қўлини сиқди, ўтиришгач, меҳмон гап бошлади:

— Азиз қайним! Кўпдан бери кўришмагандик, лекин, ростки, мен минг киши орасида ҳам сизни таний олардим — авлодларингизга жуда ўхшайсиз. Қаранг, болалигимизда бирга ўйнаб ўсгандик, мана энди сиз пан бўлибсиз, мен деҳқонман. Уша пайтларда мен қирқ йилдан кейин оламда ҳамма нарсадан азизроқ бўлган ёлғиз қизимни хизматингизга олиб келишим мумкинлигини хаёлимга келтира олармидим!

— Қизинг жуда чиройли экан, Бартош,— деди пан Славичек, Барушканинг иягидан ушлаб қўйиб.— Умид қиламанки, рафиқамдан таълим олиб, янада яхшироқ бўлади ҳали бу. Бу хоним — рафиқам, Барушка унинг ҳар бир гапини уқмоғи керак.

У шундай дея туриб, Бартошни рафиқасига таништирди.

— Мендан хафа бўлманг, қариндош, мен танимабман,— деди хоним.— Барушка, буёққа кел, хўжайиннинг қўлидан ўп.

Барушка уялиб, унинг фармойишини бажо келтирди.

— Сен, азизим, ўзингни тутта билишинг керак,— деди гапини давом эттириб у.— Қишлоқда ҳаммаларинг ҳам эрка қушсизлар, яна-тағин... ҳозирча бир нима деб бўлмайди!.. Деразадан қараб, шаҳарга келмасингданоқ дарров хуштор топиб олганингни пайқадим. Ҳа, худди шундоқ! Узун сочли олифта йигит бундан бошқа яна ким ҳам бўлиши мумкин? Лекин тузуккина йигит экан! Ҳаммаларинг ҳам шунақанги: менга-ку бари бир-а, лекин уни бу ерда бошқа кўрмай! Гапимга тушунгандирсан деб ўйлайман. Энди бор, сафар кийимингни еч, ошпаз аёлдан қиладиган ишларингни сўраб билиб ол.

Бартош пан Славичек билан суҳбатлашиб ўтирган бўлса ҳамки, бу гапларни яхши эшитди ва хонимга:

— Кечиринг мени, марҳаматли хоним, эртага яқшанба, мен қизим билан шаҳарни бир томоша қилмоқчийдим. У бу ерларни кўрмаган. Бир кун бирга сайр қилсин, рухсат этинг,— деди.

— Майли. Сен эртага кел. Бошқа хизматкор аёл ҳам бор, у билан танишиб олсин.

Барушка хафа бўлди. Беканинг ҳар гапи уни тааж-жублантирар, ҳар сўзи юрагига тикандек санчила бошлаган эди. Отаси билан хайрлашиш, саҳродек ваҳимали бўлиб туюлган бегона жойда ёлғиз қолиш ваҳимаси билан ўпкаси тўлиб келди, ўзини отасининг бағрига отди, ҳўнграб йиғлаб юборди. Бартошнинг ҳам кўнгли бузилди, лекин у ўзини тутиб, деди:

— Бас, бас, қизим! Сени биров ермиди бу ерда.

Бека тинч қараб тура олмади:

— Қизинг одамхўрлар орасига тушиб қолдим деб ўйлаяптими дейман!

Бу гаплар Бартошни ҳушёрлантирди. Барушка ҳам ҳушёр тортди. Пан Славичек қизни ҳимоя қилди:

— Нимасига ҳайрон бўляпсизлар? Бола умрида биринчи марта бегона жойда-да. Лекин сен, Барушка, ўз уйингдасан, бегона жойда эмассан.

— Лекин биз уни эркалатиб ҳам қўймаймиз,— бека яна бўш келмади.

Бу гап Бартошга ёқмади, у бўшашиб, сўради:

— Бу яқин орада карвонсарой йўқми, пан Славичек, мен отимни олиб бориб қўйсам?

Пан Славичек хотинига қаради, лекин хотини унинг хоҳишини инобатга олгиси келмай, хизматкор аёлни чақириб, унга фармойиш берди:

— Бу кишига карвонсаройни кўрсат! Барушка ҳам бирга борсин, отаси тушган жойни кўриб келсин. Кейин тез қайтинглар!

Жўнашди. Бартош карвонсаройга етгунча ҳеч гапирмади, фақат отигагина бир-икки ўшқириб қўйди. Барушка ҳам миқ этмади. Иккаласи ҳам ўз хаёли билан банд эди. Ниҳоят етиб келишди. Барушка ўпкаси тўлиб, йиғлашга тушди, лекин отасининг: «Эсингни ема, қизим!» дегани ва хизматкор аёлнинг жилмайгани уни ўзига келтирди.

Уйга қайтганларида ошпаз аёл уларга савол ёғдирди. Кейин Барушкани ошхонадан улар бирга ётишадиган ва нарсалари турадиган жойга — ётоққа олиб борди. Барушканинг қутисидаги нарсаларни кўргиси келди. Барушка унинг хоҳишига кўра қутисини очиб кўрсатди, одамгарчилиги қистаб, чиройли бир рўмолини ошпаз хотинга инъом қилди.

— Танишганимиз шарафига мана шу арзимас нарсани мендан қабул қилиб олинг. Тажрибам йўқлигини инобатга олиб, билмаганларимни ўргатсангиз, мен ҳам қўлимдан келганини аямайман сиздан.

У шу алфоздаги гап билан хизматкор аёлга ҳам мурожаат қилиб, унга ҳам совға берди, хуллас, илк бор ҳар иккаласига ҳам маъқул тушди. Ухлагани ётганларида улар рўзгор ишлари, хўжайин қанақа одамлигини, уйда нималар қилиш лозимлигини Барушкага тушунтирдилар. Қоронғи бўлмаганида улар бу гаплардан Барушканинг қанчалик қизариб кетганини кўрган бўлардилар. Яхши ҳамки, қоронғида сезишмади, акс ҳолда унинг бунчалик соддалигидан роса кулган бўлар эдилар.

Бу янги таассуротлар билан Барушка анча вақтгача ухлай олмай ётди, ниҳоят ёшлик унинг қалбида пайдо бўлган гўлгулаларни енгди, ухлаб қолди, ғалати туш кўрди, тушида гоҳ шаҳарда, гоҳ ўз уйида юрарди.

Тонг отиши биланоқ Барушка, қишлоқдаги одатига кўра, ўрнидан турди, бошқаларни уйғотиб юбормаслик учун тез кийинди, қутисининг устига ўтириб олиб, уйдан олиб келган бир китобни ўқий бошлади. Хизматкорлар уйғонишиб, уни мазах қила бошладилар:

— Нима, ҳали бу ерда китобхонлик қилмоқчимсан, эрта турганим учун хўжайин қўшимча ҳақ тўлайди деб ўйладингми?

Барушка нима деб жавоб қилишни билмасди. Китобини ўқигани қўйишмади, китобни ёпиб, деди:

— Бугун мен бўшман, қизлар, айлашиб, шаҳар ҳаётини бир оз ўрганмоқчиман.

— Улгурасан ҳали!— кулишди улар ва қаерларга бориш, нималарни кўриш тўғрисида унга маслаҳат бера бошлашди.— Отанг билан, албатта, учдан бирини ҳам кўриб улгура олмайсан. Кейин кўрасан, кўрасан ҳали!

Барушка нима деб жавоб қилишга ҳайрон эди. У бу қизлар билан қишлоқдаги дугоналаричалик яқин дўст бўла олмаслигини ўйлаб, таъби хира бўлди. Тиллари ҳам, диллари ҳам бир-бирларига беғоналигини сезди у.

Барушка карвонсаройга — отасининг қошига шошилди. Фақат шу ерда у ўзини хотиржамроқ ҳис этди, Қоровойга тикилиб, хаёлга ботди.

Якшанба куни эди, Бартош билан қизи дастлаб ибодатхонага боришдан бошқа нарсани хаёлларига келтира олармиди? Ҳам ибодат қилиш, ҳам томоша учун улар кўп ибодатхоналарни кўришди, улуғвор соборнинг ҳашами Барушкани кўпроқ мафтун этди. Байрамдагидек ясанган кишилар кундалик ташвишдан холи ҳолда бу ерда ҳар бир дуодан кейин кўнгиллари ёришар, ўзларини тобора енгилроқ ҳис қилардилар. Бундай тантаналарга кўникиб қолган шаҳарликлар ўзларини шунчалик енгил ҳис қилганларида, қишлоқилар ҳақида нима дейиш мумкин? Данғиллама зал, улуғвор колонналар, юксак гумбазларга тикилган Барушкага бутун вужуди билан гўё кўкда парвоз қилаётгандек туюлди.

Воизнинг илҳомбахш ҳар бир сўзи бу қадимий гумбазлар остида қанчалар ёқимли янграрди! Бу сўзлар қалбнинг энг чуқур жойларига бориб етар, яшиндек урилиб, ёмон фикрларга барҳам берар, ҳар қанақа дағалликни юмшатар, манманлик ва баднафслик туманини тарқатарди. Воизнинг гаплари кишига ўз моҳиятини чуқур англашда, ўз вужудида худони ва худо вужудида ўзини ҳис этишда ёрдамлашарди. Унинг ваъзи шу залда ибодат маҳали ижро қилинаётган музика билан ҳамоҳанг, мазмундош янграрди. Шундай дақиқаларда ибодат, эътиқоднинг қудратини бутун вужудинг билан сезасан, англайсан.

Барушка шулар тўғрисида ўйларди. Ибодатхонадан чиққанига анча вақт бўлганига қарамай, олган таассуротлари оғушида қалби тўлиб-тошган, одатда танимиз муяссар бўла оладиган таассуротдан ёрқинроқ бўлган аллақандай ёғду уни қамраб олганди.

Лекин, барибир, реал борлиқ ғолиб чиқди. Бартош қизи билан шаҳарни кеза бошлади, лекин қаерга боришини, қизига нималарни кўрсатишини билмай, анча гангиди. Барушканинг дуч келганлардан сўрагиси келар, лекин уялар эди, отаси эса одамларни гапга солиб, йўлдан қолдиргиси келмасди.

Айланиб юриб бахтларига Т. шаҳарчасидан икки йил муқаддам шу ерга келиб қолган Каченка Гласова хизмат қилаётган уй ёнига келиб қолишди. Каченканинг бўш куни экан, қадрдон дугонаси билан бирга шаҳарни сайр қилиш имкони борлигидан жуда хурсанд бўлиб кетди. Бартош Каченкани бирга овқатланишга таклиф этди. Билимдон Каченка овқатни бўлиб-бўлиб, бир қис-

мини шу ерда, қолганини бошқа ерда тамадди қилишни маслаҳат берди, шунда ҳаммаёқни томоша қилишга улгуришларини айтди. Шундай қилишди ҳам. Хуллас, Барушка кўркам истироҳат боғларини томоша қилди, овқатланиш, ичиш, вақтихушлик иштиёқида йиғилишган одамларни кўрди. Каченка шаҳарликларнинг ахлоқи билан ўз дугонасини таништирди, унинг кўпгина гапларига Барушка бош чайқаб қўярди. У тўсатдан Каченкадан сўради:

— Дугона, анави одамлар нега шишачаларини кўзларига тутиб, бизга тикилишяпти ёки жойларидан туришиб, атрофимизда ўралашиб қолишди?

Унинг бу гапига Каченка жилмайди ва:

— Барушка, азизим, афтидан, сен ўзингни жудаям чиройлигинг, диркиллаб турганингдан беҳабарга ўхшайсан,— деди.— Ана шунинг учун сенга хушомад қилишни иложи йўқмикин деб парвона бўлишяпти. Эҳ, дугонажон, сен билан менга ўхшаган қишлоқи содда қизларни булар осонгина лақиллата олишларини сен хаёлингга ҳам келтира олмайсан. Бунақалардан ва уларни шўрлик қизлар билан таништириб қўядиган қўшмачи кампирлардан худо сақласин! Даҳшатли воқеаларни кўп эшитганман.

Барушка тўсатдан қизариб кетди, уни дугонасининг гапигина ҳаяжонга солмаган эди: атрофида уймалашаётган кишилар орасида кеча уларни кузатиб келган рассом йигит ҳам бор эди. Айтиш керакки, у ўзини бошқалардек тутмас, вазмин эди, лекин Барушкага ҳамроҳлари ўша йигитга Барушкани кўрсатишиб, кулишаётгандек кўринди.

Яхшиси, бу ердан кетиш керак эди. Қизлар бошқа ёққа отланишди. Ҳаял ўтмай рассом йигит ҳам (то номини тилга олиш зарур бўлмагунча уни шундай деб атаймиз) улар борган жойда муҳайё бўлди. Бундан Каченка кулди, Барушканинг эса жаҳли чиқди.

Қоронғилик чўка бошлади, Каченка ҳамшаҳарларига театрға бориш кераклигини маслаҳат берди. Ўзи улар билан бирга бора олмасди, чунки кеч қайтишга хўжайинидан рухсат олмаган эди.

Театр Барушкада жуда катта таассурот қолдирди. Шу вақтга қадар кўрганлари бу ерда намоийш этилган ранг-баранг мафтункор санъат жозибаси олдида хиралашиб қолди. Маълумки нақшинкор, рассомлик санъа-

ти билан безатилган, ҳашамдор бинонинг ўзи ҳам музика, ясан-тусан томошабинларнинг шавқи, саҳнада намоиш қилинган умуминсоний туйғулар ила суғорилган, замзамали ва жонли ҳаётий манзаралар ҳам — хуллас, биз пойтахт театрларида кўравериб кўниккан нарсаларнинг ҳаммаси уни, илгарилари кўрмаган ҳар қандай кишини ҳам мафтун этади, ҳаяжонлантиради. Ақли расо Барушка бу ерда қанчалик ҳаловатга муясар бўлганини тасаввур этишингиз мумкин.

Нарироқда, Барушканинг қаршисида қад-қомати келишган, узун сочли, мўйловли бир йигит деворга суянганча турар эди. У саҳнага мутлақо қарамас, тевааратрофига ҳам парво қилмас, кўзларини фақат Барушкага тиккан, афтидан, шундангина ҳаловат топаётганди. Қизнинг таъсирчан чеҳрасидаги биронта руҳий ифода унинг назаридан қочиб қутулолмасди. Унинг учун Барушка спектаклга айланган эди. У бизга таниш рассом йигит эди. Йигит қизнинг кўркем жамолига маҳлиёмикин ёинки қалбида бошқа бир ҳирс туғён этаётганмиким, ким билсин дейсиз?

Томоша тугади. Барушка саҳнада кўрганлари таъсирида ҳангу манг бўлиб турган бир дақиқада отаси унга мурожаат қилиб, уни ўзига келтирди:

— Мендан узоқлашма! Бунақанги оломонда бир-биримизни йўқотиб қўйишимиз ҳеч гапмас.

Ота-бола кўчага ошиқишаётган одамлар оқимига қўшилиб кетди. Бақувват Бартош осонлик билан йўл очиб борарди: тортинчоқ қиз Барушка эса ундан анча орқада қолди. Отаси одамлар орасида қанчалик муваффақият билан олға интилса, қизи оқимда четда қолган хас сингари, шунча орқада қолаверди.

Бартош майдонга етди, бу пайтда Барушка эса ҳали театр биносидан ҳам чиқолмаган эди. Бу иш аллакимнинг амри билан рўй бераётгандек, унга қарши бирор ҳаракат қилишнинг иложи йўқдек туюлди Барушкага. Қиз отамни қандай топдим энди, дея ташвишлана бошлади, шунда ер остидан чиққандек, олдида рассом йигит муҳайё бўлди, қизни кузатиб қўйишга тайёрлигини меҳрибонлик билан ифодалади. Қиз миннатдорлик изҳор этиб, унинг қўлига таянди, унда йигитнинг самийлигига ишонишдан бўлак чора йўқ эди.

Рассом отасини топиб бўлмаслигини айтиб, қизни ўнг томонга — яқин кўчага бошламоқчи бўлди. Баруш-

ка ялиниб-ёлвориб уни майдонда тутиб қолди: отаси уни айнан шу ердан излашини биларди. Йигит қизнинг эътиборини жалб қилишга ҳар қанча уринмасин, у аллақачоноқ ўзига тикилиб турган отасини кўриб қолди ҳар қалай. Бартош рассомга миннатдорчилик билдирди, пан бизни деб вақтларини беҳуда исроф қилиб ўтирма-синлар, йўлларидан қолмасинлар, деди. Лекин йигит бунақанги йирик шаҳарда, яна-тагин бемаҳалда нота-ниш кўчалару уйларни қидириб юриш хатардан холи эмаслигини айтди ва:

— Мен ҳам ўша ёққа кетаман-ку, сизлар билан бир-га бора қолай,— деб қўшиб қўйди.

Бартош нима деб эътироз билдиришини ҳам билмай турган бир пайтда, Барушка:

— Майли, жуда соз!— деб юборди.

Шундай қилиб, учаласи ҳамроҳ бўлишди. Бартошнинг фикрича, улар жуда узоқ юришди, лекин рассом ҳамма нарсани яхши билгани, бу ерларда илгарилари рўй берган воқеалар, ҳозир шаҳарда ва унинг теваарак-атрофларида содир бўлаётган ишлар ҳақида шавқ билан қизиқарли тарзда ҳикоя қилганидан Барушка вақт қандай ўтганини билмай қолди. Йигит Барушкани хижолатга солиб, аллақандай ашулани хиргойи қила бошлади, қиз шовқинни ёқтирмайдиган биров, айниқса отаси уришиб бериши мумкинлигидан чўчий бошлаган эди. Бартошнинг ростдан ҳам хуноби ошиб кетганди. Жамики тор кўчаю жин кўчаларгача беш қўлдай билган айёр йигит буни фаҳмлади ва ниҳоят қисқароқ йўлни танлади. Ҳадемай манзилга етиб келдилар. Йигит Барушканинг қўлини қисди, қиз унга миннатдорлигини изҳор этди, шунда Бартош қошини чимириб:

— Хайр!— дея қолди.

Эртасига Бартош жўнаб кетди. Унинг қандай кайфиятда уйига қайтганини яккаю ёлғиз қизи бўлган ҳар қандай ўзига тўқ, оддий, аммо софдил киши буни айниқса яхши тушунади. У билан Барушканинг қандай хайрлашганини эса гарчи шаҳар ҳаёти ҳар қанча қизиқтираётган бўлса ҳам, бу ерда бошига тушадиган савдоларни ҳис этиб, келмаганида шуларсиз ҳам ҳаёти ёмон ўтмаслиги мумкин эканини сезиб турган ақли разо ҳар бир қиз кўз олдига келтира олади. Етарли даражада бадавлатлигини, оқсочлик қилишга ҳеч қандай

эхтиёжи йўқлигини Барушка яхши биларди, лекин наздида энди тақдирнинг бу тақозосидан қочиб қутулиб бўлмайдигандек туюларди.

Барушка инсофли, итоаткор, илтифотли, хуллас, фазилат саналган барча «и»ларга эга бўлган қиз эди, шундоқ экан, яқиндан билган бирор кишига унинг ,ёқмай қолиши мумкинмиди? Лекин димоғдорлик ва худбинлик одамларга нисбатан эътибор ва меҳрни маҳв этади. Мағрур хоним оқсоч қизнинг қалби билан қизқармиди? Бадавлат кишилар, одатда, оддий кишиларни ҳис-туйғудан маҳрум деб ҳисоблайдилар. Уй бекаси Барушканинг ишидан ва ахлоқидан мамнун эди. Бу — хоним Барушкани бошқа хизматкорларидек уришиб-сўкмаётганидан сезилиб турар, бошқа хизматкорларини у тез-тез уришиб турарди, умуман, пани Славичкова сал нарсага тажанг бўлаверадиган аёл эди.

Жонажон диёрини тарк этиб, қадрдон дўстларидан ажратилган, олис ёққа улоқтирилган Барушка, ўпка ҳавосиз, кўз зиёсиз яшай олмаганидек, меҳр-муҳаббатга ташна бўлиб қолган эди. Юраги сиқилган, зериккан чоғларида биров билан дардлашиб овунгиси, суҳбатлашиб юрагини ёзгиси келарди. Кунларнинг бирида ни-мадандир жуда хурсанд бўлиб кетиб, қувончини муҳтарам амакиваччасининг рафиқасига ифодаламоқчи бўлди, лекин «муҳтарам пани» «ўзлигини унутган бефаросат қиз»ни роса калака қилди. Барушка кутилмаган бу воқеадан ҳангу манг бўлди, қаттиқ ўксинди, қизнинг юзларида пайдо бўлган қизиллик қалбидаги ўкинчнинг шуъласидек балқиди. Барушка бу хонадондаги ўз мавқеини яна бир марта унутиб, юраги сиқилаётгани тўғрисида хонимга ҳасрат қилди. Албатта, пани Славичкова шу заҳотиёқ унинг таъзирини берди. Бу гал унинг ёнида бошқа хизматкор қизлар ҳам бор эди, биргалашиб уни роса калака қилишди. Маълумки, таъби хира кишининг хато қилиб қўйиши ҳеч гапмас. Барушка ҳам хато қилди. У бекага ўйламай-нетмай дағал жавоб қайтарди, буниинг эвазига бека унга роса ўшқирди, хизматкор қизлар ҳам беканинг тарафини олиб, Барушкани понкўрликда айбладилар. Шундай қилиб, улар кўпдан бери кутган дақиқага эришдилар — Барушкадан болаб аламларини олдилар!

Шўрлик Барушкани оқсоч қизлар нега хуш кўришмасди? Барушка уларнинг бирортасига ҳам ҳеч қачон

ёмонликни раво кўрмаган, қўлидан келганича, имкони борича яхшилик қилишга интиларди-ку. Ҳамма гап шунда-да: қўлидан келганича! Барушка уларнинг ахлоқсизликларини, юриш-туришларини хуш кўрмасди, андиша қилиб ўтирмай, уларнинг ўзларига очиқдан-очиқ танбеҳ бераверарди.

Азалдан маълумки, нопоклар, ахлоқсизлар пок одамга нафрат билан қарайдилар, ҳар жиҳатдан уларга ўхшамаслигининг ўзиёқ кўзларига таъна тигидек қадалиб туради.

Славичковлар хонадонида эрсиз бир аёл энагалик қилар эди. Барушкага у нима учундир дастлабки кунларданоқ ёқмади. Кейин ўша аёл сабаб бўлиб озмунча ранжитилдими у! Энаганинг хизматдан ташқари пайтларда нима ишлар қилиб юрганини пайқамай бўлармиди? Барушка кўнглидаги гапни бир куни ошпаз аёлга эҳтиёткорлик билан шипшиган бўлди. У эса бу гапни ўша заҳотиёқ ҳаммага етказди ва оддий нарсанинг ҳам фаҳмига бормайди, деб «қишлоқи аҳмоқ қиз» устидан кудди.

— Энаганинг ҳаёти қанчалик яхшилигини биласанми ўзи — егани олдида, емагани кетида,— деди Барушкага ошпаз аёл, унинг гапидан таажжубланиб.— Сенга ўхшаган аҳмоқ покиза ойим йил бўйи терлаб-пишиб хизмат қилиб топадиганни у бир ойда топади. Ахир бу бошига омад қуши қўнгани-ку, каллаварам! Уч йилдирки у ҳузур-ҳаловатда, бировнинг боласини ҳам боқяпти.

Бундан кейин ҳам Барушка ахлоқсиз аёлга нафрат билан қарайверди, ошпаз аёл бўлса қишлоқи мулоҳазалардан воз кечиш, шаҳарга мослашиш хусусида вайсайвериб Барушканинг жонига тегди.

Тез орада Барушка ҳамма нарсани тушуниб олди. Бека, албатта, талабчан аёл эди, хизматдагиларга бировларнинг хушомад қилиб юришларига йўл қўймасди, шунинг учун ҳам хизматкор аёллар ниҳоятда эҳтиёткорлик қилишар, беҳисоб хушторларини яширардилар. Гоҳо Барушканинг назарида бу хуштор йигитлар арақ-хўр ошпаз аёлдан кўра кўпроқ унинг зиёфатлар, беканинг буфетидан ўғирланадиган ичимликларга ошиқдай бўлиб туюларди. Барушка бир кун, бу қилмишларингизни пани Славичковага айтаман, деди. Ошпаз аёлнинг қандай ҳурпайганини кўрсангиз эди! Аёллар Барушкadan ўч ола бошладилар. Улар хизмат маҳалида ҳам, ов-

қат устида ҳам, ҳатто ухлашга ётганларида ҳам унинг гашига тегавердилар, бунинг учун эса баҳонадан кўпи бормиди, хуллас, таҳқирлашлар ҳаддидан оша бошлади. Барушка бу қўполлик, бемаъниликлардан ўзини қандай ҳимоя қилишини билмасди.

Қўполлик — юмшоқ кўнгил ва покликка қарши шафқатсиз қурол! Барушка ўз дардини айтиб ҳасратлашадиган яқин кишиси йўқлигидан қийнала бошлади. Изтироблари ҳақида отасига хат ёзишга уялар, шундоқ ҳам камдан-кам кўрадиган дугонаси Каченкага ҳасрат қилишдан эса тортинар эди. Унинг учун бирдан-бир таскин — яширинча кўзёши тўкиш бўлиб қолди.

Барушка ошпаз аёлнинг фисқу фасодларисиз ҳам ҳар томонлама қисилган эди. Уни ранжитиш учун ошпаз аёлнинг ҳар бир қулай фурсатдан фойдалана бошлагани дард устига чипқон бўлди. Ўз рақибининг гашига тегиш учун у ит ҳам ичмайдиган ювинди овқатни Барушканинг олдига келтириб қўярди. Барушка бунақа овқатдан кўра қуруқ нонни афзалроқ кўрарди, кунларнинг бирида ошхонага бека кириб келганида эса олдига ошпаз аёл келтириб қўйган овқатни кўзлари жиқ-жиқ ёшланиб бекага кўрсатди. Пани Славичкова овқатга қарамади ҳам, еб тўймаслар, хуласахўрлар тўғрисида вайсай-вайсай чиқиб кетди. У кетгандан кейин, албатта, ошпаз аёл янада кўпроқ захрини сочди. Барушка унинг овқатини мутлақо емай қўйди, ошпаз эса, бу эрка қиз кўчадан овқатланади, овқати ёмон деб хонадонимизнинг обрўйини тўкиб юрибди, деб бекага чақишдан ҳам тоймади. Буни эшитиб бека бадтарроқ қаҳрланди, ошпаз эса бечора қизни бадтарроқ хуноб қила бошлади. Эндиликда Барушка бекага мутлақо ёқмай қолди.

Шўрлик қиз ҳеч қачон бунақанги мутеълик азобини тортмаган эди. Унинг ўз хизматкорлари бўларди, лекин уларнинг бири иккинчисига бунақа зулм қилганини ҳеч сезмаган эди. Шунда ўз уйида ўзи бека бўлган пайтлардаги ҳаётининг қувончли лавҳалари кўз ўнгида гавдаланар, ҳозирги аҳволи унинг юрагини зирқиратарди. Бир куни кечаси ҳозирги аҳволини кўзлари ёшланиб тасаввур қилиб кўрди, ниҳоят, ўксинавермасликка, ўзини қўлга олишга қарор қилди, ўзига-ўзи:

— Бу ерда бир умр қолиб кетмайман-ку, сабр қилай, бу жафоларни худога солдим. Пешонамда бор

экан-да, бу ҳам худонинг хоҳишидир, муносиб кўрган-дир менга бу жафоларни!— деди пичирлаб.

Эндиликда уйқуга бош қўя туриб ўқийдиган дуою илтижоси шу бўлиб қолди. Ҳар янги кунни очиқ кўнгил билан бошласа ҳамки, қалбидаги сирқираш кеч киргунга қадар ҳам босилмасди. Юмушнинг кўплигидан ўз уйида ўтказган кунларини шу кунларда бошдан кечираётганлари билан таққослаб, мулоҳаза қилиб кўришга вақти бўлмасди-ю, лекин якшанба кунлари, куннинг иккинчи ярмида ҳамма ўз иши билан тарқаб кетган, Барушка уйда ёлғиз қоровул бўлиб қолган дақиқаларда хаёлига не-не фикрлар келмасди! Якшанба кунлари қадрдон уйдаги арғувонлари остида озмунча вақти-хушлик қилишармиди! Йигитлар унинг нигоҳини овлар, унинг эътиборига муяссар бўлишга озмунча ҳаракат қилишармиди! Меҳрибон дугоналари уни қанчалик яхши кўрардилар! Бу ерда эса... Кўзларидан дув-дув тўкилаётган ёш ва қалбини зирқиратаётган алам ширин хаёл суришига имкон бермайди.

Лекин алам навқирон қалбда мангу ин қўя олармиди?

— Нега мунча йиғлаяпсан, тентак?— деб сўради ўзидан ўзи.— Бир йил ўтар-ўтмас бу жафолардан халос бўласан ахир!

Шунда юраги тўлиб ашула айтгиси келди, куйлаб-куйлаб юрагини ёзди.

Яна бир ҳафта ғусса билан ўтди, дилозорлар эса Барушканинг пок қалбига озор етказишни давом эттиравердилар. Саҳий ва художўй қалб ҳар қандай машаққатга ҳам бардош эта олади, лекин атайлаб бетиним санчилаётган тиканнинг заҳри ёмон! Шўрлик Барушкани фақат бир умидгина овутарди: эрта-индин якшанба, пешиндан кейин ихтиёри ўзида бўлади! Барушка кун санарди. У ўз ихтиёри ўзида бўладиган ана шу дақиқаларни муштоқ кутар эди!

Мана, якшанба ҳам келди: тушки овқатдан кейин ҳамманинг ихтиёри ўзида. Барушка озодагина кийиниб олиб, Каченканинг ҳузурига отланди. Йўлакай шам билан савдо қиладиган бадавлат бир одамга теккан ҳамшаҳари яшайдиган уйнинг олдидан ўтишига тўғри келиб қолди. Ўтган йили шу аёл Т. шаҳрига қариндошуруғини кўргани борган ва Бартошларникида ҳам меҳмон бўлган эди. Муомалаларидан Барушкани яхши кў-

риб қолгандай туюлган эди; у Барушкани кўп мақтаган, кўнглини топишга ҳаракат қилган эди. Шунинг учун ҳам Барушка уни — пани Дороткани вақт топиб бир кўришни ўз бурчи деб билди. Уша таниш аёл билан кўришиш умидида Барушка пилдираганча зинапоядан кўтарилди: мезбон хурсанд бўлади деб ўйлаётган эди у. Барушка энди шаҳар квартиралари тартибини яхши билар эди, шунингдек, яқин дўстлар одатда ичкарига ошхона томондан киришлари маълум эди унга, шунинг учун ҳам у тўғри ошхонага кириб борди, ўзига тенгдош оқсоч қиз билан саломлашиб, уй бекасини кўриш мумкинми, деб сўради ундан.

— Беканинг меҳмонлари бор, — деди оқсоч қиз.

Худди шу пайтда пани Доротканинг ўзи қандайдир фармойиш бериш ниятида ошхонага кириб келиб қолди. Барушка у билан ўпишиб кўришга интилди, лекин Барушка бировнинг хизматидалигини билган пани Доротка уни бир қўли билан итарди — айни чоғда бошқа қўли билан хизматкор қизга алланимани кўрсатаётган эди. Ҳайрон қолган Барушкага:

— Азизим, Барушка, Альжбетага бугун халақит бермасанг бўларди, иккалангиз ҳам бўш бўлган бошқа бир кун кел, — деди-да, ошхонадан чиқиб, эшикни ёпди.

Барушканинг кўзлари беихтиёр ёшланди. Буни у ҳеч ҳам кутмаган эди. Қишилар агар давлатига қараб баҳоланганда ҳам пани Доротка Барушка Бартошова олдида бурнини бунчалик кўтармаса бўларди!

Барушка кўзларидан ёш аримай дугонаси Каченка ҳузурига югурди, бу гал уйдан чиқиш имкони йўқ экан.

— Мен ҳам қарашиб юбораман сенга, — деди унга Барушка. — Сен билан бир оз ҳасратлашмоқчиман.

Каченка дугонасини ўпди ва ундан:

— Нима бўлди, йиғлаганга ўхшайсанми? — деб сўради.

Барушка унга пани Доротканинг муомаласини ҳикоя қилди, кейин Славичковлар хонадонидида кўраётган ситамлари ҳақида гапирди.

— Эҳ Каченка! — деди Барушка гап орасида. — Хўжайиннинг болалари мени жудаям яхши кўришади, менга кўп эркаланишади. Пани Славичкова бўлса бир куни қошимда қизини кўриб, унга: «Оқсочнинг олдида нима бор сенга!» — деб ўшқариб берди. Бир куни эса ўғли бир ёмонлик қилганда, уни ошхонага олиб келди

ва биз овқатланиб турган бир пайтда, ўғли худди отхонага қамаётгандек муомала қилиб: «Бугун ана шулар билан овқатланасан!»— деб бақирди.

Барушка ҳўнграб юборди. Бадавлат хонадоннинг фарзанди учун у билан бирга ўтириб овқатланиш жазо экан! Қанчалик таҳқирлаш бу! Барушканинг шикоятини тинглаб Каченка унинг йиғидан қизарган кўзларидан ўпди.

— Барушка, кўнглиннга олаверма буларни, эсингни йиғ! Бир бурда нонга зор бўлиб иш қидириб юрмаганиннга шукр қил. Лекин ҳозирча бировнинг хизматида экансан, бу — келажакда ўзингга сабоқ бўлади. Лоақал бадавлат бека бўлганингда шўрлик хизматкорларингга қандай муомала қилишинг кераклигини тушуниб оласан. Бошқа жиҳатдан қарасанг — хизматкорларнинг кўпи қанчалик виждонсиз, қанчалик ярамаслигини кўриб турибсан. Шу сабабли ҳам хўжайинлар ўз болаларини хизматкорлардан олисроқ тутишганидан таажжубланмаса ҳам бўлади. Ҳамма сенга ўхшаган эмас, Барушка. Ҳар нарсанинг, ҳар кимнинг ўз меъёри бор. Хизмат қилиб ўрганмаган қиз оддий шаҳарликлардан кўра бадавлатроқ хонадонда хизмат қилаётганида кўп дакки ейди. Мен, масалан, бека менга димоғ билан қарайди деб шикоят қилолмайман: у оддий бир софдил ҳунарманднинг хотини. Ишим, албатта, енгил эмас, кўп, бека ҳам мен билан баравар ишлайди, гоҳо қорним тўймай қолган пайтларда улар ҳам мендан ортиқ ейишмайди, борини баҳам кўришади. Бека мени онласининг аъзосидек кўради. Сенга раҳмим келяпти, Барушка! Отангга ҳайронман, ёлғиз қизини нега шунақа одамнинг хизматига бердийкин? Уйида турганинг, еб-ичганинг ҳақини тўлаб, тузукроқ бир хонадонга бирор йилга таълим олгани берса бўлмасмиди. Рўзғорни бошқаришни, ошхона ишларини, аёллар қиладиган ишларни ўрганган бўлардинг. Унда чинакам бека бўлиб етишишинг мумкин эди. Билмаган ишинг хусусида фармойиш ҳам беролмайсан, деган гап бежиз эмас. Бу аҳволда фақат қийналасан, ҳеч нарса ўрганолмайсан, ёмонларнинг касрига қолишинг, бузуқ аёллар сени ҳам йўлдан оздиришлари мумкин. Лекин, барибир, йиғлама! Бир йил ўтади-кетди, кўник, кўнолмасанг — отангга хат ёз, ҳаммасини маълум қил.

— Эҳ Каченка!— деди унга Барушка хўрсишиб.—

Отам алланималарни ўйлаши мумкин. Бу ерда бир йилга чидай олмасам, уят бўлади-да. Албатта, бир йил, бир умр эмас, ўтади кетади. Лекин одам ўзини мажбур қила оладими? Ўзингни ўзинг алдай олмайсан киши.

— Сенга бир маслаҳатим бор, Барушка, жаҳлинг чиқмай, гапимни охиригача тингла,— деди Каченка, дугонасининг елкасига қўлини қўйиб.— Ўзингга муносиб бир дўст топ. Балки, бахтинг очилар. Якшанба кунлари бирга сайр қиласиз, унинг меҳри билан бир ҳафта тез ўтади, оғир дақиқалар ҳам енгилроқ туюлади. Бунга нима дейсан, Барушка?

Барушка тажанглашди.

— Сен эрмак қилаверма мени, Каченка! Бегона бир юртдан келиб, бу ерда дарров дўст орттиришим қолганакан-да, тайёр турибди ўзиям!— деди у хуноб бўлиб.

— Жиннивой-ей! Сендек гўзал қизга муносиб йигит топишда фаришталарнинг ўзи ёрдамлашади. Озмунча йигит сенга хумор бўлиб тикилмаётгандир десам янглишмасман-ов.

Барушка бу гапдан янада қизариб кетди.

— Наҳотки, сен, Каченка, менинг бегона бировнинг тузоғига илинишимни истасанг,— деди у дугонасига.— Эрсиз энаганинг юриш-туришини ҳам мақтарсан ҳали?

Дугонаси гапига яхши тушунмаганидан хафа бўлган Каченка ўз фикрини унга яхшироқ ифодалашга уринди:

— Сен, Барушка, яхши биласан мени, сени ёмонликка бошламаслигимга ишонасан, мен бўлсам сени жудаям яхши биламан, ёмонликни раво кўрмайман сенга. Ҳар бир фаросатли қиз ўз йўлини ўзи яхши билади. Мен сенинг бировни яхши кўришингни хоҳлаётганим йўқ, аксинча — қалбинг эркин-озод юраверсин! Лекин сенга яхшилик тилаганимдан шу маслаҳатни беряпман; яхши бир дўст орттир, шунда сенга тиқилинч қилмайдиган бўлишади. Менинг ўзимнинг ҳам тузуккина йигитим бор, ҳозир у Дрезденда, дурадгорлик қиляпти. Бир йилдан кейин келади, худо хоҳласа, ўшанда тўйимиз бўлади. Мен, албатта, унга садоқатлиман, лекин бошқа яна бир танишим ҳам бор: бу ҳақда унга ёзиб юборганман. Ҳар қандай қизнинг самимий бир дўсти бўлиши керак, бу ҳаммага маълум. Албатта, қандай йигитни танлашда гап катта, сен фаросатли қизсан, биринчи учрашувдаёқ йигитнинг қанақалигини фаҳмлаб оласан.

Бадавлатлардан узоқроқ юр! Улардан худо сақла-син! Гап-сўзлари жойида, лекин оддий хизматкор қизга унақалар ҳеч қачон тўғри гап гапирмайди. Бошқаларни севиб, бизларни эрмак қилишади. Шухратпарастрларни тез қўлга киритишади; орамизда улар билан юрганидан фахрланадиганлар, юқори табақага қўшилгиси келадиганлар кўп, лекин фаросатли қиз ўзини лақиллаттириб қўймайди. Борди-ю бирорта бадавлат йигит, оддий чи-ройли бир қизни яхши кўриб қолса, кейинчалик унинг паст табақаданлигини юзига солмайди дейсанми? Хо-тини паст табақаданлигидан ташқари, яхши маълумоти йўқлигини гапириб, роса афсусланганларни ҳам кўрган-ман. «Ўзим ўқитиб оламан, менга тегаверсин», дейиш осон. Амалда қийин бу: кейин эрнинг ўқитгиси, хотин-нинг эса ўқигиси келмайди. «Тенг тенги билан» деган гап бежиз эмас. Бойваччалар хилватда биздақаларни роса эркалайдилар, одамлар назарида эса биздан ҳазар қиладилар. Якшанба кунни мен билан сайр қилишдан ор қиладиган йигитнинг нима кераги бор менга?

Барушка ҳайрон бўлиб, қаёқдан бунчалик доно бў-либ қолдинг, деб сўради. Каченка жилмайиб:

— Теварак-атрофни зимдан кузатиб юрсанг, ҳамма-сини кўрасан,— деди.— Бирор иш қилмоқчи бўлсам, шу-нақа воқеа ҳаётда қандай бўлганини кўриб, ундан ху-лоса чиқараман, нотаниш йўлга қадам ташламоқчи бўлсам, эҳтиёт бўламан. Шошилсанг, шундай ботқоққа ботасанки, пушаймондан бошинг чиқмай қолади.

Дугонасининг бу гапларидан кейин Барушка кўнгил ёришга мажбур бўлиб, шаҳарга келган дастлабки ку-ниёқ учраган рассом йигит ҳақида гапирди, ўшандан бери унинг уй атрофида учрашиш умидида парвона бў-либ юрганини айтди. Отамнинг насиҳатларига қулоқ со-либ, ундан ўзимни олиб қочиб юрибман, деди.

— Отанг фаросатли, яхши одам,— деди Каченка.— Лекин хизматкорларнинг аҳволини қаёқдан билади у?

Шундан сўнг Барушка билимдон дугонасидан сод-дадиллик билан сўради:

— Каченка, биласанми, рассомлар — бадавлат одам-ларми?

— Ҳар хили бор. Улар орасида бўёқчилари ҳам бор; уйларни, ҳар хил буюмларни бўяшади, бундайлар ҳу-нарманд саналади. Баъзилари қизиқ-қизиқ суратлар чи-зишади — артист саналади улар. Бунақа рассомлар ба-

давлат, лекин ҳаммаси ҳам бадавлат бўлавермайди. Лекин улари ҳам, булари ҳам алдамчи! Чирой кетидан қувишади — гўзал қизларга еб қўйгудек тикилиб, парвона бўлишади. Умуман, ҳали ўзинг ҳам билиб оласан — қушнинг қанақалиги сайрашидан маълум бўлади!

Вақт тез ўтди — Барушка қайтишга тарадудлана бошлади, Каченка дугонасини кузатиб қўйишга бекаси-дан рухсат олди. Улар уйдан чиқишлари биланоқ — тақдир тақозосими, тасодифми, — ҳозиргина тилга олишган рассом йигит олдиларидан чиқиб қолди. Барушка, қара, дегандек дугонасини оҳиста туртди, шунда Каченка дугонасининг қип-қизариб кетганини кўрди, бундан қаршиларида муҳайё бўлган йигитнинг кимлигини фаҳмлади у, дугонасига пичирлади:

— Гаплашса, яхши муомала қил.

Бу маслаҳатга эҳтиёж йўқ эди. Рассом йигит Барушка билан зўр ҳурмату эҳтиром билан саломлашди, қиз ҳам ҳурмат билан жавоб қилди. Хавотирга ҳожат йўқ эди. Каченка бир зум улар билан бирга турди, кейин эса қув қиз Барушканинг қўлини рассомнинг қўли-тигига тикди-да, ўзи югуриб кетиб қолди. Барушка олисдан унга кўрсаткич бармоғини силкитиб, дўқ қилган бўлди, у тезда кўздан ғойиб бўлди.

Йигит Барушкани қўлтиқлаб олди, олдин қиз бундан оғринди, лекин тез орада унга ишончи орта бориб, ўзини эркин тута бошлади, айниқса йигит қизнинг шаҳрини яхши билиши ҳақида гапириб, шаҳарчанинг манзараларини тавсифлаб бергандан кейин унга ишончи ортди. Йигит таъсирчан гапирарди. Унинг ҳикояси Барушканинг кўз ўнгида жонажон шаҳри манзараларини аниқ жонлантирди, ўз шаҳрини ўз кўзи билан яна кўргандек бўлди, йигит яна бир манзарани гавдалантирган-нида, Барушканинг кўзлари ёшланди:

— Вой худойим, бу жой шундоқ бизнинг кўрғонимизнинг юқориси-ку ахир! Гапингизни эшитиб ўша жой кўзимга аппа-аниқ кўриниб кетди-ю, расмини чизганингизда қандоқ чиқаркин-а!

Рассом ўз истеъдодига берилган бу юксак баҳодан ҳаяжонланди, бутун фикри-зикри Барушка билан бандлигига қарамай, рассомлик санъати ҳақида гап бошлади, қиз унинг гапларини, рассомликни ўрганишга аҳд этган кишидек, зўр диққат билан тинглади.

Улар суҳбатлашиб, Барушка хизмат қилаётган уйнинг олдига келганларини билмай қолдилар.

— Энди қачон учрашамиз?— деб сўради йигит, ялинган оҳангда.

Барушка бир зум хаёлга берилди-да:

— Эртага соат еттига яқин бир иш билан шаҳарга чиқаман,— деди.

Қиз йигитга хайрли тун тилаб, лип этиб эшикдан ичкарига кирди.

«Эртага кузатиб қўйса, нега энди бунга эътироз билдирай,— қўйлагини тахлаб сандиққа сола туриб ўзини ўзи оқлаган бўлди қиз.— Ахир, келаётганда ўзини жуда яхши тутди, бундан кейин ҳам шундай тутса керак, чунки яхши хонадоннинг фарзанди эканлигимни билди-ку».

Эртасига Барушканинг авзойи бутунлай ўзгарган эди. Ҳамма ваҳимаю аламлари бир кечада барҳам еганди. Юзлари янада тиниқлашган, қувноқ, ҳар қандай юмушни чаққон бажарар эди. Хизматкор аёллар қизда рўй берган бу ўзгаришдан ҳайрон бўлишди, лекин уларнинг биронтаси ҳам бунинг туб сабабини ҳаёлига келтира олмасди. Бека ҳам шу куни одатдан ташқари хушмуомала, саховатли кўринди. Барушкани мутлақо уришмади.

Кечқурун Барушка ишини тугатиб, шаҳарга чиқишга тараддулланиб, кийинди. У бекага уйда етишмай турган алланималарни эслатди, қайта туриб, уларни ҳам олиб келмоқчилигини айтди. Бека розилик билдирди, Барушка эса қувлик қилган эди! Негаки, мабодо кечиккудек бўлса, гап эшитмаслик учун иложи борица кўпроқ вақтга эга бўлмоқчи эди-да.

Бека агар илгарилари Барушка билан яхши муомала қилган, кўкрагидан итармаган бўлганида шу топда хизматкор қизнинг муддаоси нималигини осонгина пайқаб оларди. Бироқ улар орасида на ишонч, на меҳрдан нишона бор эди, шунинг учун ҳам Барушка бекани бир оз алдашни гуноҳ деб билмади.

Барушка остона ҳатлаб чиқмасиданоқ рассом йигитга дуч келди. Унинг бунчалик шошилгани Барушкага ёқмади: уйдагиларнинг биронтаси кўриб қолиши мумкин эди, ахир, бирови кўриб қолса, у озмунча гап-сўзга қоладими!

Ёнма-ён, самимий гаплашишиб боришарди: кечадан

бошлаб Барушкада йигитга ишонч пайдо бўлган эди. Лекин у беканинг топшириқларини бажариб бўлганда ёмғир томчилай бошлади. Бу — қиз-йигитнинг таъбини хира қилди. Улар яйраб сайр қилишмоқчи эди, омадлари келмади! Нима қилиш керак? Соябонлари ҳам йўқ, уй эса олисда. Шунда рассом йигитнинг хаёлига маккорона, бемаъни бир фикр келди. Тасодиф бу шум фикрнинг амалга ошувига шароит туғдирганди. Йигит ўйлаб ўтирмади, хаёлига келган фикрини амалга оширишга ошиқди.

— Бунақа ёмғирда уйингизга кетолмайсиз,— деди у Барушкага.— Бу ерда ҳам туриб бўлмайди. Ёмғир тингунча шу яқин орадаги бирор қаҳвахонада ўтириб турсак, нима дейсиз?

Барушка бу таклифда бирор ёмон ният сезмади. Унинг ватанида ҳам шундай қилиниши мумкин эди. Йигитлар қизлар билан учрашганда йигит қизни вино ёинки бирор таом билан меҳмон қиларди. Барушка ўйлаб кўрди — уйга анча кечикиб борса, бека ранжимасмикин? Лекин: «Ранжиса ранжир, бир-икки минут олдин бораман деб, ёмғирда шалаббо бўлсам, яп-янги кўйлагимни расво қилсам, у хурсанд бўлармиди?»— деди ўзига-ўзи.

Барушка йигитнинг таклифига ҳеч иккиланмай кўнди, бирга бора қолди. Йигит уни яқин кўчаларнинг бирига бошлади, чоғроқ, қадимийлигидан деворлари қорайган бир уй олдида тўхтаб, қўнғироғини чалди. «Бундай йирик шаҳарда қовоқхона яхшироқ бинода бўлиши керак эди», деган фикр келди Барушканинг хаёлига, лекин ҳеч нарса демади. Эшик очилди. Башараси хунук бир аёл шам ёғдусида уларни бошдан-оёқ кўздан кечириб, кейин ичкарига киришга рухсат этди.

— Э, сизмидингиз, қувноқ хушрўй йигит, яхшигина жонон топибсиз-ку!— деди у кулиб, шамни Барушкага яқин тутиб, унга яна бир тикилди.

Аёлнинг хунук қаҳқаҳаси ва Барушкани бошдан-оёқ кузатиб тикилишлари шунчалик заҳарли эдики, қизнинг беихтиёр ранги оқарди, сесканиб кетди. Бир қараш билан кишини чақадиган одамлар ҳақида у кўп эшитган эди, майхона бекаси унга шунақа нигоҳ билан боққан эди.

Яқин эшикдан гитара товуши, ашула, чинқириқ қу-

лоққа чалинди, рассом йигит бу ерда кимлар борлигига қизиқди.

— Ҳаммаси ўртоқларингиз,— деди қовоқхона бекаси ва унинг қулоғига алланималарни шивирлади.

— Биз бу ерга кирмаймиз, юқорига чиқамиз, вино бериб юбор,— деди унга йигит ва Барушкага, майлими, дегандек нигоҳ ташлади.

Барушка ҳеч нарса демади, лекин авзойидан бу ер унга маъқул бўлмагани сезилди.

— Наҳотки бирга ўтиришимиздан чўчиётган бўлсангиз?— сўради йигит.

Барушка бошини мағрур кўтариб, деди:

— Сираям чўчиётганим йўқ!

— Ундай бўлса — бир кўзача вино ва печенье бер, шамни эса буёққа ол.

Шундай деб у қовоқхона бекасининг қўлидан шамдонни олди ва тор тик зинапояни ёритиб, юқорига кўтарила бошлади. Бека жилмайганча нари кетди.

«Галати дўкон экан бу!»— яна ўйлади Барушка, зинапоядан юқорига чиқаётганда. Бу ер ҳақида бирор ёмон фикр унинг хаёлига келмаган эди. Ёмон қовоқхоналарга жуда бадавлат кишилар ҳам бориб туриши, бу ерларда яхши винолар бўлиши ҳақида хўжайин хотинига гапирганини эшитган эди.

Улар қоронғи даҳлизга чиқишди. Рассом бир эшик олдида тўхтаб, уни очди, ичкарига кириб, торгина хонани ёритди. Хонада тўшак, юз-қўл ювиладиган жой, эски бир диван, икки стул ва столдан бошқа нарса йўқ эди. Барушка бир зум эшик олдида тўхталди, хона ичига таажжубланиб нигоҳ ташларкан, рассом йигитга қараб, хавотирланиб деди:

— Қаёққа олиб келдингиз мени, пан Лесенский?

Войтех Лесенский — рассомни шундай деб аташарди — ёмон одам эмас, лекин бир оз енгилтаклиги бор эди. Қизнинг хавотирланиб берган бу саволи унинг онгига бориб етди, Барушканинг тик ва соф нигоҳи эса унинг вужудига қадалиб, яшиндек ёритди, ҳар қандай чиркинликни даф этди ва уни ўйлаб қарашга ундади. Войтех ўз ниятидан ўзи уялиб кетди. Шармандали фикридан пушаймон еди, ҳарна бўлса ҳам Барушкада ўзининг тўғри йигитлиги ҳақида шубҳа туғдирмаслик учун у билан яхши муомала қилишга ҳаракат қилди.

— Нима бўлди? Менинг ҳақимда ёмон фикрга кел-

дингизми дейман?— у шундай деркан, авзойи гӯё қизда туғилган нотўғри фикрдан ранжигандек бўлди ва иложи борича самимийликка интилиб, илова қилди:— Ҳеч нарсадан қўрқманг. Худо ҳаққи — бу ерда сиз мутлақо бехатарсиз.

Самимий оҳангда айтилган бу гап ва деворда осифлиқ турган самбиттол новдаси қадаб қўйилган авлиёлар тасвирига у ташлаган нигоҳ қизни тинчлантирди, Барушка бу ерда яхши одамлар ўтиришаркан-да, деган фикрда ичкарига кирди. Тез орада қовоқхона бекаси бир кўзача вино ва печенье кўтариб келиб қолди, унинг қиёфаси Барушкани яна хавотирлантирди.

— Иштаҳаларингиз карнай бўлсин!— деди у, кинояли нигоҳ ташлаб.— Шўх йигит, дидингиз ҳамиша ҳам чакки эмас-а!

Бу гапларнинг ўзи ҳам, гапнинг заҳархандали оҳанги ҳам Лесенскийга ёқмади. Барушканинг стули ортидан туриб у аёлга гапни калта қилиб, тезроқ чиқиб кетишга имо қилди.

— Бўпти, тушунарли,— деди аёл, яна Барушкага заҳархандали нигоҳ ташлаб, сўнг хонадан чиқиб кетди.

— Нима тушунарли бу хонимга?— чўчиб сўради Барушка.

— Гапининг маъниси йўқ,— Барушкани тинчлантиришга уринди Лесенский.— Парво қилаверманг. Эси жойида эмаслиги кўриниб турибди-ку, сезмаяпсизми?

— Эси жойида эмаслигидан кўзлари ҳам бежо бўлса керак,— деди Барушка.— Ҳар тикилганида ғалати бўлиб кетдим. Бунақа жиннини нега меҳмонлар қошига юборишади?

— Хўжайиннинг қариндоши,— жавоб қилди Лесенский.— Вазифасини яхши уддалайди, миждозлар эса бемаъни гапларига парво қилмайдиган бўлиб қолишган.

Бу изоҳдан Барушка қаноат ҳосил қилди ва тез орада ҳар қандай гумонлари барҳам еди. Лесенский одоб сақлаб, қизни ҳурмат қилган ҳолда у билан очилиб-яйраб дўстона суҳбатлашиб ўтирди. Суҳбатлашган сари у Барушкага мафтун бўла борди, қизнинг билимдонлигига, фикрларига тўла тушунганига, ҳаёт ҳақидаги соғлом мулоҳазаларига қойил қолди. Қизнинг олижаноб ҳис-туйғулар билан тўлиб-тошган беғубор қалби қаршисида таъзим қилди. Барушкага нисбатан ҳурмати ва муҳаббати ошган сари кўнглига келган шум фикр-

дан пушаймони ортди, бу қилғилигим, ишқилиб, бирор ёмон оқибатга олиб келмасин-да, қизнинг шаънига доғ тушириб қўймай, деб чўчий бошлади. Кўча аёллари бўладиган бунақа жамоат жойларини назорат қилиб туриш ҳақидаги қонунга кейинги вақтларда жиддийроқ аҳамият берилаётганини у яхши биларди. Бундай жойларга билмай кириб қолган қизларга полициячилар шафқатсизлик қилганларини у кўп кўрган эди, шўрлик қизлар бундай шармандаликдан халос этилгудек бўлсалар, хурсанд бўлган, бундай жойларга бошқа қадам босмаган бўлардилар. У Барушканинг ўшанақа жамоат жойида турганини, бу ерга полиция патрули кириб келиши ва бегуноҳ қизни шарманда қилиб олиб кетиши мумкинлигини ўйлаб, ташвишлана бошлади. Тезроқ кетишга интилиб, шошилмади ҳам. Кўнгилли суҳбат билан вақт сезилмай ўтаётганидан мамнун эди у. Лесенский қизнинг қиёфаси хаёлидан яхши сақланаётганини, уйга қайтганда, албатта, унинг портретини ишлашини, бу портретни қизнинг отасига юборажакларини айтди. Бундан Барушка жуда хурсанд бўлиб кетди. Барушка портретини кўриб отаси қанчалик хурсанд бўлишини, уни қўни-қўшни, танишларга кўрсатишини кўз олдига келтирди.

— Лекин, мен, Барушка, бу рўмол билан чизмайман,— деди Лесенский.— Олинг бошингиздан! Мен сочингизни ўзингизга ярашадиган қилиб тараттирмаман.

Барушка итоаткорлик билан бошидан рўмолини олди, унинг қоп-қора чилвир сочи елкасига тўлганиб тушди. Войтех мафтун бўлиб тикилди. У қўли билан қизнинг сочини силаб, портретга ярашадиган қилиб қўйди, Барушкага боқиб, унинг тиниқ пешонасидан ўпгиси келди — ўзини тия олмади. Барушка сесканиб, йигитга ўқрайди, йигит тиз чўкди, унинг қўлларидан тутиб, кўзларини қизнинг кўзларига қадаб, ҳаяжон билан деди:

— Барушка, азизим, мендан шубҳаланишга бирор асос борми? Ишон, сенга нисбатан ҳеч ҳам ёмон ниятим йўқ, фақат бир ўпгани рухсат эт. Мени эртагаёқ киришадиган ишга илҳомлантир, кейин... кейин бахтиёр яшаш насиб қилсин иккаламизга!

Барушка атиргулдек қип-қизарди, қалбига қулоқ солишга ҳам, ахлоқ-одобга риоя қилишга ҳам ҳайрон

бўлиб — қай бирини танлашини билмай турди. Бир зум иккиланиб, сўнг бошини Войтехга эгди, лаблар лабларга ёпишди. Йигит билан қиз ҳамма нарсани унутиб, бир-бирининг бағрига ёпишган бир пайтда пастдан эшитила бошлаган шовқинни сезмадилар, зинапояда дукурлаб, улар турган хонанинг эшигига яқинлашаётган қаддам товуши уларнинг қулоқларига кирмади. Эшик тўсатдан очилди.

Остонада полиция офицери муҳайё бўлди, у қўл остидаги бир неча кишини бошлаб келган эди.

— Эҳе, бу ерда ҳам жононлардан бор экан-да. Олиб чиқинглар!— дағаллик билан фармойиш этди у. Полициячилардан бири Барушкага яқинлашуви биланоқ Войтех орага тушиб, деди:

— Мен Войтех Лесенский, рассомман, қасам ичманки, бу қиз бегуноҳ. Шу дақиқагача у қаерда турганини хаёлига келтиргани ҳам йўқ эди. Бу ерга уни мен олиб келдим, аҳмоқона ишим учун энг оғир жазога гирифтор қилишларингизга тайёрман, лекин бу қизни ранжитишга йўл қўймайман!

— Гувоҳ керак эмас,— деди офицер қўполлик билан.— Нима қилган бўлса, қилғилиғи учун ўзи жавоб беради.

Офицер билан мунозара фойдасиз эди. Бағритош, дағал одам эди у, қонунни кўр-кўрона бажариб одамларда нафрат туғдирадиган, қалбсиз мансабдорлардан эди. Яхши гап билан илон инидан чиқишини билмасди у, ишқилиб, қонунни бажарса, иш билан ўзидан юқори мансабдор олдида обрў орттирса бас эди унга. Лесенский у билан гаплашиб, муродига етолмаслигига кўзи етгач, полициячилардан бирига пул тутқизди, извош ёллашни ундан илтимос қилди, ўзи ҳам қиз билан бирга полиция участкасига боражагини айтди, лекин офицер бунга рухсат этмади, қўполлик билан:

— Менинг одамларим ҳар қанақа аёлларга хизмат қилавермайди!— деди.

Полициячилар қўлга тушган аёлларни йиғиб келтиришди, офицер Барушкани ҳам уларга қўшиб, пастга олиб туришни буюрди.

Барушка ҳаракатсиз, ҳайкалдек қотиб турарди, аёлларга қўшиб олиб кетилишини пайқагач, алам билан қўл чўзиб:

— Худо олдида мен учун жавоб берасиз, пан Ле-

сенский!— деди ва шамоля синдирган гул новдасидек ерга қулади.

Войтехни титроқ босди. Раҳми келиб, юраги зирқиради, тишини тишига қўйди, кўзлари чақнади, авзойи қаҳрланган шерни эслатарди.

— Ҳеч кимнинг ёрдам бергиси келмаяпти-я, ўзим ёрдамлашаман!— деди у.

Бир сапчиб, офицерга ёпишди, уни боладек даст кўтарди, у билан бирга диванга ағанади. Бир қўли билан офицерни босиб туриб, стол устида турган пичоққа бўш қўлини чўзиб, уни олди, рақибининг кўкрагига ўқталди. Бу иш яшин тезлигида рўй берганидан полициячилар гангиб қолдилар, улар бошлиққа ёрдамга шошилишди, бироқ бошлиқ: «Яқинлашманглар!»— деб бақирди. Чунки у йигитнинг жаҳлини сезиб турар, улар яқинлашгудек бўлса, пичоқни шартта санчиши мумкин эди.

— Қизни бўшатиб юборинглар!— деб талаб қилди Лесенский.— Худо ҳаққи қасам ичаман, то тирик эканман, уни шарманда қилдириб қўймайман.

Полициячилар ваҳима ичида Барушкани қўйиб юборишди.

— Тез қоч бу ердан!— қичқирди Лесенский; шўрлик қиз зўрға ўзига келган эди, столдан рўмолини олиб, телбаларча гандираклар зинапоядан тушди. Войтех пастдаги эшик тақиллаб ёпилганини эшитди, яна бир зум кутиб турди-да, Барушка олислаб кетганига, таъқиб этувчилар энди унга ега олмасликларига кўзи етгач, пичоқни бир бурчакка улоқтирди ва кескин:

— Мана энди мен сизларнинг ихтиёрингиздан!— деди.

Полициялар унга ёпирилишиб, қўлларини боғлашди, уларнинг бошлиғи ғазаб ва уятдан ҳали ҳам ўзига келмаган эди.

Тўсатдан кўча томондан шовқин, қичқириқ эшитилди, офицер макр билан тиржайиб, иблисона қувонч билан Войтехга тикилди:

— Аҳа! Жонон қочиб қутулолмабди-ку!

Войтех титраб кетди, боғланган қўлларини ечишга интилди, лекин бунинг иложи йўқ эди.

Маълум бўлдики, яқин кўчаларга полиция постлари қўйилган экан, киши ачинадиган, аслида пок бўлган бунақа қизлардан баъзилари шармандаликдан қўрқиб, жонлари борича қочган ҳоллар бўлган, шу туфайли

бунга қарши тadbир кўрилган эди. Мана, бу гал адашган бегуноҳларнинг бирортаси ҳам полиция чангалидан қочиб қутула олмабди. Барушка ўшаларнинг бири эди. Томошага оломон тўпланди. Қизиқишиб, шу билан бир қаторда, нафрат билан тикилишаётган кишилар нигоҳидан ўзини олиб қоча олмаган бегуноҳ шўрлик қизнинг аҳволини кўрсангиз эди! Ҳеч кимдан бирор оғиз яхши гап эшитмади у. Лаънатлаб айтилган гапларигина қулоғига кирди.

Томошага чиққан жажжи қизчалар оналарига қараб, Барушкани кўрсатишиб, бу чиройли опа нима қилган, деб сўраганларида оналар қизариб, ноилож: «Она-сига ёлғон гапирган»,— дейишди. Олифта йигитчалар Барушкага бир кўзли ойнаклари орқали қараб, уни ҳақоратлашди. Уларнинг орасида бошқа жойда, бошқача шароитда учрашишга муштоқ эканликларини ифодалаган уятсизлар кам эмасди.

Барушка ер ёрилишини, уни тезроқ юта қолишини жуда-жуда истарди. Бечорага юзини бекитишга ҳам рухсат этишмади, бераҳм соқчи бир неча марта қўлидан рўмолини силтаб тортиб олди. Ниҳоят шарм-ҳаё ва алам косаси тўлди — Барушка тош йўл ўртасида ҳушсиз қулади. Уни кўриб, оломон орасидан раҳмдил бир аёл чиқиб, бахтсиз қизга яқинлашди, ўз бошидаги рўмолини ечиб, қизнинг юзига ташлади. Лекин соқчи шу заҳотиёқ қизнинг бўздек оқарган юзидан рўмолни юлқиб олди-да, эгасига отди, унинг бу ишини ўринсиз саховат ҳисоблаб, аёлни сўкди.

Қўлга тушган бошқа аёлларни ҳам олиб келишди, полициячилар қиз ўзини жўрттага ҳушдан кетганга солмаганига ишонч ҳосил қилишгач, уларнинг икkitаси қизни икки ёнидан тутиб тиклади ва турмага томон судрай кетди.

Тинтув пайтида аёллар билан ўтиришган эркаклар ҳеч қандай жазога тортилмади, танбеҳ ҳам берилмай, уйларига жўнатиб юборилди. Лесенскийни полициячиларга қўполлик қилгани учун туртиб-туртиб аёллар орқасидан олиб кетишди. Оломон орасида унга қараб миш-мишлар авжига чиқди, йигит ўз севгилисини қаҳрамонона ҳимоя этгани ҳақида гап тез тарқалган эди. Аёллар унга зимдан қараб афсусланишди, ярамас бир қиз учун ўзини бекор қийнабди-да, дейишди, эркаклар эса очиқдан-очиқ унинг рицарлигидан кулишиб, эрмак

қилдилар. Лесенский турткиларга ҳам, аёлларнинг аф-сусларига ҳам, эркакларнинг эрмакларига ҳам парво қилмас, бутун фикри-зикри қийналган қизда эди, бунга ўзи сабабчи бўлганидан изтироб чекаётган эди.

Барушка кўзини очиб, қоронғи турма камерасида тахта каравот устида ётганини, атрофида бир неча аёл гимирлашаётганини кўрди. Оппоқ кўксини тез бекитди, кучга киритиш умидида унга тутқизишган арақни олмай, итарди, сув беришларини илтимос қилди. Бир аёл сув келтиришга жўнади, бошқа бир аёл эса Барушкага узатилган арақни олиб, яйраб ичди, бу иши учун турма назоратчисидан яхшигина туртки еди. Арақ Барушкага келтирилган, турма назоратчисининг қизга раҳми келиб берган арағи эди! Барушка сув учун миннатдорчилик билдирди. Назоратчи кетгандан кейин ҳамма ўз ўрнини топиб, уйқуга ёнбошлади.

Қутилмаганда дуч келинган бу фалокат Барушкани шунчалик гангитиб қўйган эдики, рўй берган воқеага ҳали ҳам тушуна олмай турган эди. Атрофда ҳамма тинчиганда қиз ўз бахтсизлигини тўла ҳис этди, аччиқ-аччиқ кўз ёши тўка бошлади. Аламидан юраги ёрилгудек эди. Қизнинг ҳўнграб-ҳўнграб йиғлаётганидан камерадаги айрим аёлларнинг уйқуси бузилди, улар сўкина бошладилар. «Аҳмоқона йиғингни бас қил, ўз ғуссамиз ҳам етарли»,— дейишди унга.

— Секироқ бақиринглар!— деб қичқирди уларга бир аёл.— Йиғлайверсин, енгил тортади. Унинг аламини мен тушуниб турибман.

Шу гапни айтган аёл ўрnidан туриб, Барушкага яқин борди, унинг кўз ёшларини этаги билан артиб, юпатишга киришди:

— Тинчлан, азизим,— деди у.— Дақиқа жароҳатлантиради, вақт даволайди. Бу ерга илк марта тушганимда мен ҳам уятга чидай олмайман деб ўйлаган эдим, мана ҳозир парвойифалакман. Ҳаммаси бир комедия, биламиз ахир. Шаҳарга хизматга кириш учун қишлоқдан келганимда ёш, чиройлигина, пок қиз эдим. Танишим йўқ эди, шунинг учун ҳам баланд-пастни тушунадиган бир кампирнинг хизматиға муҳтож эдим. Шундай бир кампирни топдим, лекин у, ҳозирча муносиброқ жой йўқ, деди. Бир кун кутдим, икки кун кутдим, орадан уч

кун ҳам ўтди. Ёнимдаги пулимни биринчи куниёқ сарф-лаб тугатган эдим. Оч қола бошладим, жой чиқавермади, садақа сўрашга уялардим. Арзимаган пулга рўмолимни сотдим. Тўртинчи кун кампирникига бир аёл келди. Мен унга маъқул тушиб қолдим, ўйлаб ҳам ўтирмай, қўлимга икки тилла тутқизди, мен кампир билан маслаҳатлашмоқчи бўлдим, бу аёлнинг авзойи ёқмаганини кампирга айтдим. Кампир гапимдан кулди, гапни иккита қилмай, бораверишни маслаҳат берди. Бу аёлдан хурсанд бўласан, ҳали хизмати маъқул бўлиб қолади, деди. Нима қилишим мумкин эди? Уша аёл билан бирга кетдим.

Мен борган жойда саккиз қиз бор экан. Улар мени яхши кутиб олишди — атрофимни ўраб олиб, қўлимдаги тугунимни олишиб, мени ювиниладиган бир хонага олиб боришди, ювиндим, хўжайин берган кийимларни кийиб ясаниб олдим. Кейин мени дастурхон ёзилган стол ёнига ўтқизишди. Шунақа таомлар билан меҳмон қилишдики, бунақа овқатларни умримда кўрмаган эдим. Роса вино ҳам ичиришди. Оч эдим, шунинг учун ҳам ўзимни қистаттириб ўтирмадим, уларнинг эътиборларидан мамнун эдим, назаримда эртак оламида яшай бошлаганга ўхшардим. Улар мени маст бўлгунимча ичиртириб, бошқа бир хонага олиб боришди, топ-тоза тўшакка ётқизиб қўйишганини биламан. Уша кеча тақдиримни ҳал қилди: эрталаб уйқудан турганимда шармандали савдо қурбони бўлганимни пайқадим.

Аламим зиёда бўлди, одамларга қайси юз билан қарайман энди, деб хуноб бўлавердим, кейинги кечаси патруль кириб келиб, таваллоларимга, кўз ёшларимга аҳамият бермай, мени бошқалар билан бирга турмага олиб келишди. Шу ерда, худди шу камерада, ҳозир сен йиғлаб турган жойда мен ҳам роса йиғлаганман. Турмадан озод қилганларидан кейин иш қидирдим. Гадо нон тилангандек, мен иш тиланиб юрдим, ёвгон шўрва билан қорнимни тўйғизсалар ҳам рози эдим, лекин бировлар менинг меҳнатимга муҳтож эмаслигини айтар, бошқалар менга ишонишмас, баъзилар эса мендан жирканишарди. Хуллас, раҳмсиз одамларни лаънатлаб-лаънатлаб, қорнимни тўйғизишадиган ўшанақа жойга яна боришга мажбур бўлдим, шундай қилиб, бутунлай ҳалок этдим ўзимни.

Аёлнинг кўзидан чиққан икки томчи ёш Барушка-

нинг оппоқ елкасига тушди. Ўз бошига кулфат тушган киши бировнинг кулфатини яхши тушунади, Барушка тубанлик қаърига улоқтирилган, лекин ҳали ҳам меҳрибон қалбли аёлнинг қўлини чуқур хайрихоҳлик билан сиқди. Лекин у аёлнинг ғуссаси кўпга чўзилмади. Йиғлади, қисматини лаънатлади, кейин тинчланди, ҳамма қатори ухлашга ётди.

Фақат Барушка ухлай олмади. Ўпкаси тўлиб-тўлиб йиғлайверди, ҳеч ким юпата олмади уни. Алами бениҳоя, ғуссадан юраги ёрилгудек эди. Илгарилари Барушка бирор нарсадан хафа бўлса ибодат қилиб, кўнглини ёзар, пок қалби хотиржамланар эди. Ҳозир ҳам совуқ полда тиз чўкиб, қўлларини қовуштириб, ибодат қилишга уринди, лекин оғзидан чиққан сўзлар аламинигина ифодалар эди: «Худойим, наҳотки шунга йўл қўя олдинг?» Қиз ибодат йўлидан четга чиқиб, нуқул ўз кулфатидан нолир эди: «Худойим, ҳақ ҳимоячисини бўлганингда, бунга имкон бермаган бўлар эдинг!»

Эрталаб Барушкани терговга олиб чиқишди. Яқиндагина қувноқ, чиройли бўлган қизни таниб бўлмасди, бир кечада сўлиб қолган эди. Ғам-алам билан ўтган бир кеча унинг қиёфасини ўзгартган эди. Терговчи меҳрибон, фаросатли одам эди, бир қарашдаёқ қаршисида турган қиз кўпни кўрганлардан эмаслигини фаҳмлади. Барушкани тергов қиларкан, уни қамоққа олиб чакки иш қилинганини тушунди. Қизга раҳми келди, уни ноҳақ қийнаганларга нисбатан қаҳри келди, лекин юрагиде пайдо бўлган ғазабга эрк беришнинг фурсати эмас эди, бунинг иложи йўқ эди, қизни тез озод қилишга фармойиш берди, унга оталарча насиҳат қилиш билан кифояланди. Барушкани турма дарвозасига олиб бориб, кўчага чиқазиб юборишди.

Кўчадан аллақандай одамлар ўтаётган эдилар. «Вой худойим, кеча улар менинг шармандалигимни кўришган», Барушканинг хаёлидан шу фикр ўтди, уятдан қизариб, ўзини дарвоза ичкарасига яширмоқчи бўлди, дарвозани роса тиқиллатди. Қамалишини истамайдиган кишиларнигина турмага тиқишади. Барушка қийналиб, ҳафсаласи пир бўлиб, дарвоза олдидаги скамейкага ўзини ташлади ва ўйга берилди, энди қаёққа боради? Славичковларникига борсинми? Бека уйга киритмайди — бу аниқ. Бошқа бирор жойга хизматга борсамикин? Турмадаги аёлнинг саргузаштини эшитди,

таниш бировнинг маслаҳатисиз хизматга кирмайди у. Уйига, отасининг олдига борсинми? Отасининг кўзига қайси кўз билан қарай олади энди? Отаси уни бирдан-бир юпанчи, бирдан-бир фахри деб биларди, ҳамма ҳам ҳурмат қиларди уни, ҳамма яхши кўрар эди; шаҳарчанинг кўрки эди у! Ҳамманинг кўзи олдида шарманда қилинди, энди уйга қандай қайта олади? Йўқ, қайта олмайди уйга! Қаёққа боради?

— Биттагина йўл бор, ўша ёққа бора қолай,— деди Барушка, қатъий қарорга келиб, ўрнидан турди, бирдан-бир ўша йўлга равона бўлди. Ранг-рўйи оқариб кетган бу қиз қаёққа бунча шошилаётганикин, деган фикр билан унга тикилишганлар кўп бўлди, лекин Барушка уларни пайқамас эди. У кўчадан-кўчага ўтиб шаҳар дарвозасидан чиқди. Кўприкдан ўтиб, қирғоқ бўйлаб бурилди-да, атрофга қараб ўтирмай, ўзини дарёга отди. Барушка ўзини сувга ташлаган жой чуқур эмасди, яқингинада қайиқлар турар, уларнинг бирида кимнидир кутиб икки эркак ўтирган эди. Сув оқими Барушкани гирдобга тортаётган бир пайтда улар қайиқни тез ҳайдаб, қаршилиқ кўрсатганига қарамай, Барушкани сувдан тортиб олдилар-да, қирғоққа олиб чиқдилар. Оломон тўпланди.

— Э, кеча полиция олиб кетганлардан биттаси-ку,— деди аллаким.

— Э худо!— дея чинқириб йиғлади Барушка.— Бунақа деманг, менинг ҳеч гуноҳим йўқ эди!

У шундай деб, яна дарёга томон югурди. Лекин изтироб уни ҳолсизлантирди, гандираклаб, ҳушидан кетди, балиқчилар уни йиқилаётганда тутиб қолдилар.

Барушканинг чинқириб йиғлаганини йўлдан ўтиб бораётган бир хоним эшитган эди. У извошчисига каретани тўхтатишни буюрди, нима бўлганини одамлардан сўради. Рўй берган воқеани унга айтдилар, хоним шундан кейин каретадан тушди, қизни эҳтиёткорлик билан каретага олиб бориб ўтқизишни балиқчилардан илтимос қилди. Хоним уларга миннатдорчилик билдириб, каретасига ўтирди, шаҳарга томон жўнаб кетди.

— Энг оғир пайтларда худонинг ўзи ҳолимиздан хабардор,— деди кекса бир балиқчи олислаб кетаётган извош орқасидан қараб.— Шўрлик қизнинг омади келди,

Барушка қучогида ҳушига келган, кўриниши салобатли, кўзларидан меҳр ёғилиб турган бу хоним ким бўлди?

Энг бадавлат ва асилзодалар хонадонларидан унинг кимлигини сўраганингизда сизга — пани Милинская, бадавлат, бепарзанд хоним, ақлли, баобрў, ҳамманинг эҳтиромига сазовор, лекин, афсуски, жинни феъл бир аёл, деб жавоб қайтаришарди! Башарти камбағалларнинг кулбасига киришга журъат этиб, пани Милинскаянинг кимлигини суриштирсангиз, сал бошқачароқ таърифлашган бўларди.

— Бу аёл онамиздек, юзларча бечоралар ҳар куни дуо қилади уни,— деб жавоб қилишарди сизга.— Ҳеч қачон ҳеч кимдан маслаҳату ёрдамини дариг тутмайди у: У бизларнинг, пушти паноҳ — фариштамиз.

Барушка ҳам ҳушига келиб, ўзини извошда, ҳамдардлигу меҳрибонлик билан тикилаётган бадавлат хоним рафоқатида кўрганида хаёлидан шундай фикр кечди. Барушка рўй берган воқеага тушунмай турган эди: ўнгими, тушими — фарқ қилолмаётган эди. Шунда пани Милинская унга қўлини бериб, ёқимли майин овозда деди:

— Хотиржам бўл, шўрлик! Бегуноҳ бўлсанг, мен оналик қиламан сенга, агар гуноҳкор бўлсанг-у, гуноҳингни ювишни истасанг, ёрдамлашаман, ҳамишаликка суянчиғинг бўламан.

— Эй худо,— деди Барушка ва хонимнинг олдида тиз чўкди.— Кўнглимда одиллигингга шубҳа уйғонган эди, сен бўлсанг ҳузуримга фариштангни юборибсан-а!

Барушка кўзларидан дув-дув ёш тўкиб, меҳрибон хонимнинг қўлларидан ўпди. Хоним эса эгилиб, унинг пешонасидан ўпди. Барушканинг қоп-қора сочига икки томчи ёш тушди.

Извош чиройли бир уй олдида тўхтади. Шу ондаёқ дарвозадан бир нечта қиз югуришиб чиқишди. Улар Барушкага зинапоядан кўтарилишда ёрдамлашдилар, кейин эса хонимнинг фармойишига мувофиқ бир хонага олиб бориб, кийинтиришди ва тўшакка ётқизишди. Пани Милинская Барушканинг гоҳ ҳарорати кўтарилиб, гоҳ совқотаётганини кўриб, дарров ўз хонадонининг врачини чақиртирди, қизларни кетқизиб, ўзи Барушканинг боши устида турди, унинг қўлидан тутиб, ўз жо-

нига ўзи қасд қилишига нима сабабчи бўлганини эҳтиёткорлик билан суриштирди.

Барушка меҳр-шафқат илоҳасига ибодат қилаётган каби, ундан ҳеч нарсани яширмай, бўлган воқеани гапириб берди, одамларни яхши билган пани Милинская бегуноҳ қиёфали бу қизни кузатиб, алдамаётганига ишонч ҳосил қилди. Дарё қирғоғида вақтида муҳайё этгани учун у худога шукр қилди, кейин Барушкага насиҳат қилиб, уни хотиржамлантирди, худо хоҳласа, ҳали ишинг ўнгидан келади, деди. Унинг гаплари Барушканинг изтироб чекиб, қийналган жонига, навқирон қалби ярасига малҳам бўлди. Руҳи ҳам, тани ҳам кучсизланган шўрлик қиз ниҳоят уйқуга кетди, уйқусида ҳам ғалати тушлар кўриб, чўчиб-алаҳлаб ётди, врач келиб, қизнинг қаттиқ иситмалаётганини айтди, ишқилиб, безгак бўлмасин, деди. Барушкани ростдан ҳам безгак тутаётган эди, илло пани Милинская беморга ўз онасидан ҳам ортиқроқ парвона бўлди.

Барушка оғриб, тўшакда ётган биринчи кунинёқ унинг олдига Каченка етиб келди. У дугонасининг бошига тушган мусибатдан огоҳ бўлган, эшитган заҳотиёқ уни қидириб топиш пайига тушган эди. Пани Милинская Барушканинг ўзидан эшитганларини унга ҳикоя қилди, Каченка эса йиғлаб, рўй берган воқеада ҳаммадан кўпроқ ўзи айбдорлигини айтди, Барушкага яхши бир дўст топмиш кераклигини маслаҳат қилганини гапирди, бу — Лесенский билан яқинроқ танишувига сабаб бўлган, деди. Каченка ўзини-ўзи шунчалик қаргай бошладики, пани Милинская бу иши учун яхшилаб уришиш ўрнига, уни юпатиб-тинчлантирди.

Пани Милинская Барушка тузалганидан кейин у хизматда бўлган хонадонга бориб, ўша ерда бир оз тургани маъқул, деб ҳисоблади: одамлар унинг ҳақида ёмон фикрда бўлишмасин, деди. Меҳрибон хоним бу масалага пани Славичкова қандай қараркин, бегуноҳ ҳолда ёмон отлиққа чиқиши мумкин бўлган қизни ҳимоя қилишга у рози бўлмасмикин, деган хаёлда уникига шахсан ўзи борди. Эрининг қариндоши бўлгани учун ҳам пани Славичкова қизни ҳимоя қилади, деган умидда эди, лекин бу гал янглишди у. Пани Славичкова Барушка ҳақида эшитгиси ҳам келмади, қисқа ва лўндагина қилиб:

— Барушка гуноҳқорми, гуноҳқор эмасми — аҳамия-

ти йўқ. Ҳамманинг кўз ўнгида шармандаси чиққан, бунақаларга хонадонимиздан жой бериб, наҳсга қолайми!— деди.

Пани Милинская бу аёлга қизнинг мутлақо беғуноҳлигини исботлаб ўтиришнинг кераги йўқлигини тушунди; нима дейишини ҳам билмай, бир зум жим қолди, кейин Барушканинг нарсаларини ва унга Лесенский ёзган мактубни олиб, орқасига қайтди.

Барушка, албатта, пани Милинскаянинг ҳар қандай маслаҳату насиҳатларига қулоқ солар эди, лекин яна энага билан ошпаз аёлнинг қошида бўлишни истамас, уларнинг масхаралашларига қулоқ солишга тоқати йўқ эди. Пани Милинская қайтгандан кейин Барушкага амакиваччасиникига бормаслигини айтиб, унга Лесенскийнинг мактубини тутқизганида қиз қанчалик хурсанд бўлганини кўрсангиз эди! Унинг оқарган юзларига қизиллик югурди, лекин мактубни олмади, пани Милинскаянинг ўзи ўқиб беришини илтимос қилди. Бу ҳам қизнинг софдиллигини исботлаб турар эди. Лесенский қуйидагиларни ёзган эди:

«Шўрлик жафокаш!

Мен сенинг беҳад саховатли қалбингга мурожаат қиламан ва тиз чўкиб ялинаман: мен бетавфиқни лаънатлама! Катта гуноҳ қилиб қўйдим, бунинг эвазига жазомни тортяпман. Қанчалик азобдалигимни билмайсан. Сенинг айбинг йўқлиги азобингни енгиллатади, мен учун эса бундай нажот йўқ — гуноҳкор виждоним ўтда қовуриляпти менинг. Бир нарсагина мени сал юпатади — сенинг номусингни ҳимоя қилиб қўлимдан келганини қилдим, шу йўлда жонимни қурбон этишга ҳам тайёр эдим. Жасоратимни айтиб, қимматимни оширмақчи эмасман, лекин сендан илтимос — мендан нафратланаверма, ранжийверма, қалбингдаги ғазаб музини эрит, эътиборингни жалб қилиб, менинг таклифимга қулоқ сол. Уйлайманки, сени уятга қўймаслигининг бирдан-бир чораси, мен, агар, эътироз этмасанг, сени ўз қаллигим деб эълон қиламан. Гарчи ўзимдаё ўзим нафратланиб юрган бўлсам ҳам, ҳар қалай одамлар орасида обрўйим бор, номусини сақлай олмаган бир қизга менинг уйланмаслигимни ҳамма яхши билади.

Биламан, сенинг тирноғингга ҳам арзимайман, шу

сабабли бир нарсани қўшимча қилишга ошиқяпманки, мабодо менинг таклифимга кўнсанг, менга мутлақо боғланиб қолмаслигинг ҳам мумкин. Эркинг қўлингда, агар хоҳласанг бирга бўлармиз, хоҳламасанг — ихтиёринг. Нимани орзу қилаётганимни билгинг келадими? Билиб қўй, ҳамиша — тушимда ҳам, ўнгимда ҳам кўз олдимда чеҳрасида қалбий поклик ҳамда беқиёс назокат балқиган бир фаришта турибди. Уша фаришта ҳузур-ҳаловат масканига — жаннатга бошлаяпти мени, ўша жаннатни истаб, ичкари кирмоққа чоғланганим он у жаннат эшигини беркитиб: «Орқанга қайт! Сен бу жаннатни вайрон этмоқчи бўлгандинг, ҳузур-ҳаловат насиб бўлмайди сенга энди!» — дейди. Уша фаришта — сенсан, эй покиза малак!

Илтижо қиламан, хатимни олишинг биланоқ жавоб қайтар, мендан мутлақо юз ўғирмаганингни ёзиб, изтиробда қолган қалбимни, хавотир тўла кўнглимни тинчлантир, вақти-соати билан афвингга сазовор бўларман деган умиддаман».

Барушка йиғларди. У хат ёза оладиган даражада эмасди, жавоб мактубини пани Милинскаянинг ўзи ёзмоқчи бўлди. У стол ёнига ўтириб, Лесенскийга қуйидагича жавоб ёзди:

«Тақсир! Бир неча кун муқаддам кўприкдан ўтаётганимда балиқчилар ўз жонига қасд қилиб, ўзини сувга ташлаган бир қизни дарёдан олиб чиққанларини кўриб қолдим. Бу қиз кимлигини фаҳмлаган бўлсангиз керак. Воқеани муфассал тавсифлаб, Сизни қийнаб ўтирмай, шунга айтмайки, шўрликни уйимга олиб келдим, унга оналик қилмоқчиман. Бу бахти қароликдан дардга чалиниб қолди у, лекин ишончим комилки, табиатан бақувватлигидан ва врачнинг ёрдами билан тезда тузалиб кетади. Мактубингизга жавоб қайтаришга мадори йўқ, ҳозирча, бироқ таклифингиз маъқул тушди унга, мен ҳам шундай қилгани тузук, деб ўйлайман. Афсуски, ҳозир, қалби бир-бирига зид туйғулар билан тўлиб-тошган пайтда, никоҳга розилигини ифодалай олмайди. Аёллар қалбини билиш бобидаги тажрибам панд бериб қўймаса, ўйлайманки, Барушка заррача но-

самимийлик қилади деб хавотирланмаса ҳам бўлади — унинг чеҳраси қалбининг энг тиниқ кўзгуси. Сизни ишонтириб айтаманки, аҳдингиз унинг аҳволига ижобий таъсир этади, шафқатсиз жазокор фариштанинг хотиржамлик ва муҳаббат фариштасига айланиши сизга боғлиқ. Бу гапимни яхшилаб мулоҳаза қилиб қаранг, гапингизда собит тура олсангиз, Сизни ҳамиша ҳурмат қилишга тайёрман».

Лесенскийнинг жавоби мунгли бўлди, аммо шу билан бир қаторда, унда қизнинг миннатдорлик ифодаси ҳам бор эди. Шундан кейин Барушка ҳар куни Лесенскийдан мактуб ола бошлади, пани Милинская жавоб қайтариб турди. Бу хатлар Барушкага ҳар қандай дори-дармондан яхшироқ таъсир кўрсатди. У кундан-кунга тузала бошлади, тўшакдан бемалол турган куни Лесенскийга ўз қўли билан ёзилган тубандаги мактубни йўллади:

«Жаноб Лесенский! Сизни бошқача эмас, айнан шундай атаб мурожаат қилаётганим учун мендан ранжиманг. Биз ўзаро аҳдлашган бўлсак ҳам, аҳволимиз шунчалик одатдан ташқарики, Сизни мен бошқача атай олмайман. Хатингизда мени яхши кўришингизни ёзибсиз, лекин мен бу гапингиз раҳмдиллигингиз туфайли деб ўйлайман. Менга ачинганингиздан, тўғридан тўғри: «Икковимиз аҳду паймон қилдиг-у, лекин менга хотин бўлолмайсан!»— дея олмаётганингизни сезиб турибман. Аслида шундайми ё йўқми, буни билмайман-у, лекин, ҳар ҳолда, юрагингизни очиб хат ёзган, менга шунчалик яхшилик қилган экансиз, мен кек сақламаслигим лозим — дўстликка дўстлик билан жавоб қилмоқ керак.

Ўз тажрибамдан биламан, ҳамма ўзини олиб қочи турган одам учун юпатувчи сўз катта аҳамиятга эга. Сиз ҳозир ёлғизсиз, изтироб чекапсиз, бунга мен сабабчман, лекин хатларингизда фақат менинг ҳақимдагина ёзасиз, мен ҳам билишим керак, аҳволингиз қалай, соғлигингиз яхшими? Марҳамат қилиб, ўз ҳақингизда ҳам ёзиб юборинг. Мен, худога шукр, тузалиб қолдим, яна туппа-тузукман, бу ерда ҳамма мени ҳур-

мат қилади, ҳамма ҳамдард, сўкиш керак бўлганларни — бераҳм полициячилару Сизни сўкишяпти. Бу ҳақда ёзмасам ҳам бўларди, лекин яшириш ҳам яхши эмас-да. Бу сўкишлар қулоғимга чалинганда ҳар гал юрагим сиқилади, қийналаман! Сизни ҳимоя қилолмаганим учун кўп хуноб бўламан! Кечагина: «Уни сўкаверманглар, ахир у менинг қайлиғим-ку!» деб юборгим келди. Лекин ўша заҳотиёқ бунинг ёлғон эканини ўйлаб, нима дейишимни билмай қолдим. (Пани Милинскаянинг оёқ товуши эшитиляпти — хатни яшириш керак.)

Э, фариштадек аёл-да! Худди туққан онамдек! Меҳрибон кўзларига тикилар эканман, соборда кўрганим Бибимарямга ўхшатаман уни. Албатта, унинг келаётганини сезиб, мактубни яширишим яхши эмас, лекин бунини яхши эмаслигини айтиб, менга танбеҳ бермасин деб чўчидим, чунки мен оддий иш ҳисоблаб юрган кўпгина нарсаларни шаҳарда ахлоқсизлик ҳисоблашаркан, мен эса, аксинча, бу ерда ҳеч ким аҳамият бермайдиган баъзи нарсаларни ахлоқсизлик деб ҳисоблайман. Нима қилай? Мен оддий бир қизман-да!

Пани Милинская, албатта, ҳаммадан ҳам яхши, шундай бўлса ҳам Сизга нималар деб хат ёзганимни унга гапириб беролмайман, бунақа хат ёзишни ман этиши мумкин-да. Ана унда унинг маслаҳатига қулоқ солмаган бўлардим-да, ахир! Хонага кириб келганда чўчиб кетдим, сиёҳдонни ерга тушириб юбордим, баттарроқ додирадим. У эса ҳеч гап бўлмагандек, менга меҳрибонлик билан нигоҳ ташлаб: «Нега чўчидинг? Сен, ахир, ўз қайлиғингга ёзаясан-ку»,— деди. Менинг қизариб кетганимни кўриб жилмайди ва: «Унга мендан ҳам салом айт, пани Милинскаянинг бизнинг хусусимизда айтганлари амалга ошади, деб ёз»,— деди. Бу гапга тушунмадим! Мен Сизга хат ёзмоқчи бўлганимни яширганим учун пани Милинскаядан кечирим сўрадим, у менинг гапимни бўлди, таажжубланган ҳолда: «Хоҳлаган пайтнингда хоҳлаганингни ёзавер. Қайлиқлар бир-бирига ёзадиган мактуб билан кимнинг иши бор. Лекин хатингга бир кўз ташласам дегандим, қани, қайлиғингни нима деб атаганикинсан,— деб қўшиб қўйди кулиб.— Агар мумкин бўлса, бир кўрай». Мен унга эътироз эта олармидим? «Жудаям совуқ!— деди у, хатимнинг дастлабки мисрасига кўз ташлаб.— Балки бошқачароқ қи-

либ, масалан: «Сени севувчи қаллигинг», деб тугатарсан. Қўзимга дув ёш келиб, ўзимни унинг кўксига ташладим-у, Сизнинг муҳаббатингизга унчалик ишонмаслигимни айтдим. «Агар Лесенский сени чинакамига яхши кўришини билмасам, қизалогим, шундай маслаҳат берармидим?— деди у менга.— Хатни албатта шундай деб тугатгин-а!»

У шундай деб, хонадан чиқиб кетди. Бу суҳбатни Сизга маълум қилишни бурчим деб билдим ва Сиздан шуни сўрамоқчиман: мен онам деб ҳисоблаган аёл айтганидек, Сиз мени чинакам яхши кўрасизми? Фақат Сиз ҳаммасини яхшилаб ўйлаб кўринг, хижолат тортмай, рўй-ростини ёзаверинг. Муҳаббатингиз ўткинчи эканини кўриб, кейинчалик ёнганимдан кўра, ҳозир куйганим маъқулроқ. Агар, мабодо, мен билан бахтли бўла олишингизга кўзингиз етса, мен Сизга қизгин ва самимий жавоб бера оламан: сенга рафиқа бўлишни истайман!

Б а р у ш к а»

Лесенскийнинг жавоб мактубида оташин туйғу ифодаланди. Шундан бир неча кун кейин пани Милинская Барушка билан бирга йигитни кўргани турмага борди, севишганлар оташин муҳаббатлари ифодаланган гаплари билан ва гапларидан ҳам оташинроқ бўсалари билан никоҳ аҳдларини қайд этиб, янада мустақкамладилар. Улар хайрлашгунча пани Милинская хайрлашиш фурсати келганини бир неча марта таъкидлади. Барушка хафа эди: Войтех турмада ҳали анча ётиши лозим эди-да!

Пани Милинская Барушканинг шаҳарда пок номини қайта тикланишининг гамини ейиш билангина чекланиб қолмай, Бартошга ҳам хат ёзиб, ундан қизини кечиришини илтимос қилди. Барушка тузалар-тузалмас, гарчи онасидек бўлиб қолган меҳрибон аёлдан, севгилисидан ажралгиси келмаса ҳамки, ўз уйига шошилди.

Отаси Барушкани самимий кутиб олди, лекин эҳтиётсизлик қилиб ўзини иснодга қўйгани учун уни қаттиқ қойиди. Барушка йиғлай бошлагач, тилини тишлаб қолди-ю, бу ҳақда шундан кейин ҳеч гап очмади, лекин

Барушка бирдан-бир қувончи бўлган қизининг бу қилмиши отани қанчалик хафа қилганини яхши тушунар эди.

Қўни-қўшниларнинг муносабати ҳам ўзгарди. Кўп-ларнинг унга раҳми келар, тажрибасизлик ва ёшлик қилиб қўйганини яхши тушунишар эди. Лекин обрўси тўкилганидан хурсанд бўлганлар, ҳатто унинг обрўси бадтарроқ тўкилишини истовчилар ҳам бор эди. Бир пайтлар Барушка маъқул кўрмаган йигитлар уни айниқса масхаралаб, таъна тоши отиб, миш-мишлар тарқатишарди. Гуноҳ ҳисобланадиган ишни Барушка ўз шаҳарчасида бирор йигит билан қилганида унга ҳеч ким бунчалик танбеҳ бермаган бўларди, балки ҳамма кечириб ҳам юборар, унутиларди ҳам. Лекин унинг ҳақидаги миш-мишлар бошқа шаҳарда рўй бергани сабабли бу иш Барушканинг юрти учун катта иснод саналарди. Бунақанги ярамас қиз лаънатга лойиқ!

Барушканинг ошиқларидан фақат биттасигина унинг беғуноҳлигига ишонарди. Қизни ҳамма гап-сўз қилиб юрган, у яккаланиб қолган бир пайтда шу йигит қизга ўз ҳурмат ва муҳаббатини изҳор қилмоқчи бўлди, никоҳига ўтишини ундан илтимос қилди. Бу йигит Бартошнинг қўшниси — Барушкани кўпдан бери яхши кўриб юрган, бизга таниш йигит эди, қиздан камбағалроқ бўлгани учун илгарилари ишқ изҳор этишни ўзига эп билмаган эди у. Ўз навбатида Барушка уни ҳар жиҳатдан бошқа йигитлардан афзал билар, унинг меҳрибон ва пок қалбли эканига ишончи комил эди. Барушканинг яхши муомаласи унга далда берди. Қиз унинг яхши йигитлигини билса ҳам, таклифига кўнмади, унга бошқа бировнинг қаллиғи эканини айтди. Бу гапдан Яношнинг юраги зирқиради-ю, лекин илгаригидек дўст бўлиб қолаверди. Бир оз вақт ўтгандан кейин Барушка Ярошни кўпдан бери зимдан яхши кўриб юрган олижаноб қалбли бир дугонаси билан таништириб қўйди. Уларнинг бир-бирларига меҳр-муҳаббати кундан-кун ортаётганини кўрган Барушка яхши бир иш қилганидан мамнун бўлди.

Барушка рўзғор ишлари билан овора бўлиб, тинч, камтарона ҳаёт кечириб юрди, ҳовлисида ташқарига чиқмади, одамларнинг гап-сўзлари билан ҳам иши бўлмади, фақат ўз хонадони, отаси ҳақидагина ўйлади. Ишидан отаси мамнун бўлса, қиз ҳам қувонар, отаси-

нинг ҳар бир меҳрибонона нигоҳидан миннатдор бўларди. Войтехнинг муҳаббати унинг бирдан-бир қувончи, йигит ҳамон турмада ётгани эса унинг бирдан-бир ғуссаси эди. Агар уларнинг қалб сирларидан огоҳ бўлгингиз келаётган бўлса, севишганлар бир-бирига йўллаган мактублардан иккитасини эътиборингизга ҳавола қиламан.

Барушка уй ишларини тугатиб, стол ёнига ўтирди ва ҳамма ухлаб қолганига ишонч ҳосил қилгач, мактуб ёзишга киришди:

«Севимли маҳбубим Войтех!

Менга бўлган муҳаббатингга аллақачонлар ишонч ҳосил қилганман, шунга қарамай, бу ҳақда такрор-такрор ёзганимда қувониб кетаман. Лекин бир умрга севишинг ҳақида ваъда бермаганинг маъқулроқ эди, деб ўйлайман. Ахир, бу фақат сенинг хоҳишинггагина боғлиқ эмас, менинг ўзим ҳам шунга интилоғим керак, интиляпман ҳам. Сенга муносиб бўла олармиканман? Бунга хоҳишим кучли, лекин бунинг уддасидан чиқишга кучим етармикин?

Бугун мен ажойиб совғанг билан бизни қанчалар хурсанд қилганинг ҳақида ҳикоя қилмоқчиман. Биров «хомаки чизмаларни олиб боради; деб ёзган хатингни олганимда, менга ёмон нарса юбормаслигингни яхши билсам ҳам, хаёлимдан: «Бу нима бўлдийкин?» деган ўй кечган эди. Кейинги куни ўша нарсаларни олиб келадиган кишини сабрсизлик билан кутдим, йўлини пойладим. Шаҳарликлар ғалати одамлар-да! Гапларингиз ҳам бошқача. Урамни очиб қарасам, нимани кўрдим де? Сенинг «хомаки чизмалар»инг — расмлар экан. Расм бўлганида ҳам қанақанги ажойиб де! Уларга қараб, кейинги пайтларда шаҳарда бошдан кечирганларим кўз олдимга келиб, кўз ёшимни тиёлмадим, бегона киши йиғлаётганимни кўрмасин деб ўрмон томонга ўгирилиб олдим. Ёлғизлик ва даҳшатли, ғуссали кунларим кўз олдимдан кетмади. Шунда меҳрибон пани Милинская билан қисқагина изтиробларим эвазига шундай бахт бахш этган сендай азиз кимсам кўз олдимга келдинглар-у, ишон, алам ёшлари қувонч ёшига айланди. Бунга жаҳлинг ҳам чиқар, нима қилай, ўзимни қўлга ололмай қолдим. Уйга кириб, сен юборган совғанни

отамга кўрсатдим, отамнинг авзойи мени хурсанд қилди. Сен, Войтех, ҳақиқий рассом экансан! Тасвирларинг тирик кишига ўхшайди! Бир италян рассоми уч талерга чизган шаҳримиз оқсоқолининг портрети сенинг картинанг олдида ҳеч нарсага арзимади. Қўшниларимиз ўша портретни мақташиб, бурнининг устидаги холидан оқсоқолга ўхшайди, дейишади, лекин агар рассом уни холи кўринмайдиган ён томондан чизганида ҳеч ким оқсоқолга ўхшатмасди, деб ўйлайман.

Отам расмларингни графиняга кўрсатди; у рассомлик санъатини яхши тушунадиган аёл, буни қара-я, биттасига йигирма дукат берардим, дебди. «Бунча пулга сиз сиз беради-ку», дейди отам. Маҳоратинг шунчалик қиммат туришини сезгач, отам сенга қойил қолди, ёмғирдан сўнг тез ўса бошлаган майса каби минут сайин сенга муҳаббати орта борди. Агар графиня бутун мол-мулкни ваъда қилган чоғда ҳам, расмларингдан биттасигаям алишмасдим! Кичкинагина бир совғанг мен учун унинг бутун мол-мулкдан азизроқ.

Кечқурун отам уйга қайтганимдан бери биринчи марта мени бағрига босиб, меҳрибонлик билан тикилди. Бу сенинг совғанг туфайли, Войтех. Ҳақиқатни билгинг келса, Войтех, отам мендан жаҳли чиқиб юрган эди, мени бадавлат оқсоқолнинг ўғлига бермоқчи эдида, бизларнинг мактубларимиз уни қанчалик хуноб қилганини кўрсанг эди! Энди бўлса: «Барушка, пан Войтехга хат ёзсанг, мендан кўп салом айт, мен кечирдим, чунки у туппа-тузук одам экан», — деди.

Отам шундай деди-ю, ишига кетди. Сенга бу тўғрида ёзар эканман, қанчалик хурсандлигимни билсайдинг! Отам сенинг расмларингни майхонага олиб бермоқчи, ҳаммага кўрсатиб, мақтанмоқчи бўлди, билиб қўйишсин, деди, лекин мен кўнмадим.

Хатингда пани Милинскаянинг мени топган дақиқадаги расмини, кейин ўзингни ва менинг расмимни чизаётганингни ёзибсан. Мен, албатта, хурсандман бундан, айниқса сенинг расмингни кўражагимдан, лекин ҳар ҳолда пани Милинскаянинг тасвири мен учун қимматлироқ бўлади. Мен кўпдан бери унга бўлган миннатдорчилигимиз ва меҳри-муҳаббатимизни қандай ифодаласак, деб бош қотириб юрардим, буни қараки, сен худди дилимдагини топибсан. Уни жуда ҳам чиройли қилиб чиз, сени ҳар қачонгидан қайноқроқ ўпаман. Ме-

ни жуда чиройли қилиб ўтирма. Пайқашимча, мени боримдан кўра чиройлироқ тасаввур қилиб юрибсан. Борди-ю кейинчалик сен ўйлаганчалик чиройли бўлиб чиқмасам нима бўлади?

Эҳ, хатим ҳам чўзилиб кетди-ку! Лекин тез-тез сени ўйлаб хаёл сурганларимни, сени қанчалик яхши кўришимни, ҳамма-ҳаммасини ёзадиган бўлсам хатим юз ҳисса чўзилиб кетарди. Хат ёзишга уста эмаслигим учун кечир, хатоларини тузатиб ўқи. Бирга бўлсак анча ақлим кириб қолар деб ўйлайман. Энди унча-мунча силлиқ ёзадиган бўлиб қолдим-а, тўғри эмасми?

Сени турмадан тезроқ чиқаришайди! Ҳалигача тут-қундалигингни ўйлаб хуноб бўлиб кетаман. Ўзингни эҳтиёт қил, соғ-саломат бўл.

Сенинг Б а р у ш к а н г»

Унга Войтехдан тубандаги жавоб қайтди:

«Азизим, ажойиб маҳбубам!

Уқувсизлик билан, жудаям содда хат ёзганинг учун кечирим сўрабсан, ҳолбуки, хатинг шунчалик равон, тиниқ сувидан кўлнинг туби равшан кўринганидек, муҳаббат, садоқат, меҳрибонликдан иборат хазина яшириниб ётган, бутун нафосату эзгуликни пайқай оладиган беғубор кўзларингдай тиниқ-ку. Мен ана шу хазинани кўлга киритсам, олтинларини тозалайман, қимматбаҳо тошларига оро бераман, сен ҳозир менинг бахтим бўлганингдек, ҳамиша фахрим бўлиб қоласан. Ахир, гулчидан сотиб олинган гулдан кўра ҳар кимга ўзи ўстирган гул қадрдонроқ-ку. Сен менинг тенгим, айни муддаомсан, ишқим барқарорлигига ҳеч қачон шубҳаланма, нималарнидир билмайман, қабилидаги гапларингни қўй. Мен йиллар мобайнида куч сарфлаб эришганларга сен бир зумдаёқ эришасан. Биз бирга ўқиймиз, бирга камол топамиз, энг яхшилардан ибрат оламиз.

Азизам, ўқиб-ўрганиш деган нарсанинг ниҳояси йўқ, агар софдил бўлса, энг билимдон одам ҳам ҳали кўп нарсани билмаслигини тан олади.

Пани Милинскаянинг портретини, ўзимизнинг портретларимизни ҳам битириб, бадний кўргазмага жўнатдим. Мен, албатта, улар томошабинларга манзур бўла-

ди деган умидда эдим, лекин юзларча бошқа картиналар орасида уларнинг биринчи мукофотга сазовор бўла олишини ҳаёлимга ҳам келтирмагандим. Улар мукофотлангач, менга, турмага шунчалик кўп буюртма келдики, уларни бажариш учун жуда узоқ вақт ишлашимга тўғри келади. Ижодий санъатим бунча тез такомиллашганидан кўп танишларим таажжубда, аммо мен бунга сен сабабчи бўлганингни биламан, уларга бу ҳақда гапириб ўтирмайман. Бўсаларинг ҳаётимни ёритди, муҳаббатинг менга куч ва илҳом бахш этди. Илгарилари кайфиятим жойида эмас эди, бирор нарса ижод қилишга қўлим бормас эди, кунларни ланжликда ўтказаётган эдим; энди ишонч ҳосил қилдимки, киши ижод йўлида агар омади келавермаса ҳам маҳоратини ошириш учун меҳнат қилмай, қунт қилмай бир дақиқа ҳам бекор туришга ҳақи йўқ экан. Турма ҳам мен учун ижод мактаби вазифасини ўтаяпти. Сен меҳр-муҳаббатинг билан умримнинг ҳар бир соатига лаззат бахш этиб турибсан, сенга муносиб бўлиш учун бадтарроқ изтироб чекишга ҳам розиман! Пани Милинскаянинг портрети учун менга ваъда қилган мўъжизавор бўсангни бетоқат кутаман.

Портретингни кўрса, отангинг сенга янаям меҳри ортиб кетади деб ўйлайман. Ҳаммадан ҳам шу мени қувонтиради. Сени олиб кетаётганимда шу портретларни отангга эсдаликка қолдирамиз, тўғри эмасми, севгим? Ўзимиз учун эса ҳали портретингни кўп чизаман.

«Хомаки чизмалар» нима деб сўрабсан. Мен сенга юборган расмлар шунчаки бир хомаки чизиқчалар билан чизиб қўйилгани учун шундай деб аталади, сен энди кўрадиганлари ниҳоясига етказилган, ҳақиқий картиналар, кўп ўйлаб, эътибор билан чизилган.

Менинг ишим ҳозир маслаҳатчилар судига берилган. Бир ойдан қолдирмай кўрилади. Ҳимоячининг фикрича, оқланишим керак, мабодо оқланмай қолган тақдирда ҳам, барибир, умумий афвга кўра озод қилинармишман, бунинг устига десанг, шу кунларда яхшигина ном қозониб турибман. Барушка, судга келишингга тўғри келади, мен мутлақо унутиб юборишингни хоҳлаган ўша воқеани ҳамманинг кўзи олдида гапириб беришинг керак. Менинг айбим билан кўп изтироб чекдинг, яна бир кўнгилсиз иш олдингга турибди!

Қанчалар саховатли қалбинг бор-а! Ҳазаб ва наф-

рат деган нарса ёт сенга. Сени шунчалик ранжитган бўлсам ҳам мен ярамасга раҳминг келди, мени юпатыпсан, муҳаббатинг билан тутқинлиқдаги ҳаётимни нурафшон этипсан! Қаршингда чиз чўкиб, беҳад пок фариштам, меҳрибон қўлларингдан қизгин ўпиб қолам.

Войтех»

Лесенскийнинг иши бутун шаҳар аҳлини қизиқтириб қўйди, суд кунни эса зал лиқ тўлди. Ҳамманинг ҳамдард кўзи севишганларга қадалган, ҳамма уларга омад тилар эди. Ҳимоячи сўз олганда зал жимиб қолди. У ўз тақдирини ишониб топширган кишини ҳимоя қилиб, оташин нутқ сўзладики, ҳозир бўлганлардан аксарияти кўнгли бузилиб, кўзига ёш олди. Ҳимоячи Войтехнинг тартибни сақловчиларга қарши қилган ҳаракатини эса қонунга қарши қаратилган ҳаракат эмас, полиция мансабдорининг қонуний ҳуқуқини суистеъмол қилгани, қизга нисбатан қўполлик қилганини кўриб туриб, чидай олмаслик оқибати, деб баҳолади. Шундан кейин у барча ўз ҳолига ташлаб қўйган ва ҳуркак қизнинг ҳис-туйғуларини таъсирли сўзлар билан тасвирлаб, маслаҳатчилар кўнглини ийдирди — маслаҳатчилар орасида қишлоқи қизларнинг тажрибасизлиги ҳаммадан кўра яхшироқ маълум бўлган бир нечта деҳқон ҳам бор эди. Ҳимоячи қизнинг мутлақо айбсиз ва қалби поклигини исботлаб берди, бунга далил сифатида эса Барушка Войтехга ёзган хатларни кўрсатди.

Нутқини шу гаплар билан якунлади:

— Войтех Лесенский ўз севгилисига иснод келтирмаслик учун шу кунга қадар азоб тортган экан, у икки томонлама қийналди, чунки барча бахтсизликларига сабабчи ўзи эканини ҳис этиб, виждон азобини ҳам чекди, агар ўзини ҳимоя қилишга уринганида унга ачиниб ўтирмас эдик, шуни унутмасликларингиз лозимки, у ҳозир қаршингизга ўша айби учун тургани йўқ, балки қизнинг пок номини булғаш йўлидаги қилмишини тўғрилаш учун қилган ҳаракати сабаб турибди бу ерда, зеро у қизнинг номусини сақлашга, унинг бегуноҳлигини исботлашга уринган. Жаноблар, кўпларингиз отасизлар, сизларнинг ҳам ёш, тажрибасиз қизларингиз бор, бу қиз қилган тажрибасизлик уларнинг ҳам боши-

га тушиши мумкин. Жавоб беринглар, жаноблар, қизларингизни ор-номусини ўз жонини аямай ҳимоя қилган кишини «айбдор» дея оласизларми? Имоним комилки, одилона ҳукм чиқарасизлар.

Судьялар маслаҳатлашишди, ниҳоят раис суд маслаҳатчиларига иккита савол берди:

— Биринчи савол,— деди у,— Войтех Лесенский қўлида қурол билан давлат амалдорларига қарши қилган ҳаракатида айборми? Иккинчи савол — Войтех Лесенский давлат амалдорларининг ўз вазифасини адо этишига тўсқинлик қилишда айборми? Агар биринчи саволга «йўқ» деб жавоб қилинса, иккинчи саволга жавобнинг ҳожати ҳам йўқ.

Суд маслаҳатчилари маслаҳатлашишга чиқиб кетишди, суд амалдорлари ҳам залдан чиқдилар, соқчилар эшик олдида саф тортишди. Ниҳоят раис қўнғирогини чалди, ҳамма жой-жойига ўтирди. Сукунат чўкди. Маслаҳатчилар бошлиғи жойидан турди.

— Худо олдида ва одамлар қаршида ор-номусим билан қасам ичаманки,— деди у,— маслаҳатчилар биринчи саволга «ҳа» деб, иккинчи саволга эса «йўқ» деб жавоб қайтаришди!

У «ҳа» деганда ҳамма ҳайратда донг қотиб қолди, «йўқ» деганда ҳамманинг чуқур хўрсингани эшитилди. Ҳаммада пайдо бўлган хурсандчилик шовури залдан кўчага ҳам таралди. Барушка шодлигидан ҳушдан кетаёзди. Раис Войтехни озод деб эълон қилди, тўсиқ олингач, севишганлар бир-бирларининг бағрига ташландилар.

Бир неча ойдан кейин Барушканинг ватанида дабдабали тўй бўлди, тўй шунақанги дабдабали бўлдики, бунақа тўй қачон бўлганини ҳеч ким эслолмасди. Барушка билан Войтех бунга хоҳламаган, ҳар қандай серҳашам тўйдан ўзларига хилватни маъқулроқ билган эдилар, лекин бунга кекса ота кўнмади: шуҳратпарастлиги шундай кувёни ва гўзал қизи билан ғурурланмаслигига йўл қўймади. Пани Милинская, албатта, энг азиз меҳмон эди, тўйга шаҳардан ундан бошқа муҳтарам меҳмонлар ҳам кўп келган эдилар. Орадан бир неча кун ўтгандан кейин келин-куёв Римга равона бўлишди.

Уларнинг бир-бирларига меҳри кундан-кун ортди. Фаросати ва ўткир зеҳни Барушкага ҳар қандай нарса-ни тез ўрганиб олиш имконини берар эди. Шаҳарлик хонимларга хос юриш-туришни кундан-кун ўзлаштира борди. Ўзаро муҳаббат ва ҳурмат келин-куёв саховат ва гўзаллик деб номланадиган фазилатнинг янги жиҳатларига муяссар этди.

Бир пайтлар ўз шаҳарчасининг кўрки саналган пани Лесенская тез орада катта шаҳарда олий табақанинг кўркига айланди. Камтарлик, одамохунлик, меҳрибонлик ва ғамхўрликдан иборат унинг маънавий қиёфаси ҳаммага манзур бўлиб қолди. Фақат димоғдор, қалби бўм-бўш аёлларгина уни ўз хонадонларида совуқ қарши олар, чунки улар хизматкорларини уришганларида пани Лесенская лоқайд қараб туролмас эди.

— Меҳр билан қаранг уларга, қийнайверманг, чўри қаторида кўриб, қўпол муомалада бўлаверманг,— дерди у уларга.— Уларга ишонч билан қаранг, билмаганларини ўргатинг — кўрибсизки, яхшигина хизматкор бўлиб қолишади. Биз ўз хизматкорларимиз билан аҳилмиз, уларни ўзимиз қатори кўрамиз. Бир дастурхон атрофида суҳбатлашиб овқатланамиз, нимага муҳтожсиз, деб улардан тез-тез сўраб турамыз, дардларига ҳамдам бўламиз, қўлимиздан келса ёрдам берамыз, шу тарзда сиз қаттиққўллик билан эриша олмаган натижаларга эришамиз,— дерди.

Лекин суҳбатдошлари унинг бунақа маслаҳатларига қулоқ солавермас, хизматкор бўлгандан кейин хизматини қилсин-да, пани Лесенскаянинг бу гаплари қонун-қоидамизга зид, дейишарди.

Барушка уларга:

— Димоғдорлик билан эмас, меҳр билан ҳурматга эришади киши,— дер эди.

У кўпинча шахсан ўзи хизматкор бўлиб орттирган тажрибаларини гапириб берар, баъзиларга ўхшаб бировларнинг хизматида бўлганидан ҳеч ҳам уялмас, бу эса бошқаларнинг унга бўлган ҳурмат-эътиборини янада орттирарди.

Лесенскийлар Римдан қайтганларидан кейин бир оз вақт ўтгач, Барушка отасини жонли картина — невара билан ҳам хурсанд қилди.

Жаҳон адабиётидан танланган новелларлар. Нурбек тарж.—Т. «Еш гвардия», 1981. 144 б.

Мундарижада: Англиялик испан қиз — Сервантес М. Хол-Мюссе А. Барушка — Немцова Б.

Трудное счастье. Избранные новеллы.

И(Ис) + И(Фр) + И(Че).

МУНДАРИЖА

<i>МИГЕЛЬ ДЕ СЕРВАНТЕС. АНГЛИЯЛИК ИСПАН ҚИЗ . . .</i>	5
<i>АЛЬФРЕД ДЕ МЮССЕ. ХОЛ</i>	49
<i>БОЖЕНА НЕМЦОВА. БАРУШКА</i>	88

На узбекском языке

ТРУДНОЕ СЧАСТЬЕ
*ТРИ НОВЕЛЛЫ ИЗ СОКРОВИЩНИЦЫ
МИРОВОЙ ЛИТЕРАТУРЫ*

Перевод с издания «Художественная литература» — Ленинград — 1970, 1974.

Редактор Э. Миробидов
Рассом Р. Мальт
Расмлар редактори А. Фуломов
Техн. редактор Л. Буркина
Корректор М. Юнусова

ИБ № 838.

Теришга берилди 30.01.1981 й. Босишга рухсат
этилди 12.05.1981 й. Формати 84×108¹/₃₂. № 1
қоғозга «Литературная» гарнитурада юқори бос-
ма усулида босилди. Босма листи 4,5. Шартли
босма листи 7,56. Нашр листи 7,346. Тиражи 30000.
Буюртма № 252. Шартнома № 189—80. Баҳоси
60 т.

Ўзбекистон ЛКСМ Марказий Комитети «Еш гвар-
дия» нашриёти, Тошкент, 700129, Навоий кўча-
си, 30.

Ўзбекистон КП Марказий Комитети нашриётининг
Меҳнат Қизил Байроқ орденли босмаҳонаси,
Тошкент, «Правда Востока» кўчаси, 26.

УЗБЕКИСТОН ЛКСМ МАРКАЗИЙ КОМИТЕТИ
«ЕШ ГВАРДИЯ» НАШРИЁТИ
ҚУЙИДАГИ АСАРЛАРНИ УЗБЕК ТИЛИДА
НАШР ЭТАДИ:

Йордан Милео.

Мовий сайёра.

Шеърлар.

Жариков Л.

Довюррак дўстим қиссаси.

Қисса.

Маркова Е.

Нотаниш қўнғироқ.

Қисса.

Коллектив.

Нурафшон дўстлик.

Ҳикоялар.

Коллектив.

Осиё овози.

Ҳикоялар.